

Steunpunt Gelijkekansenbeleid – consortium UA en LUC – 2004

ISBN 90-77271-15-5

Wettelijk Depot: D/2004/3680/09

NUR 745

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk: Drukkerij Peten

BELEVING VAN GELIJKE KANSEN

IN DE LEVENSLLOOP

Een kwalitatieve analyse

Steven Lenaers

Promotoren: Prof. dr. Jef Breda

Prof. dr. Mieke Van Haegendoren

Steunpunt Gelijkekansenbeleid

Consortium Limburgs Universitair Centrum en Universiteit Antwerpen

"MY NOTION OF DEMOCRACY IS THAT UNDER IT THE WEAKEST SHALL HAVE THE SAME OPPORTUNITIES AS THE STRONGEST..."

MAHATMA GHANDI
(1869-1948)

VOORWOORD

Het *surveyonderzoek over gelijke kansen* neemt een centrale plaats in binnen de werkzaamheden van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid. Het is enerzijds het enige geheel transversale onderzoek (het richt zich tot alle doelgroepen). Het is anderzijds het enige grootschalige kwantitatieve onderzoek binnen het Steunpunt.

Dit rapport is een tussentijds verslag van de onderzoekswerkzaamheden in het kader van de *survey gelijke kansen*. Het schetst de resultaten van een theoretisch literatuuronderzoek en van een kwalitatief onderzoek ter voorbereiding van de eigenlijke postenquête.

Het eerste hoofdstuk gaat in op het onderzoeksthema van de *survey*: de beleving van gelijke kansen in de levensloop. De betekenis en de waarde van deze subjectieve benadering worden in het tweede hoofdstuk uitvoerig uiteengezet. Hoofdstuk drie schetst een theoretisch kader voor het denken over gelijke kansen op basis van literatuuronderzoek. Dit theoretische kader levert de begrippen aan die van nut zijn voor het kwalitatief onderzoek. De hoofdstukken vier en vijf behandelen achtereenvolgens de methodologie en de resultaten van het kwalitatieve onderzoek. Hoofdstuk zes koppelt de resultaten van het kwalitatieve onderzoek terug naar het theoretische kader. Hoofdstuk zeven zet de voornaamste resultaten nog eens op een rijtje.

Tussen de verschillende hoofdstukken is telkens een interviewfragment opgenomen uit het kwalitatieve onderzoek. Deze fragmenten zijn louter illustratief en staan los van de tekst. Ze zijn in het rapport opgenomen omdat zij de vaak afstandelijke en abstracte theorie in de hoofdstukken concreet en tastbaar maken.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1: ONDERZOEKSTHEMA	1
1.1 SITUERING VAN HET ONDERZOEK BINNEN HET STEUNPUNT GELIJKEKANSENBELEID	1
1.2 LACUNES IN LEVENSLOOPONDERZOEK.....	2
1.3 ONDERZOEKSVRAGEN	2
1.4 BESLUIT.....	3
HOOFDSTUK 2: SUBJECTIEVE BENADERING.....	7
2.1 CONCEPTUEEL DENKEN OVER GELIJKE KANSEN	8
2.1.1 <i>Gelijke kansen en sociale rechtvaardigheid</i>	8
2.1.2 <i>Ieder diertje zijn pleziertje?</i>	12
2.2 METEN IS WETEN	13
2.2.1 <i>De waarheid, de hele waarheid en niets dan de waarheid</i>	13
2.2.2 <i>Er is een andere waarheid</i>	14
2.3 BESLUIT.....	15
HOOFDSTUK 3: THEORETISCH KADER	19
3.1 INDIVIDUEEL KEUZEGEDRAG	20
3.1.1 <i>Cognitieve schema's</i>	20
3.1.2 <i>Drie componenten van besluitvorming</i>	21
3.1.3 <i>Een extra component: gedragscontrole</i>	26
3.1.4 <i>Theorie van beredeneerd en gepland gedrag</i>	28
3.2 DE INVLOED VAN DE SOCIALE OMGEVING.....	30
3.2.1 <i>Sociale instituties, een coherente set van regels</i>	30
3.2.2 <i>Structuur van instituties</i>	32
3.2.3 <i>Sociale instituties en individueel gedrag</i>	34
3.3 DE LEVENSLOOP	35
3.3.1 <i>Tijd</i>	36
3.3.2 <i>Levenslooptheorie</i>	37

3.3.3	<i>Levensloop: definitie en kenmerken</i>	40
3.4	BESLUIT.....	43
HOOFDSTUK 4: KWALITATIEVE METHODE		47
4.1	MOTIEVEN VOOR EEN KWALITATIEF ONDERZOEK	47
4.2	ONDERZOEKSVRAGEN	47
4.3	KWALITATIEVE ONDERZOEKSMETHODE: HET LEVENSLIOPINTERVIEW	48
4.3.1	<i>Theoretische uitgangspunten</i>	48
4.3.2	<i>Concrete uitwerking</i>	49
4.4	DE RESPONDENTEN	51
4.4.1	<i>Afbakening van de doelgroepen</i>	51
4.4.2	<i>Zoektocht naar respondenten</i>	53
4.4.3	<i>Kenmerken van de respondenten</i>	53
4.5	VERWERKING VAN DE INTERVIEWS.....	55
4.5.1	<i>Uitschrijven van de interviews</i>	55
4.5.2	<i>Vorbereiding van de analyse</i>	56
4.5.3	<i>Eigenlijke analyse</i>	57
4.5.4	<i>Rapportering</i>	60
4.6	BESLUIT.....	61
HOOFDSTUK 5: KWALITATIEVE RESULTATEN.....		65
5.1	KANSENBEÏNVLOEDENDE FACTOREN: FACILITATOREN EN BARRIÈRES	65
5.1.1	<i>Betekenisvolle derden</i>	66
5.1.2	<i>Toevallige (reeks van) gebeurtenissen of maatschappelijke processen</i>	73
5.1.3	<i>Persoonlijke factoren</i>	73
5.1.4	<i>Bemerkingen bij kansenbeïnvloedende factoren</i>	75
5.2	DOELSTELLINGEN	77
5.3	ONGELIJKEKANSEN GEVOELENS	80
5.4	VERGELIJKING	84
5.5	REACTIES OP ONGELIJKE KANSEN	85
5.6	LEVENSFEREN	89
5.7	TIJDSPERSPECTIE.....	90
5.8	ENKELE ALGEMENE BEMERKINGEN	91
5.9	BESLUIT.....	92
HOOFDSTUK 6: SYNTHESE.....		97

6.1	ENKELE GEBRUIKTE MODELLEN OPNIEUW ONDER DE LOEP	97
6.1.1	<i>Theorie van gepland gedrag van Ajzen</i>	97
6.1.2	<i>Rechtvaardigheidstheorie van Rawls</i>	99
6.1.3	<i>Capability benadering van Sen</i>	101
6.2	EEN EIGEN MODEL VOOR GELIJKE KANSEN.....	102
6.3	OP WEG NAAR EEN SAMENLEVING VAN GELIJKE KANSEN	104

HOOFDSTUK 7: ALGEMEEN BESLUIT..... 109

BIBLIOGRAFIE

BIJLAGE

BIJLAGE 1: LEIDRAAD KWALITATIEF INTERVIEW

UIT HET LEVENVERHAAL VAN ...

EMINE

Emine is een jonge vrouw van Turkse afkomst. Een jaar na haar geboorte, trok haar vader weg uit het kleine dorp waar hij met zijn gezin woonde, een betere toekomst tegemoet in België. Hij geraakte er aan de bak als mijnwerker en in 1976 liet hij de rest van zijn familie overkomen. Emine was toen vier jaar oud. Financieel had de familie geen problemen. Emine aardde goed in België en genoot van de jaarlijkse vakanties in Turkije.

“Na mijn tweede middelbaar zijn wij op vakantie gegaan naar Turkije. Daar is Hamit dan mijn hand komen vragen. Hamit is familie van mij. Ik kende hem al. Hij heeft ook in Duitsland gewoond met zijn familie. In '83 zijn zij voorgoed naar Turkije gegaan. Hamit was de eerste die mijn hand kwam vragen. Als ik neen had gezegd, was het ook neen. Ik denk niet dat ze mij gingen dwingen. Maar ik wilde het zelf. Ik wou mezelf verlossen omdat mijn vader thuis heel streng was. Dat vond ik wel heel erg. Ik mocht niet eens naar buiten gaan. Ik moest met een hoofddoek naar school gaan. Ik wou gaan studeren. Dat mocht ik niet. Ik wist dat ik dat niet mocht doen. Mijn ouders waren zo heel streng. Ik zeg, ik zal maar beter gaan trouwen. Ik wou eigenlijk vooral uit het huis gaan. En mijn man zijn familie was een beetje moderner van gedachten.

Op mijn veertiende ben ik dus verloofd. Ik heb mijn man dan één maand gezien en dan zijn we terug naar België gekomen. Na mijn derde middelbaar ben ik niet op vakantie geweest. Twee jaar heb ik hem dan niet meer gezien. Op mijn zestiende ben ik gaan trouwen. Op zo'n jonge leeftijd. Maar in die tijd was het zo. Zo vroeg wou ik niet trouwen maar omdat ze thuis zo heel streng waren...

Mijn man heeft mij vrij gemaakt. Daarom wilde ik met hem trouwen. Met Belgische Turken wou ik nooit trouwen. Omdat ze hetzelfde zijn. Hier zijn ze meer achter dan in Turkije. In Turkije zijn ze nog moderner. Van gedachten. Ik vind het alleen heel erg dat ik te jong ben gaan trouwen. Ik heb geluk gehad dat ik een goeie man heb maar ik was twintig en ik had al twee kinderen. Dat vind ik wel te jong. Als ik nu opnieuw zou beginnen, zou ik nooit op mijn zestiende gaan trouwen.

Mijn dochters mogen trouwen met wie ze willen als ze maar eerst studeren. Maar ze moeten voor mij wel eerst studeren. Maar ik heb wel liever dat ze met een Turkse man trouwen. Je weet wel: omdat zij van ons geloof zijn, ook van dezelfde taal zijn, ook van dezelfde cultuur zijn. Als je gaat trouwen, ik denk dat je moeilijkheden gaat hebben. Alleen daarom heb ik liever dat ze met een Turkse man trouwen. Wel met een moderne Turk.”

HOOFDSTUK 1: ONDERZOEKSTHEMA

Dit eerste hoofdstuk licht het onderzoeksthema toe. Dit thema is het resultaat van enerzijds de situering van het onderzoek binnen het Steunpunt Gelijkekansenbeleid en anderzijds een literatuurstudie naar lacunes in het levensloponderzoek.

De eerste paragraaf situeert het onderzoek binnen de werkzaamheden van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid (§1.1). De tweede paragraaf schetst kort de resultaten van het gevoerde literatuuronderzoek (§1.2). Ten slotte lijnen we het onderzoeksthema af en zetten we de onderzoeksvragen op een rijtje (§1.3).

1.1 SITUERING VAN HET ONDERZOEK BINNEN HET STEUNPUNT GELIJKEKANSENBELEID

Het Meerjarenplan van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid (2001) voorziet de uitvoering van een surveyonderzoek. Deze survey neemt een aparte positie in binnen de onderzoekswerkzaamheden van dit Steunpunt. Waar andere onderzoeksprojecten binnen het Steunpunt Gelijkekansenbeleid zich veelal richten op het verzamelen van gegevens die relevant zijn voor één doelgroep, richt de survey zich op de vier doelgroepen tegelijkertijd: vrouwen, ouderen, allochtonen en holebi's.

De doelstelling van deze survey staat in het Meerjarenplan voor het Steunpunt als volgt beschreven: "*Bijdrage tot het ontwikkelen van het concept levensloop en gelijke kansen (transversaal); onderzoek naar beeldvorming en exploratie van de mogelijkheden tot beïnvloeding ervan*" (S-GKB, 2001: 23).

In deze korte beschrijving vinden we verschillende elementen terug:

- het is een onderzoek naar *gelijke kansen*
- het is een *transversaal* onderzoek: alle vier de doelgroepen moeten aan bod komen
- het onderzoek is gecentreerd rond de idee van de *levensloop*

Daarnaast stelt het Meerjarenplan duidelijk dat het om een survey gaat. Dit brengt met zich mee dat het onderzoek (minstens) kwantitatieve gegevens moet verzamelen.

Binnen dit kader willen wij een inhoudelijk *vernieuwend* onderzoek naar gelijke kansen in Vlaanderen voeren. Hierbij streven wij naar één *gezamenlijk* onderzoeksconcept dat voor alle doelgroepen dezelfde nieuwe, relevante en vergelijkbare gegevens kan aandragen.

1.2 LACUNES IN LEVENSLOOPONDERZOEK

Tinne Mertens (2002) ging in de literatuur na welke thema's er binnen het levenslooponderzoek vooral aan bod kwamen. Deze thema's waren o.a. gelijke kansen in de onderwijsloopbaan, combinatie van arbeid en gezin, arbeidsloopbaan,... Opvallend was hoe het onderzoek vanuit levensloopperspectief meestal vanuit een deterministische visie in de sociologie uitgevoerd wordt. De onderzoekers gaan voornamelijk de sociaal-structurele determinanten van de levensloop na. De rol van de individuele actor en de wisselwerking tussen individu en sociale omgeving verdwijnt naar de achtergrond. Omdat we ons onderzoek willen richten naar een lacune in de onderzoeksliteratuur, wil dit onderzoek zich richten op de rol van de individuele actor in de levensloop en wel vanuit zijn eigen beleving en ervaring.

1.3 ONDERZOEKSVRAGEN

Dit onderzoek wil peilen naar de *beleving van gelijke kansen in de levensloop*. Dit thema sluit naadloos aan op de doelstellingen van de survey in het Meerjarenplan van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid en vult een lacune binnen het levenslooponderzoek.

Om het onderzoeksthema te operationaliseren, formuleren we een aantal concrete onderzoeksvragen:

- Welke situaties van ongelijke kansen maken mensen mee in hun leven?
- Welke zijn de kansenbeïnvloedende factoren in deze situaties?
- Waarop beïnvloeden deze factoren de kansen?
- Welke gevoelens hebben mensen bij deze ongelijke kansensituaties? Is er sprake van een (on)gelijke kansengevoel?
- Aan wie of wat zijn de ervaren kansen ongelijk?

- Hoe gaan mensen om met kansenongelijkheid?
- In welke levenssferen doen ongelijke kansensituaties zich voor?
- In welke levensfasen doen ongelijke kansensituaties zich voor?
- Welke verschillen bestaan op dit vlak naar geslacht, leeftijd, afkomst en seksuele voorkeur?

In dit onderzoek gaan we op zoek naar een antwoord op deze vragen en proberen tot een theoretisch model voor de beleving van (on)gelijke kansen in de levensloop te komen.

We maken gebruik van een combinatie van onderzoeksmethoden: theoretisch literatuuronderzoek, kwalitatief onderzoek en later ook kwantitatief onderzoek. Het kwalitatieve luik van het onderzoek bestaat uit de studie van interviews over de levensloop. Het kwantitatieve luik zal bestaan uit een postenquête.

1.4 BESLUIT

Dit onderzoeksrapport kadert in het surveyonderzoek van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid naar de beleving van gelijke kansen in de levensloop. Het is de tussentijdse neerslag van een theoretisch literatuuronderzoek en een kwalitatief onderzoek in de aanloop naar de eigenlijke survey.

UIT HET LEVENVERHAAL VAN ...

GEERT

Geert is eenendertig jaar en holebi. Hij ervaart al vroeg dat hij holebi is, maar wat is dat eigenlijk? Geert ging op zoek naar zijn holebi-identiteit.

“Ik durf altijd zeggen dat ik dat al van mijn twaalf jaar wist. Maar wanneer ik echt het woord homoseksualiteit in de mond nam, was ik veertien jaar. Ik zat toen op een jongensschool. Ik begon naar klasgenoten te kijken op een andere manier. Toen wist ik het wel zeker.

Vanaf mijn veertiende heb ik zelf beginnen opzoekingen doen. Mijn vader had zo een encyclopedie voor ziektes. Zo een heel oud ding. En - dat frappeerde mij - het eerste wat ik las was dat homoseksualiteit een ziekte was. En dat de Grieken vroeger wel zo'n opvoedingsvorm hadden. Dat waren zo allemaal dingen waar ik heel geïnteresseerd in was maar dat was eigenlijk totaal afbrekend voor mij op dat moment. Want ik vind dat nog altijd raar dat ik mij daar eigenlijk direct niets van aangetrokken heb. Daarom noem ik mij nog altijd een sterk persoon. Ik dacht van 'allemoeder, wat schrijft gij hier nu, een ziekte!?' Maar ik had een te goed zelfbeeld, denk ik, om direct te beginnen twijfelen aan mijzelf. Ik werd gewaardeerd en ik had een toffe thuis. Ik denk dat dit heel veel meegespeeld heeft. Ik voelde mij niet direct zo een *alien* die daar neergeploft was.

In het begin zit je daar wel mee hoor. Ik kan mij niet herinneren dat er in mijn studietijd gesproken werd over homoseksualiteit. Ik heb wel de menstruatiecyclus van buiten geleerd en hoe er een natuurlijke bevruchting gebeurt. Maar homoseksualiteit werd niet behandeld. Achteraf gezien, had ik dat toen gehad, dan had ik misschien heel wat frustraties niet gehad. Bijvoorbeeld dat opzoekwerk. Als ik nu zo zit te zeggen van 'ik moest opzoeken wat het betekent of wat ik voor mijn eigen wou uitmaken wat ik was', dat moest allemaal zo in het uiterste geheim zijn. Dan denk ik: ik ben bezig gelijk mijn ouders toen bezig waren over voortplanting. Die moesten dat doen voor de natuurlijke voortplanting, maar ik moest dat doen voor de 'alternatieve' wijze. En dat frustreerde mij, ik heb wel met frustraties gezeten ook omdat ik nergens terecht kon.”

HOOFDSTUK 2: SUBJECTIEVE BENADERING

Wat zijn gelijke kansen? Hoe ziet een samenleving eruit die gelijke kansen waarborgt? Hoe bereiken we deze samenleving? Dit zijn drie centrale vragen die op de politieke agenda staan. Deze vragen vormen immers de basis van een "gelijke kansenbeleid". Dit beleid is erop gericht om op deze vragen een antwoord te formuleren. Het Steunpunt Gelijkemansbeleid verzamelt gegevens over de samenleving die relevant zijn in de beleidsvoorbereiding en beleidsevaluatie op dit terrein van maatschappelijke (on)gelijkheid. Onderzoek gaat na hoeveel vrouwelijke professoren er zijn, hoeveel mannen de strijk doen, hoeveel ouderen zelfstandig wonen, hoeveel allochtonen hoger onderwijs volgen,... De onderzoeksgegevens worden geïnterpreteerd in het licht van wat onderzoekers en beleidsmensen zich bij een samenleving van gelijke kansen voorstellen. Vandaar het belang van het conceptuele denken over gelijke kansen.

In de volgende paragraaf schijnen wij ons licht op dit conceptuele denken over gelijke kansen. Wat is een samenleving van gelijke kansen? Al snel zal duidelijk worden dat men niet voorbij kan aan het luisteren naar de individuele wensen van iedere burger. We willen dan ook waarschuwen dat elke notie van gelijke kansen strikt persoonlijk is. Dat geldt voor politici maar ook voor onderzoekers. Kan je de kansen van iemand volledig inschatten zonder hem zelf aan het woord te laten? De ene arbeider ziet zijn brugpensioen bijvoorbeeld als een mindere kans terwijl de andere het als een godsgeschenk verwelkomt. Wij pleiten in dit onderzoek voor een aanvullende subjectieve benadering voor het verkrijgen van inzicht in de beleving van gelijke kansen. We zullen argumenteren dat deze benadering essentieel is voor zowel het beleid en het denken over gelijke kansen (§2.1) als het sociaal-wetenschappelijk onderzoek (§2.2).

Hoe beleven mannen en vrouwen, autochtonen en allochtonen, jongeren en ouderen, holebi's en hetero's hun keuzes, hun mogelijkheden, hun kansen? Welke barrières ervaren mensen bij het grijpen van hun kansen? Dit zijn de vragen die wij ons stellen in het onderzoek naar de subjectieve beleving van gelijke kansen.

2.1 CONCEPTUEEL DENKEN OVER GELIJKE KANSEN

In deze paragraaf plaatsen we de notie 'gelijke kansen' binnen de politiek-filosofische context van sociale rechtvaardigheid. De subjectieve dimensie blijkt het grote knelpunt te vormen bij de organisatie van een rechtvaardige samenleving.

2.1.1 GELIJKE KANSEN EN SOCIALE RECHTVAARDIGHEID

In het eerste jaarboek van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid merkt Magda Michielsens (2003) terecht op dat de filosofische basis van de gelijke kansengedachte bij de sociale rechtvaardigheid ligt en bij het respect voor de diverse eigenschappen en waardesystemen van verschillende maatschappelijke groepen. Ook Philippe Van Parijs (2003) verbindt de notie gelijke kansen met de notie sociale rechtvaardigheid.

Sinds de Griekse oudheid al stelden filosofen zich de vraag wat het nut van de samenleving was en hoe ze best zou ingericht worden. Aristoteles werkte een theorie van de rechtvaardigheid uit. Sindsdien gebruikt nagenoeg iedereen die zich over dit maatschappelijke vraagstuk buigt, het aristotelische begrippenkader (De Clercq, 1990).

Binnen het huidige discours van het gelijke kansenbeleid zouden we kunnen stellen dat het denken zich situeert rond de centrale vraag: "Hoe ziet de samenleving eruit waarin iedereen gelijke kansen heeft?" De antwoorden op de vragen van vroege en late denkers concretiseerden zich in maatschappij- en rechtvaardigheidstheorieën die inhoudelijk drastisch konden verschillen naargelang de invulling van het begrip rechtvaardigheid. In de vraag naar hoe te bepalen valt wat rechtvaardig is, onderscheidt De Clercq (1990) in de moderne geschiedenis drie grote tradities: natuurrechtstheorieën, soevereiniteits-theorieën en welvaartstheorieën. We bespreken hier kort deze tradities. Daarna gaan we in op de rechtvaardigheidstheorie van Rawls die tracht bruggen te bouwen tussen deze theorieën. Ten slotte laten we ook Sen aan het woord met een recentere benadering.

2.1.1.1 Natuurrechtstheorieën (o.a. Augustinus, Thomas van Aquino)

De natuurrechtstheorie leidt rechtvaardigheid af uit de 'natuur' van de mens. De moderne traditie vult deze natuur in met onvervreembare rechten die alle mensen op grond van hun menszijn bezitten. Het prototype van deze rechtvaardigheidstheorie is de theorie van

de mensenrechten. De zwakte van deze theorie is dat niet ondubbelzinnig te bepalen is waarin de natuur van de mens precies bestaat.

2.1.1.2 Soevereiniteitstheorieën (o.a. Hobbes, Locke, Hume, Smith)

De zwakte van de natuurrechtstheorie is de sterkte van de soevereiniteitstheorie. Het feit dat veel mensen het begrip rechtvaardigheid op velerlei manieren kunnen invullen om hun voordeel eruit te halen, leidt tot de conclusie dat er geen objectieve definitie van rechtvaardigheid kan bestaan. De enige oplossing is om rechtvaardigheid gelijk te stellen aan wettelijkheid. Een wet verplicht niet om haar inhoud maar omdat ze wet is. Het prototype van deze theorie is het rechtspositivisme. Het moeilijke punt van de soevereiniteitstheorie is dat er op basis van hun inhoud geen onderscheid mogelijk is tussen 'goede' en 'slechte' wetten. De theorie zegt niet meer dan dat de wetgever soeverein moet beslissen in het algemeen belang. Maar ook dat belang is niet ondubbelzinnig te bepalen.

2.1.1.3 Welvaartstheorieën (o.a. Bentham, Mill)

De welvaartstheorie beschouwt handelingen en wetten rechtvaardig als ze de welvaart in de gemeenschap bevorderen. Die welvaart kan berekend worden. Ze bestaat uit de grootst mogelijke totale som of het hoogst mogelijke gemiddelde van ieders individuele geluk. Deze welvaartstheorieën bepalen rechtvaardigheid als een ondergeschikte norm, afhankelijk van het geluk. Maar er is geen definitie van geluk. Iedereen verstaat iets anders onder geluk.

2.1.1.4 Rechtvaardigheidstheorie (Rawls)

De verdienste van John Rawls is dat hij tracht de drie geschetste tradities in één synthese te integreren. Hij tracht aan de problemen die de vroegere theorieën hadden, tegemoet te komen. Hij maakt een onderscheid tussen een theorie van het goede en van het terechte.

- ***Een theorie van het goede***

Rawls maakt een breuk met het voorgaande door pluralisme toe te laten in zijn theorie. Zijn eerste stelling is dat iedere individuele persoon zijn opvatting over het 'goede leven' gestalte geeft in zijn rationele levensplannen. Volgens Rawls kan van elk mens gezegd worden dat de doelen die hij zich stelt en de waarden die hij hoger of lager inschat, kaderen in een persoonlijk levensproject, een *rational plan of life*. Zo'n levensproject kan

in meer of minder vaste of flexibele termen, op kortere of langere termijn omschreven zijn. Het kan bestaan uit meerdere deelprojecten. Zo'n project kan in de loop van het leven versmallen, gewijzigd worden of mislukken en door een heel nieuw vervangen worden. Maar bij iedereen vormt de samenhang van zijn projecten zijn persoonlijke identiteit en als het ware de matrijs van zijn biografie.

Bij Rawls vormt de wijze waarop persoonlijke levensprojecten slagen en mislukken de kern van ieders persoonlijk *geluk*. Rawls maakt hier gebruik van het aristotelisch principe. Mensen stellen hun doel en vinden hun vreugde en geluk in de vrije ontplooiing van hun aangeboren en verworven capaciteiten. Mensen bereiken des te meer vreugde en geluk naarmate zij "hogere" en meer complexe capaciteiten tot ontwikkeling kunnen brengen. Rawls noemt dit een "diep geworteld psychologisch feit". Men mag aannemen dat mensen hun capaciteiten optimaal tot ontplooiing zullen brengen als ze daartoe de nodige kansen krijgen. Zij hebben het recht dit te doen maar niet de verplichting (Raes, 1984: 160; Rawls, 1999: 358-365, 480-486).

Verder blijft de theorie beperkt tot een lijst van primaire goederen die iedereen nodig heeft om zijn levensproject te realiseren. Rawls maakt een indeling tussen sociale en natuurlijke primaire goederen.

Sociale primaire goederen moet de samenleving via institutionele regelingen aan de individuen toekennen. Hierbij denkt men in de eerste plaats aan materiële goederen die Rawls samenvat onder de rubriek "inkomen en vermogen". Maar er zijn andere categorieën die Rawls nog belangrijker vindt: "fundamentele vrijheden" (cf. natuurrechtstheorie) en "machten" (verantwoordelijke posities en bevoegdheden in de samenleving). Maar het belangrijkste sociale primaire goed is zelfrespect. Zelfrespect is het gevoel dat het eigen levensproject de moeite waard is. Maar dit is niet voldoende. Ons zelfrespect hangt normaal gezien af van het respect van anderen. Als wij in onze inspanningen niet gerespecteerd worden door anderen is het nagenoeg onmogelijk om onze overtuiging te behouden dat onze doelstellingen de moeite waard zijn. Zelfrespect is dus geen sociaal goed zoals de andere. Het wordt door de andere mensen geconditioneerd. Zelfrespect veronderstelt een cultuur van wederzijds respect, een samenleving waarin de leden elkaar als vrije en gelijke personen erkennen en bejegenen. Omdat iedereen wil dat zijn levensproject de moeite waard gevonden wordt, zal ieder ook de natuurlijke plicht van wederzijds respect aanvaarden (Rawls, 1999: 155-156).

Natuurlijke primaire goederen noemt Rawls de eigenschappen en gebreken die mensen toebedeeld krijgen via de processen van de erfelijkheid. Deze processen scheppen ongelijkheid. Toch is deze ongelijkheid niet rechtvaardig of onrechtvaardig. Onrechtvaardig kan alleen de manier zijn waarop instituties deze gegevens behandelen.

Over deze basisgoederen valt te discussiëren, geeft ook Rawls toe. Maar op de problematiek van de schaarste van deze basisgoederen, gaat hij niet in.

▪ ***Een theorie van het terechte***

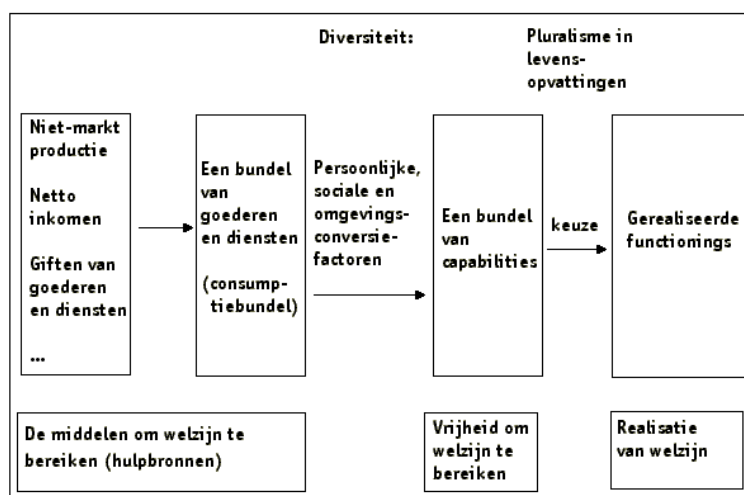
Mensen zijn op elkaar aangewezen voor de definitie en de uitwerking van hun rationele levensplannen. Iedereen moet volgens Rawls de anderen het recht op hun levensprojecten gunnen. Hier bevindt zich het scharnierpunt tussen het goede en het terechte. Mensen kunnen hun individuele opvattingen over het goede en de rationele levensplannen niet definiëren en uitwerken binnen een onrechtvaardige samenleving. De samenleving dient dus aan bepaalde eisen te voldoen. Deze principes van rechtvaardigheid – het terechte – hebben voorrang op het goede omdat de rechtvaardigheid de noodzakelijke voorwaarden creëert voor het goede leven. Rawls heeft deze principes van rechtvaardigheid verder uitgewerkt. Met enige interpretatie herkennen we in deze principes vrijheid, gelijkheid en solidariteit (Rawls, 1999; Raes, 1984).

2.1.1.5 Capability benadering (Sen)

Ondanks zijn introductie van pluralisme in het denken over rechtvaardigheid, heeft Amartya Sen (1984) Rawls bekritiseerd omdat hij onvoldoende aandacht zou hebben voor de verschillen tussen mensen. Elke rationele mens heeft misschien wel een ander levensproject, maar heeft hiervoor ook andere hulpbronnen nodig. Sen argumenteert dat verschillende mensen verschillende soorten en verschillende hoeveelheden hulpbronnen nodig hebben omdat ze andere noden en behoeftes hebben. Daarnaast is geen ontkomen aan de vraag wat het geluk precies inhoudt. Anders tasten we in het duister omtrent de hulpbronnen die we nodig hebben. We moeten dus de inhoud van de doelen van het leven kennen om de nodige hulpbronnen te voorzien.

In Sens *capability benadering* is een 'capability' de reële mogelijkheid (vrijheid) van een persoon om iets te doen of te zijn. De samenleving moet ervoor zorgen dat iedereen de nodige 'capabilities' krijgt. Ieder mens kan dan vrij beslissen of hij deze 'capabilities' ook echt wil realiseren of niet. Een gerealiseerde 'capability' noemt Sen een 'functioning'. Sen maakt dus een onderscheid tussen een bereikbare levenskwaliteit (capability) enerzijds, en gerealiseerde levenskwaliteit (functioning) anderzijds.¹ Eens we dus weten welke de mogelijke capabilities zijn, kan de samenleving hiertoe hulpbronnen voorzien. Maar een concrete invulling van capabilities en functionings geeft Sen niet. Hij legt het in de handen van democratische processen en sociale keuzeprocedures om tot deze invulling te komen. Maar hij is er zich van bewust dat wanneer de capability benadering gebruikt wordt voor reële politieke besluitvorming, dieper moet nagedacht worden over deze besluitvormingsprocedure om ethische problemen te vermijden die kunnen rijzen bij het gebruik van eenvoudige meerderheidsstemmingen. Minderhedenbelangen kunnen op die manier immers volledig weggestemd worden (Robeyns, 2001 & 2003).

FIGUUR 1: SCHEMATISCHE VOORSTELLING VAN DE CAPABILITY BENADERING

Bron: Robeyns, 2003.

2.1.2 IEDER DIERTJE ZIJN PLEZIERTJE?

De natuurrechtstheorieën gaan uit van een uniform mensbeeld, maar al snel blijkt dat dit uniform mensbeeld niet bestaat. De soevereiniteitstheorieën erkennen dit pluralisme maar ze weten er geen blij mee. Volgens hen moet de wetgever dan maar beslissen opdat het

¹ We herkennen hierin het potentie-act model van Aristoteles waarin natuurlijke dingen in potentie zijn wat ze

algemeen belang gediend zou zijn. De welvaartstheorieën brengen de focus voor het eerst gedeeltelijk van het macroniveau naar het microniveau: beleid dient het gemiddelde geluk voor iedere individuele burger te verhogen. Rawls breidt uit met te stellen dat de maatschappij de hulpbronnen moet voorzien opdat iedere individuele burger op zijn eigen manier gelukkig kan worden. Maar Sen realiseert zich dat we de inhoud van dit geluk moeten kennen, willen we de nodige hulpbronnen voorzien.

Alle bovenstaande theorieën lopen dus vast op dezelfde rots: de subjectieve invulling van wat zonet achtereenvolgens “onvervreembare rechten”, “algemeen nut”, “welvaart”, “geluk” of “capabilities” zijn genoemd. Ieder diertje geeft een andere invulling aan zijn pleziertjes.

We houden hier geenszins een pleidooi voor een grenzeloos pluralistische samenleving. We willen enkel wijzen op de onmisbare waarde van de subjectieve beleving van gelijke kansen op het microniveau voor het denken over gelijke kansen op het macroniveau.

2.2 METEN IS WETEN

Niet alleen in het denken over gelijke kansen maar ook binnen het sociaal-wetenschappelijk onderzoek pleiten we voor voldoende aandacht voor een subjectieve benadering van de gelijkheidsproblematiek. Zo’n benadering blijkt al bij al niet erg evident.

2.2.1 DE WAARHEID, DE HELE WAARHEID EN NIETS DAN DE WAARHEID

J.B. Billiet (1993) leidt zijn *Methoden en technieken van sociaal wetenschappelijk onderzoek* in met een paragraaf over het doel van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Dit doel bestaat erin “te komen tot empirisch ondersteunde en beargumenteerde uitspraken over de sociale realiteit, dit wil zeggen uitspraken die niet steunen op vooroordelen, normen of wensen, maar op *feiten*.” Hij stelt zich hierbij terecht de vraag wat feiten zijn. Zijn er wel objectieve feiten, los van de mens die ze waarneemt?

later zullen worden maar ze moeten deze potentie eerst actualiseren eer ze dit ook werkelijk zijn.

In hetzelfde boek maakt de auteur gebruik van het werk van Douglas (1976) om valstrikken in het kwalitatief onderzoek te schetsen. Hij heeft het hierbij onder andere over verkeerde informatie of ongewilde leugens van respondenten. Deze komen voor wanneer respondenten te goeder trouw en zich niet van misleiding bewust zijn. Dit is vooral het geval als die informatie algemeen verspreid is en deel uitmaakt van het collectieve gedachtegoed. Douglas bespreekt vervolgens een aantal opsporingsstrategieën om valstrikken te omzeilen zoals het vergelijken van de informatie met die van anderen.

Bovenstaande weergave uit dit onderzoekshandboek voor studenten in de sociale wetenschappen geeft treffend weer hoezeer sociale wetenschappers op zoek zijn naar de objectieve waarheid. Zij zijn altijd bezig met de objectieve sociale wereld te vatten in cijfers en theorieën en hun onderzoeksmethoden zijn ook hierop gericht. Onderzoekers zijn als het ware getraind om het subjectieve te doorprikken om tot de *waarheid* te komen. Het subjectieve is als een wazig venster waar ze doorheen moeten kijken om de waarheid te achterhalen.

2.2.2 ER IS EEN ANDERE WAARHEID

Het is geenszins onze bedoeling om afbreuk te doen aan de sociaal-wetenschappelijke onderzoeksmethoden. Integendeel, deze zijn even bruikbaar in een subjectieve als in een objectieve benadering. We willen echter aantonen dat een subjectieve voorstelling van de feiten niet altijd een valstrik of een filter hoeft te zijn. Uit deze subjectieve voorstelling kan vaak verklaringsgrond geput worden die niet terug te vinden zou zijn in een zuiver objectieve voorstelling van de feiten. Een voorbeeld verduidelijkt.

De enquête naar de arbeidskrachten van het NIS toont dat in 2002 30% van de bedrijfsleiders en hoger kaderpersoneel² in Vlaanderen vrouwen waren. Het glazen plafond staat symbool voor de moeizame doorgroei van vrouwen naar de hoogste kaders in een bedrijf of organisatie. Oorzaken van dit glazen plafond worden gezocht in de traditionele arbeidsvormen zoals voltijdse arbeid die de combinatie arbeid-gezin bemoeilijken en ook in de organisatiestructuur en -cultuur die via besluitvormings- en aanwervingsprocedures vrouwen beletten om door te groeien (Draulans, 2001).

² ISCO beroepenclassificatie (International Standard Classification of Occupations)

Een deterministische visie in de sociologie zou zich beperken tot de invloed van deze omgevingsfactoren op de vertegenwoordiging van vrouwen in topfuncties. Een subjectieve benadering laat echter ook het perspectief van de vrouwen zelf aan bod komen.

Onlangs toonden mannen in een enquête bij 1.965 studenten en ex-studenten systematisch meer interesse voor leidinggevende functies en achtten zichzelf er ook beter voor geschikt. Zo meende 49% van de mannen goed leiding te kunnen geven, tegen maar 35% van de vrouwelijke ondervraagden. Bovendien is 39% van de vrouwen van mening dat mannen beter zijn in leidinggeven (Berings & Tack, 2003).

Wij willen hier niet laten geloven dat vrouwen hun ondervertegenwoordiging enkel aan zichzelf te danken hebben. Het gaat enkel om de essentiële aanvulling tot het debat die het subjectieve gezichtspunt levert. Hoezeer het beleid ook zou inspelen op de omgevingsfactoren, zonder in te spelen op de beeldvorming bij vrouwen zelf zou het glazen plafond blijven bestaan.

Een subjectieve benadering gaat niet op zoek naar de objectieve waarheid maar naar de *subjectieve waarheid*. Het subjectieve zelf is in een subjectieve benadering van gelijke kansen de waarheid en het objectieve is slechts een gegeven in de marge. In ons voorbeeld is het voor vier op tien vrouwen realiteit dat mannen beter zijn in leidinggeven dan vrouwen, ook al kan de objectieve waarheid grondig hiervan verschillen. Tegen de achtergrond van de vorige paragraaf vereist een subjectieve benadering dan ook een radicale omslag in de onderzoeksbenadering. We onderzoeken níet hoe de samenleving functioneert en hoe mensen zich binnen deze context gedragen. We gaan wél na hoe mensen de samenleving beleven en hoe zij hun functioneren hierin evalueren.

2.3 BESLUIT

Dit hoofdstuk wil de waarde van een subjectieve benadering van de gelijke kansenproblematiek onderstrepen.

In het moderne maatschappijfilosofische denken over rechtvaardigheid, staat niet langer gelijkheid centraal maar wel gelijkheid van kansen. Individuen verschillen immers in hun verlangens en ambities in hun leven. De stelling dat individuen enkel op hun eigen

manier gelukkig kunnen worden, maakt een subjectieve benadering van de gelijke kansenproblematiek een onmisbaar onderdeel binnen het denken over gelijke kansen.

Sociaal-wetenschappelijk onderzoek in het kader van gelijke kansen stelt zich vooral tot doel om de aanwezigheid van ongelijke kansen zo objectief mogelijk te meten en oorzaken voor deze ongelijkheid aan te wijzen. Hierbij is er zelden of nooit aandacht voor de individuele beleving. Nochtans is deze onmisbaar aangezien iedereen individuele doelstellingen nastreeft in zijn leven.

Zowel in het maatschappijfilosofisch denken als in het wetenschappelijk onderzoek naar gelijke kansen kan een subjectieve benadering dus een fundamentele bijdrage leveren aan het gelijke kansendebat. Wie wil deelnemen aan het veiligheidsdebat kan het onveiligheidsgevoel niet naast zich neer leggen, wie wil deelnemen aan het democratisch debat kan niet voorbij aan de verzuring, wie wil deelnemen aan het gelijke kansendebat moet rekening houden met het bestaande (on)gelijke kansengevoel.

Felix stopte dertig jaar lang al zijn energie in zijn job in de drukkerij. Hij vond dit niet meer dan normaal. Achteraf kijkt hij er toch met gemengde gevoelens op terug.

“Mijn werk was bij een firma in het Gentse, in een grote drukkerij. Ik kon daar carrière maken maar dat hield mij niet bezig. Nu is er zo meer een tendens, van jonge mensen vooral, van ergens korte tijd te werken en een paar keer van werk veranderen voordat men zich definitief settelt. Ik moet zeggen, ik had van in begin dus een vrij goede job, dus een job met verantwoordelijkheid. Ik was diensthoofd. Ik had daar direct vijftien mensen onder mij. Ik was dan 23-24 jaar. Het is ook allemaal niet evident. Er zijn situaties die veranderen op het werk, ik veranderde dan van afdeling maar ik ben niet meer verhoogd of verlaagd. Ik ben nooit in de directie gekomen.

Ik was een beetje perfectionist. Dat wil zeggen dat je alles zo goed mogelijk doet, eigenlijk beter dan de baas het van u verwacht en dat je daar dus zeer veel overuren doet die niet betaald worden. Dus ik heb mij daar gans mijn leven te pletter gewerkt en onder stress gezeten. Want ze weten: die dommerik doet dat toch. Ze komen dus met de meest onmogelijke zaken bij u: de moeilijkste zaken, de ongelukkigste zaken en zaken die fout liepen in afdelingen. Zo van ‘Felix zal dat wel oplossen’, van ‘gij kunt dat hé.’ Ik ben daar altijd een beetje het slachtoffer van geweest, achteraf beschouwd. Allee als ge ziet hoe dat sommige mensen gemakkelijk door het leven gaan op hun werk. Ik zag dat van een aantal collega’s terwijl ik mij daar altijd zat te pletter te werken.

Maar op het moment zelf was dat precies of dat normaal was. Dat moest gedaan zijn, dat moest in orde zijn, dat moest af zijn. Er is nog een periode geweest dat ik zaterdag en zondag thuis zat te werken. Dan is er nog een periode geweest dat ik ’s avonds, als ik dan hier woonde, naar hier kwam eten en dan terugkeerde naar mijn werk tot tien uur, elf uur, alle dagen, maanden aan een stuk. Men zei daar niets op. Men vond dat blijkbaar normaal.

Achteraf beschouwd, als je dan afgedankt wordt, dan zeg je natuurlijk: “Ah, dat zit hier zo.” Het was een reorganisatie. De firma was overgenomen, voor de zoveelste keer. Dan zijn we met negentien mensen afgedankt. Dat was in december 1998.

Ik ben nu werkloos. Ik heb dus wel naar werk gezocht. Ik was vierenvijftig en een half. Dus dat was niet meer zo evident. Misschien vijftientig à dertig sollicitaties gedaan op een jaar tijd, vrij gericht, niet om het even wat. Ik heb dat na een jaar opgegeven. Van ‘dit lukt hier niet meer.’”

HOOFDSTUK 3: THEORETISCH KADER

Nu de waarde van een subjectieve benadering van gelijke kansen uitvoerig geschetst is, kunnen we ons toespitsen op onze onderzoeksvragen. We stellen ons de vraag in welke mate mensen kansen(on)gelijkheid ervaren als een mechanisme dat de levensloop stuurt en hoe mensen zich daarbij voelen. In welke mate ervaren individuen controle over hun leven? Kunnen zij de keuzes maken die ze willen maken? Welke individuen hebben op welke ogenblikken in hun leven en binnen welke levenssferen het gevoel minder kansen te hebben dan anderen? Wie zijn die anderen volgens hen? Welke barrières zien zij in de weg zitten?

Om een antwoord te vinden op deze vragen, hebben we nood aan een theoretisch kader dat enerzijds ruimte laat voor een subjectieve voorstelling van de werkelijkheid en anderzijds ruimte biedt voor de integratie van ons begrippenkader rond kansen, barrières, levensloop, levenssferen, controle, keuzes, anderen,... Er bestaat helaas geen algemene en geïntegreerde theorie in de sociale wetenschappen die deze componenten voldoende tot hun recht laat komen. We moeten een beroep doen op partiële theorieën uit diverse disciplines die ons samen een interpretatiekader kunnen verschaffen waarbinnen we de antwoorden op onze vragen kunnen situeren.

Het is onze stelling dat zowel individueel keuzegedrag (§3.1) als de sociaal-historische context waarin dit plaatsvindt (§3.2) sleutelementen zijn in een theorie over gelijke kansen. De levensloopbenadering vraagt bovendien om een kader waarin deze elementen op micro- en macroniveau kunnen veranderen doorheen de tijd (§3.3). In dit hoofdstuk gaan we dieper in op deze elementen. We baseren ons hierbij op het werk van De Bruijn (1999) die een zeer verdienstelijke poging deed om een geïntegreerd interpretatiekader uit te werken voor menselijk demografisch gedrag.

Later in dit rapport zullen we onze eigen bevindingen over de beleving van (on)gelijke kansen binnen dit theoretisch kader situeren.

3.1 INDIVIDUEEL KEUZEGEDRAG

De verklaring van het menselijk gedrag is een kernvraagstuk van de sociale wetenschappen. Verschillende disciplines buigen zich over verschillende aspecten van deze vraag. Wij kunnen hier dus onmogelijk een eenduidig antwoord formuleren op de vraag hoe menselijk gedrag tot stand komt. In wat volgt zetten we een aantal fundamentele veronderstellingen over menselijk gedrag uit de gedragswetenschappelijke literatuur op een rij.

In de eerste paragraaf gaan we in op de rol die cognitieve schema's spelen in het menselijk gedrag. Paragraaf twee zet drie componenten van besluitvorming op een rij. Paragraaf drie voegt daar een extra component aan toe: gedragscontrole. Ten slotte gaan we in op een vaak gebruikt gedragsmodel.

3.1.1 COGNITIEVE SCHEMA'S

De Bruijn maakt gebruik van het metatheoretisch concept 'informatie' om verschillende perspectieven met betrekking tot keuze, sociale context en persoonlijke ontwikkeling te integreren. Mensen maken keuzes op basis van de informatie die ze hebben. Informatie moet hier breed gezien worden. Het gaat niet alleen om kennis maar ook om emoties. Zo is angst een goede indicator dat we voorzichtig moeten zijn en deze angst stamt uit vroeger opgedane ervaringen. Mensen houden rekening met hun gevoelens bij het maken van keuzes.³

Al deze beschikbare informatie is geen vormeloze zee van losse flarden kennis maar cognitieve psychologen geloven dat informatie intern georganiseerd wordt in cognitieve schema's⁴. Deze schema's laten de mens toe om de werkelijkheid te construeren en te interpreteren, inclusief de eigen positie in de omgeving. De constructie van deze schema's is een continu, dynamisch proces dat over de hele levensloop plaatsvindt. Deze

³ Men is het er in de gedragswetenschappen over eens dat emoties een belangrijke determinant van gedrag vormen. Sommige gedragswetenschappers zoals Kuhl, Rokeach en Etzioni trekken de cognitieve waarde van emoties echter in twijfel. Emotie en rede zijn volgens hen onverenigbaar. Zij pleiten voor een conceptueel onderscheid tussen cognitieve en affectieve processen.

⁴ Deze cognitieve schema's vormen de ruggengraat van cognitieve theorieën zoals Piagets ontwikkelingspsychologie en de leertheorie, maar we vinden ze ook terug in verschillende andere cognitieve oriëntaties in de gedragswetenschappen zoals de kennissociologie, de institutionele economie en de cognitieve antropologie.

schema's coördineren gedrag en persoonlijke overwegingen zoals percepties, verwachtingen, motivaties en beslissingsregels.

De meeste cognitieve disciplines zijn het eens over de waarde van het concept van mentale schema's, maar zijn het oneens over de oorsprong van deze informatie. Psychologen benadrukken vooral de persoonlijke ervaring, sociologen en antropologen leggen de nadruk op de sociale en culturele context. Sociale leertheorieën (zoals die van Bandura) onderscheiden vier belangrijke bronnen van informatie: persoonlijke ervaring, observatie van anderen, verbale lering door anderen en eigen emoties.

Belangrijk bij dit alles is dat cognitieve schema's subjectieve voorstellingen zijn van de werkelijkheid en dus onderhevig zijn aan menselijke en persoonlijke beperkingen. Mensen kunnen misleid worden door hun ogen of door anderen, er bestaan mentale handicaps,...

3.1.2 DRIE COMPONENTEN VAN BESLUITVORMING

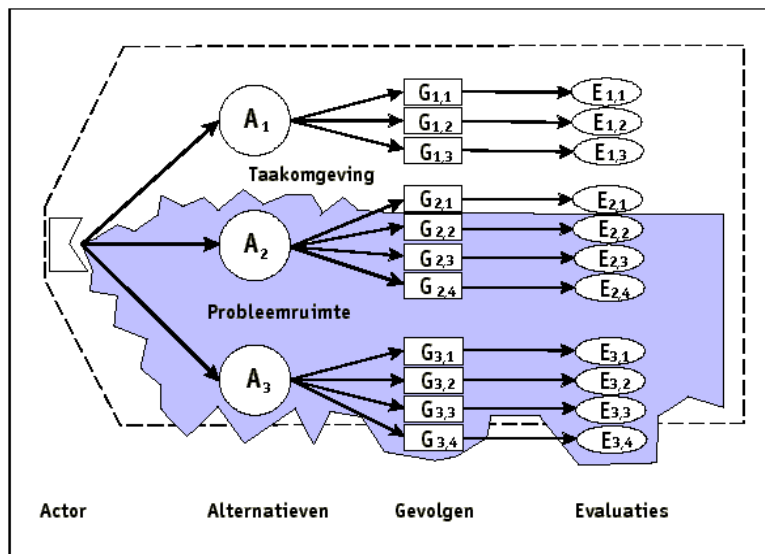
De Bruijn vindt in de gedragswetenschappelijke literatuur drie componenten van besluitvorming terug.

- ***Een set van keuzealternatieven***

De vorige paragraaf maakte duidelijk dat ieder individu zijn eigen werkelijkheid creëert. Het heeft dus weinig zin om alle keuzealternatieven van gedrag (en hun gevolgen) te definiëren in termen van objectieve werkelijkheid (als die al bestaat) of zelfs zoals ze waargenomen worden door een 'objectieve' waarnemer (in casu de onderzoeker). Vandaar het onderscheid tussen de taakomgeving (de keuzesituatie zoals een objectieve onderzoeker ze definieert) en de *probleemruimte* (de interne representatie van de taakomgeving door het betrokken individu).

Een probleemruimte bestaat uit een beperkte set gedragsalternatieven (A), elk geassocieerd met een beperkt aantal gevolgen (G). Elk van deze gevolgen krijgt betekenis doordat het afgewogen wordt ten aanzien van een set van waarden of doelstellingen (E).

FIGUUR 2: TAAKOMGEVING EN PROBLEEMRUIMTE

Bron: De Bruijn, 1999

De probleemruimte kan verschillen van de taakomgeving in de zin dat een persoon bepaalde gedragsalternatieven (A_i) niet opmerkt, bepaalde gevolgen niet verwacht ($G_{2,i}$) of de waarde er niet van inziet ($E_{2,i}$). Daarnaast kan een persoon bepaalde gevolgen verkeerd inschatten. De probleemruimte kan dan ook nagenoeg overeenstemmen met de taakomgeving, maar kan er ook slechts een heel klein deel van zijn.

▪ **Een evaluatie van de gevolgen van de alternatieven**

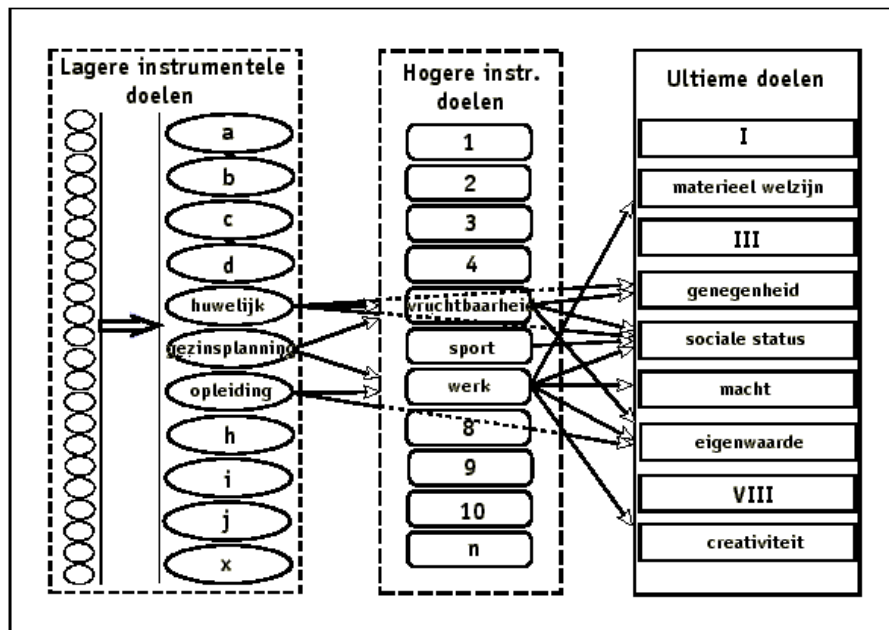
Een centrale vraag bij bijna alle theorieën van sociaal gedrag is de vraag naar functies en redenen van gedrag. Waarom gedragen mensen zich op een bepaalde manier? Gedragstheorieën vatten de richtinggevende krachten in deze onder de noemer *motivatie*. Mensen worden verondersteld gemotiveerd te zijn om zich eerder op deze bepaalde manier te gedragen dan op een andere manier. Zij verkiezen dit gedrag omdat het beter tegemoetkomt aan hun belangen of doelstellingen. Cognitieve psychologen geloven dat mensen cognitief in staat zijn om zich een beeld te vormen van de gevolgen van hun gedrag. Deze verwachte gevolgen zetten ze om in motivaties voor gedrag indien ze een functionele waarde hebben voor de actor. Dit mechanisme vormt de ruggengraat van de meeste keuzetheorieën (Bower & Hilgard, 1981; Rosenthal & Zimmerman, 1978; Fishbein & Ajzen, 1980).

Maar wat is functioneel voor de mens? In de literatuur zijn velerlei lijsten van menselijke motivaties van individueel gedrag terug te vinden, sommige gebaseerd op empirisch onderzoek, andere op theoretische modellen van menselijk gedrag. Sommige wetenschappers gebruiken relatief 'lege' concepten rond de verbetering van de levenskwaliteit en andere vermelden meer concrete motivaties als veiligheid, welzijn,...

De Jong en Fawcett (1981) identificeren zeven conceptuele categorieën van motivaties: rijkdom, status, comfort, stimulatie, autonomie, affiliatie en moraliteit. Lindenberg (1989) onderkent twee hoofdmotivaties, fysiek welzijn en sociale goedkeuring, en combineert deze met een derde kandidaat-motivatie in de vorm van minimalisatie van verlies. Bij Rokeach (1973) vinden we een aantal "*preferable end-states of existence*" terug: macht, rijkdom, roem, creativiteit, comfort, veiligheid, orde, harmonie, innerlijke vrede, zaligheid. Een meer gestructureerde benadering vinden we in Maslows theorie van menselijke motivatie. Maslow onderkent vijf basisbehoeften: fysiologische behoeften, veiligheidsbehoeften, sociale behoeften (erbij horen), behoefte aan zelf-imago (reputatie, eigendunk) en de behoefte aan zelf-actualisatie. Hij plaatst deze behoeften in een hiërarchische orde met als onderliggende idee dat de behoeften die zich hoger in de hiërarchie situeren, slechts opvallen indien de lagere behoeften tot op zekere hoogte vervuld zijn (Maslow, 1970).

Ondanks het gebrek aan eensgezindheid over de inhoud van motivaties, is men het wel in grote mate eens over de structuur van motivaties. Er zou een relatief beperkt aantal universele en ultieme doelstellingen van gedrag bestaan zoals bijvoorbeeld fysiek en materieel welzijn, genegenheid, sociale status, creativiteit, enz. Deze doelstellingen zijn abstracter van aard en bestaan uit meerdere multidimensionele clusters van hogere en lagere instrumentele motieven.

FIGUUR 3: MOTIVATIESTRUCTUUR

Bron: De Bruijn, 1999

Ook al kunnen mensen dezelfde ultieme doelen delen, niet iedereen maakt hiervoor gebruik van dezelfde instrumentele doelen. Sociale status kan je bereiken door een professionele carrière maar ook door een strategische huwelijkskeuze. Daarnaast mag het duidelijk zijn dat een individu omwille van zijn beperkte rationaliteit zich nooit volledig bewust zal zijn van welke instrumentele motivaties allemaal precies leiden tot welke ultieme doelstellingen.

Naast het hoofdmechanisme van motivaties zoals hierboven beschreven, onderkent de sociale leertheorie nog een tweede belangrijk cognitief mechanisme. Wanneer individuen zichzelf toelagen op bepaalde doelstellingen, leiden negatieve discrepanties tussen wat ze doen en wat ze willen bereiken tot ontevredenheid.

Veenhoven (1993: IV-4) definieert het begrip tevredenheid als *"the degree to which an individual perceives his aspirations to be met"*: de mate waarin een individu oordeelt dat zijn doelstellingen al dan niet bewaarheid worden. Dit concept veronderstelt dat het individu bewuste verlangens ontwikkeld heeft en zich een beeld gevormd heeft van hun realisatie. De feitelijke juistheid van dit beeld is niet aan de orde. Het concept draait om

de subjectieve perceptie van het individu. Tevredenheid is niet zomaar een gevoel maar een cognitieve constructie. Wanneer we de mate waarop we onze doelstellingen bereiken bepalen, kijken we terug en vooruit. We nemen in ogenschouw wat het leven ons opgebracht heeft en wat het waarschijnlijk nog zal opbrengen in de toekomst.

Ontevredenheid doet volgens de sociale leertheorie dienst als motivationele factor voor actie. Indien voorbije gedragingen geleid hebben tot het bereiken van een bepaalde doelstelling, stellen mensen nieuwe en hogere aspiraties. Indien de doelstelling herhaaldelijk niet behaald is, stellen mensen hun aspiraties bij (Festinger, 1962; Bandura, 1995; Inglehart 1990).

▪ ***Een selectie van een alternatief volgens een criterium***

Welk gedragalternatief kiezen mensen? Opnieuw vinden we een veelheid aan theorieën. Volgens de *value-expectancy* theorieën en de *subjective expected utility* theorie selecteren mensen een alternatief op basis van de waarschijnlijkheid van de verwachte gevolgen en de waarde die ze aan deze gevolgen hechten. Aan de basis hiervan (en van nagenoeg alle theorieën rond keuzeprocessen) ligt het principe van *nutsmaximalisatie* dat we ook al bij de utilistische welvaartstheorieën ontmoetten (cf. §2.1.1.3). Het pure principe ligt echter onder vuur omwille van de hoge cognitieve inspanningen die het vraagt. Het menselijke brein heeft immers zijn rekenkundige beperkingen. Daarnaast willen mensen ook de kosten en de psychologische stress die aan dit besluitvormingsproces verbonden zijn, beperkt houden. Bovendien hebben mensen een gebrek aan relevante informatie en hebben zij zo af te rekenen met een flinke dosis onzekerheid. In veel situaties zou het dus niet erg rationeel zijn om tijd en kracht te verspillen aan uitgebreide maximalisatie-berekeningen. Deze kostenbesparende benadering kan eenvoudig geïntegreerd worden in een rationele keuzebenadering door de kost van het besluitvormingsproces mee op te nemen.

Toch verwerpen veel gedragswetenschappers het concept van keuze als een belangrijk mechanisme in het tot stand komen van gedrag. De meeste dagdagelijkse gedragingen gebeuren routinematig en berusten op gewoontes. Zelfs bij beslissingen die de rest van de levensloop indringend zullen veranderen (zoals huwelijk en ouderschap) volgen mensen vaak de richtlijnen van sociale instituties of conventies (cf. §3.2.1).

Is er een verzoening mogelijk tussen beide standpunten? Schutz (1973) argumenteert dat er altijd sprake is van een keuze maar niet altijd van een besluitvormingsproces. Sommige keuzes worden niet 'opzettelijk' gemaakt omdat de juiste keuze vanzelfsprekend is. Leibenstein (1980) en Esser (1993) erkennen ook steeds een keuze: deze om de routine of gewoonte te volgen of om ze niet te volgen. Het sterk afnemende marginaal nut van bijkomende informatie bij al bewezen en ogenschijnlijk nuttige routines en gewoontes zet het proces van conventionele rationele keuze stop. Expliciete berekendheid in het keuzeprocess is dus eerder een 'mate van' dan een kwestie van alles of niets.

3.1.3 EEN EXTRA COMPONENT: GEDRAGSCONTROLE

In de vorige paragraaf schetsten we hoe keuzes tussen gedragalternatieven gemaakt worden. Maar ook al kunnen we ons interessante keuzealternatieven voorstellen, soms kunnen we bepaalde keuzes gewoonweg niet maken ook al zouden we willen. "One cannot marry an Eskimo if there are none around" (Blau, 1987). We belanden hier aan bij het begrip *gedragcontrole*.

Gedragcontrole betekent dat men in staat is om gedrag uit te voeren dat bedoelde effecten produceert (Gecas, 2003). Deze controle hangt zowel af van persoonlijke bronnen als van de (objectieve) kansen die de omgeving biedt. Voorbeelden zijn tijd, geld, vaardigheden, kennis,... Maar van nog groter belang in onze benadering is de waargenomen (subjectieve) gedragcontrole (Ajzen, 1991). Deze houdt een perceptie van zichzelf in als een causale agent in zijn omgeving. Bandura definieert waargenomen gedragcontrole als volgt:

"Perceived self-efficacy refers to beliefs in one's capabilities to organize and execute the courses of action required to manage produce given attainments."
(Bandura, 1997: 2; 1995: 2)

Het geloof in eigen kunnen heeft verscheidene effecten. Het beïnvloedt de handelingspatronen die mensen nastreven, hoeveel inspanningen zij bereid zijn te leveren, hoe lang ze volhouden bij hindernissen, hun veerkracht bij tegenspoed, hoeveel stress en depressie zij ervaren in het taxeren van hun omgeving, en het niveau van de prestaties die ze realiseren. Individuen met een sterke waargenomen gedragcontrole zien zichzelf als competent, effectief en bekwaam. Individuen met een zwakke gedragcontrole

zien zich vaak als machteloos, hulpeloos en fatalistisch. Deze verschillen in overtuigingen zijn een belangrijke basis voor activiteit en inactiviteit en hebben daardoor belangrijke gevolgen voor de levensloop (Bandura, 1997; Gecas, 2003).

▪ ***Bronnen van gedragscontrole***

De inschatting van de gedragscontrole is het resultaat van vier factoren (Bandura, 1995: 1-13):

- *ervaring met het gedrag*: successen bouwen mee aan gedragscontrole, mislukkingen ondermijnen gedragscontrole.
- *observeren van anderen* (cf. sociale-leertheorie): vergelijkbare anderen zien slagen, doet de overtuiging toenemen dat men zelf ook capaciteiten heeft om vergelijkbare activiteiten tot een goed einde te brengen; anderen zien falen ondermijnt deze motivatie.
- *overtuigen door anderen*: mensen die mondeling overtuigd worden dat zij de capaciteiten bezitten om bepaalde activiteiten onder de knie te krijgen, spannen zich vaak meer in en houden dit langer vol.
- *waarneming van eigen gemoedstoestanden* (onzekerheid, nervositeit): mensen vertrouwen gedeeltelijk op hun psychologische en emotionele gemoedstoestanden bij het beoordelen van hun capaciteiten; positieve toestanden versterken de waargenomen gedragscontrole, negatieve emoties doen deze verzwakken.

▪ ***Invloed van de gedragscontrole op menselijk handelen***

Overtuigingen over de gedragscontrole reguleren het menselijk handelen door vier grote processen (Bandura, 1995: 1-13):

- *Cognitieve processen*

Het meest voorkomende gedrag wordt vooraf in gedachten gevat. Individuen voorspellen gebeurtenissen en ontwikkelen strategieën om de gebeurtenissen te controleren die hun leven beïnvloeden. Deze probleemoplossende vaardigheden vereisen het effectief cognitief verwerken van informatie die vaak complex,

ambigu en onzeker is. Individuen met een zwakke gedragscontrole zullen hun aspiraties vaker bijstellen (cf. §3.1.2). Individuen met een sterke daarentegen stellen zich grote doelstellingen en denken analytisch na. Ze worden ervoor beloond met successen.

- *Motivationale processen*

Mensen anticiperen op waarschijnlijke resultaten van prospectieve acties. Ze stellen zich doelen en plannen acties die gewaardeerde resultaten zullen opleveren (cf. §3.1.2).

Geloof in gedragscontrole draagt op verschillende manieren bij tot motivatie. Het bepaalt mee de doelstellingen die men zich stelt, hoeveel moeite men ervoor doet en hoelang men de inspanning volhoudt.

- *Affectieve processen*

Waargenomen gedragscontrole is in staat om angst en stressoren te verminderen. Een sterke gedragscontrole kan dreigende situaties ombuigen in kansrijke situaties.

- *Selectieprocessen*

Mensen zijn ten dele een product van hun omgeving. Daarom kan de waargenomen gedragscontrole de levensloop vormgeven door middel van het gedrag en de omgeving die men kiest. Mensen vermijden omgevingen en handelingen die ze niet aankunnen en kiezen voor interessante en uitdagende handelingen en omgevingen.

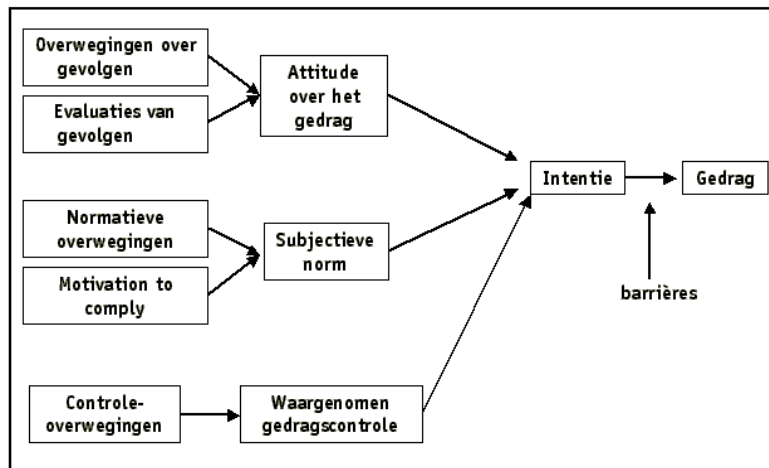
3.1.4 THEORIE VAN BEREDENEERD EN GEPLAND GEDRAG

We eindigen onze theoretische uiteenzetting met twee modellen die veel aandacht krijgen in de gedragswetenschappelijk literatuur. Deze modellen behandelen de waarschijnlijkheid dat een bepaald keuzealternatief in gedrag omgezet wordt.

Volgens de *theorie van beredeneerd gedrag* (Fishbein & Ajzen, 1975 & 1980) kan gedrag het best voorspeld worden uit de intentie van een persoon. De intentie kan dan weer voorspeld worden uit de attitude en de sociale norm. In de *theorie van gepland gedrag*

voegt Ajzen (1991) hier een derde verklarende factor aan toe: waargenomen gedragscontrole (cf. §3.1.3).

FIGUUR 4: THEORIE VAN GEPLAND GEDRAG (AJZEN)

Bron: Ajzen, 1991

Een *attitude* noemen Fishbein en Ajzen (1975) “een aangeleerde predispositie om op een consistent gunstige of ongunstige wijze te reageren op een bepaald object”. Een attitude is dus zelf geen gedrag, noch enkel de kennis die mensen over een bepaald onderwerp hebben. Het is een concept dat sociaal-psychologen gebruiken om een verbinding te leggen tussen gevoelens en ideeën van personen en hun gedrag. Een attitude combineert kennis, gevoelens en gedragsintenties. Attitudes zijn het product van talrijke ervaringen in ons leven. Nieuwe ervaringen kunnen leiden tot veranderingen in attitudes. De attitude is volgens Fishbein en Ajzen het resultaat van een afweging van de voor- en nadelen die een individu aan het gedrag verbonden ziet. Als de voordelen opwegen tegen de nadelen, zal de *intentie* groeien om een bepaald gedrag te stellen.

Maar de *sociale norm* kan als een remmende of stimulerende factor inwerken op de intentie. Het gaat hierbij om de indruk die de persoon heeft over wat relevante anderen vinden dat de persoon zelf zou moeten doen. Relevante anderen kunnen ook instituties zijn. Volgens Ajzen wordt de subjectieve norm gedetermineerd door normatieve overwegingen en de wens om te gehoorzamen. Normatieve overwegingen draaien om de perceptie van een persoon dat de meeste mensen die belangrijk zijn voor deze persoon, denken dat hij het gedrag in kwestie al dan niet zou moeten stellen. De wil om te

gehoorzamen draait om de vraag hoezeer de persoon wil doen wat hun referentiepersonen vinden dat hij moet doen.

Voor zowel de attitude als de sociale norm geldt dat mensen niet een oneindig aantal overwegingen in hun afweging betrekken. De praktijk leert dat ongeveer vijf tot negen overwegingen de attitude bepalen en bij de sociale norm is dat meestal minder. De attitude en de sociale norm hoeven niet altijd even belangrijk te zijn voor ieder onderwerp.

Ook al heeft iemand een positieve attitude en een ondersteunende sociale norm, dan nog speelt de *waargenomen gedragscontrole* een belangrijke rol. Gedrag zal pas worden uitgevoerd wanneer die persoon het idee heeft dat effectief te kunnen doen.

De relatie tussen intentie en gedrag kan verstoord worden door *barrières* om het gedrag te vertonen, of door gebrekkige vaardigheden van de persoon (de Vries, 1992).

3.2 DE INVLOED VAN DE SOCIALE OMGEVING

De vorige paragraaf schetste hoe gedrag op het individuele niveau tot stand komt. Dit gedrag vindt echter nooit plaats buiten een sociale en historische context (cf. Elder §3.3.2). Deze paragraaf gaat verder in op dit begrip van contextualiteit. We betreden hier de paden van de sociologie. We stellen ons de vraag hoe de sociale context de individuele besluitvorming beïnvloedt. We gaan op zoek naar theoretische concepten die de link kunnen leggen tussen het macro- en het microniveau. We stellen de *sociale institutie* centraal. Dit concept biedt de mogelijkheid om de rijkheid van de sociale omgeving te vatten, hun historische ontstaan en hun relevantie voor individueel gedrag. Sociale instituties leiden tot gestructureerde *informatie* (cf. §3.1.1) die de conceptuele en causale relatie tussen context en individuele keuze toelaat.

3.2.1 SOCIALE INSTITUTIES, EEN COHERENTE SET VAN REGELS

We staan er niet altijd bij stil maar ons menselijk gedrag wordt geregeld. Anderen verwachten van ons dat wij ons normaal gedragen, d.w.z. volgens de regels, om chaos te voorkomen. Wanordelijk gedrag wordt gesanctioneerd. Dit varieert van milde afkeuring

(schouder ophalen, roddel) tot vrijheidsberoving (gevangenis, psychiatrische ziekenhuizen). Vele groeperingen regelen niet alleen uiterlijk gedrag. Ze schrijven ook opvattingen, houdingen en strevingen voor (godsdiensden, politieke partijen). Het bestaan van deze regels vermindert de onzekerheid maar remt spontaan gedrag af. De verschillende regels vertonen een zekere systematiek. Daarom spreekt men van normatieve systemen of instituties.

Normen zijn gebods- en verbodsregels die het gedrag en de opvattingen van de leden van een groepering bepalen. Ze bepalen wat moet gedaan worden, wie het moet doen, wie de norm kan afdwingen, in welke omstandigheden de norm geldt, welke sancties van toepassing zijn en wie sanctioneert. Men spreekt van geïstitutionaliseerde normen wanneer ze door de groepering algemeen aangenomen zijn, verinnerlijkt zijn in de persoonlijkheidsstructuur van de leden en wanneer er (positieve of negatieve) sociale sancties aan verbonden zijn.

Sociale normen hebben hun nut. In het algemeen loont gedrag dat in overeenstemming is met de sociale normen, hetzij direct, hetzij indirect. Indirect wordt de interactie tussen mensen eenvoudiger omdat het referentiekader bekend is. Men kan op basis van de normen verwachtingen formuleren, omdat de voorspelbaarheid groot is en er minder onzekerheid is. Direct voordeel is er wanneer het toepassen van de regels beloond wordt of bepaalde verliezen voorkomt (Dobbelaere, 1990).

Zijderveld (1966) omschrijft institutionalisering als volgt:

“het fundamenteel-antropologisch proces waarin individuele menselijke handelingen worden geobjectiveerd tot vaste, min of meer normatieve handelingspatronen die als collectieve vormen onafhankelijk van handelende individuen kunnen blijven voortbestaan en als zodanig de individuele mens enerzijds dwingen om bepaalde handelingen op bepaalde wijze te verrichten en hem anderzijds echter de voor zijn handelen onmiskenbare sociale stabiliteit en zekerheid verschaffen.” (Zijderveld, 1966: 28)

Een aantal elementen in deze definitie zijn belangrijk. Vooreerst is institutionalisering een proces. Het gebeurt niet op één moment, maar ontwikkelt zich in de tijd. Handelingen worden gaandeweg geobjectiveerd tot handelingspatronen die als het ware

buiten het individu komen te liggen. Ze gaan aan het individuele bestaan vooraf en worden door de traditie aan het individu overhandigd. De inhoud van de normen wordt door de collectiviteit bepaald en niet door het individu.

Enerzijds ontlast het normensysteem het individu van het nemen van beslissingen ten aanzien van alternatieven. Er zijn geen alternatieven meer. De samenleving, de groepering heeft de opties al genomen en gecodificeerd. Daardoor komt er tijd vrij om zich aan andere zaken te wijden. Anderzijds kunnen bepaalde individuen de gecodificeerde opties niet als ontlasting maar eerder als dwang beschouwen. Dat is de keerzijde van de medaille (Dobbelaere, 1990).

Wij gebruiken het concept institutie om de interactie tussen de sociale omgeving en het individueel handelen te analyseren. Het gaat hier dus niet enkel om instituties zoals we die in het dagdagelijkse taalgebruik kennen: universiteiten, organisaties,... Het gaat ook om meer abstracte sociale constructies zoals democratie, religie, beleid, wetenschap,... De instituties die de sociale context fabriceren, worden geïnterpreteerd als een coherente set van regels over bijvoorbeeld het doel van zulke instituties en van de activiteiten die erin ontplooid worden, de rechten en plichten van de verschillende deelnemers en hun relaties tegenover elkaar, of de gedeelde kennis en de interpretatie van informatie (De Bruijn, 1999).

In de loop van zijn gebruik heeft het begrip institutie een bijkomende betekenis gekregen die nauw verwant is aan de betekenis die hierboven geschetst is. Deze betekenis verwijst naar het geheel van genormeerde opvattingen, houdingen, gevoelens en gedragingen die bestaan rond essentiële sociale functies. Deze betekenis voegt een functionele differentiatie toe aan het begrip institutie. Instituties vormen de antwoorden van een groepering op fundamentele vragen. Deze fundamentele vragen hebben betrekking op het voortbestaan van de groep: procreatie, werk en inkomen, verwerven van kennis, verzoenen van diverse belangen,... (Dobbelaere, 1990).

3.2.2 STRUCTUUR VAN INSTITUTIES

We kunnen de instituties op verschillende manieren indelen. We maken achtereenvolgens een indeling naar niveau, naar inhoud en naar formaliteitsgraad.

- ***Instituties op micro-, meso- en macroniveau***

We kunnen vooreerst een onderscheid maken in instituties naargelang de groepering voor wie ze gelden. Sommige instituties zijn immers enkel relevant voor bepaalde groepen: lokale economieën, belangengroepen, netwerken,... Andere instituties hebben een globale impact: markteconomie, wetenschap, wereldpolitiek systeem,... Instituties zijn dus werkzaam op micro-, meso- en macroniveau of (concreter) op lokaal, regionaal, nationaal en internationaal vlak. Bovendien is hier sprake van een hiërarchische structuur. Instituties op een hoger niveau hebben een impact op individuele beslissingen, maar zij doen dit meestal via opeenvolgende instituties op steeds lagere niveaus. Religie op macroniveau laat haar invloed immers gelden via kerken, bisdommen, parochies tot in families.

- ***Types van instituties***

Instituties zijn de antwoorden op fundamentele vragen. Naargelang de functie die de instituties vervullen, kunnen we verschillende types onderscheiden. In de literatuur worden meestal vier brede types van instituties onderscheiden: sociaal, economisch, cultureel en politiek. Maar hoewel instituties inderdaad vooral relevant kunnen zijn voor een bepaald domein, incorporeren de meeste meestal verschillende domeinen. Zo kan de rol van religie (vooral een cultureel systeem) niet volledig begrepen worden zonder haar sociale en politieke implicaties in ogenschouw te nemen. Een meer realistische conceptbeschrijving van instituties houdt hiermee rekening.

- ***Formele en informele instituties***

Formele instituties zijn intentioneel ontworpen. Ze hebben expliciete doelstellingen, procedures en middelen die erkend worden door hun deelnemers. Voorbeelden zijn schoolsystemen, gezondheidssystemen, wetgeving, media, belangengroepen. Informele instituties zijn meestal abstracter en stammen uit ongeplande gewoontes in de loop van de geschiedenis. Zij ontstaan door menselijke handelingen, eerder dan door menselijk ontwerp. Voorbeelden zijn: familie, huwelijkssystemen, religie, gemeenschappen. Vanwege de formaliteit kunnen ingrepen in formele instituties op een vrij eenvoudige manier gedragswijzigingen teweegbrengen. Informele instituties zijn veel minder vatbaar voor zo'n opgelegde sturing.

Ook al is het conceptueel onderscheid tussen formele en informele instituties nuttig, de meeste instituties hebben zowel formele als informele kenmerken. Bovendien krijgen informele instituties op termijn een formele status.

3.2.3 SOCIALE INSTITUTIES EN INDIVIDUEEL GEDRAG

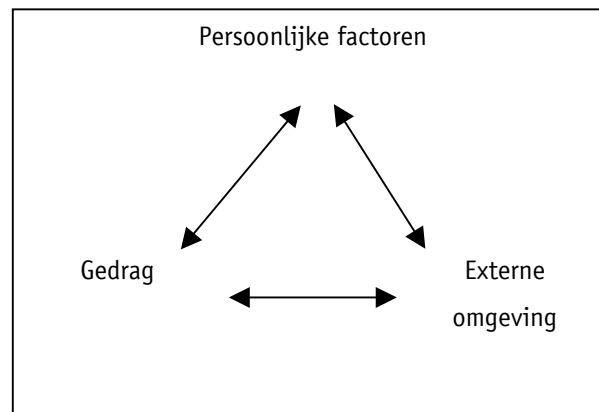
Een algemeen kenmerk van sociale instituties is dat ze gezien mogen worden als de sociaal geconstrueerde oplossingen voor herhaalde problemen van individuele actie en interactie. Met het oog op de integratie van individueel keuzegedrag in de sociale context is het dan ook belangrijk om de sociale context niet als statische macht, maar als een dynamische sociale constructie te beschouwen waarvan de impact op gedrag (hoewel erg conditionerend) nog steeds, ten minste in principe, voor onderhandeling vatbaar is. Mensen zijn zowel producten als producenten van sociale systemen. Sociale structuren – die opgevat zijn om menselijk gedrag in bepaalde domeinen te organiseren, te leiden en te reguleren aan de hand van regels en sancties – komen niet tot stand door onbevleete ontvangenis. Ze worden gecreëerd door menselijke activiteit. Sociale structuren leggen op hun beurt beperkingen op aan en verschaffen bronnen voor persoonlijke ontwikkeling en het functioneren van alledag. Sociale structuren leggen dus grenzen vast, maar schrijven mensen niet voor wat te doen in gegeven situaties. Er is zelfs ruimte voor oppositie. Volgens Bandura kunnen vooral mensen met een sterke gedragscontrole de beperkte alternatieve mogelijkheden die de structuur biedt benutten, of institutionele beperkingen ontwijken of zelfs veranderen door collectieve actie (Bandura, 1997).

Het is een twistpunt wat nu de determinerende factor van de sociale context op individueel gedrag is. Collins (1981) legt sterk de nadruk op de herhaling van concrete acties, anderen eerder op het geheel van betekenissen die mensen in hun hoofd meedragen. Natuurlijk houden instituties op te bestaan zonder de nodige fysieke daden, en de implementatie van regels is een essentieel kenmerk van sociale instituties. Toch zal repetitief gedrag niet voorkomen zonder gemeenschappelijke interpretatie van rechten en plichten, gedeelde betekenissen van objecten, symbolen, gedrag en gebeurtenissen. Zowel het gedrag als het onderliggende cognitieve kader is dus belangrijk.

Bandura (1997) wil dit dualisme tussen individuen en maatschappij en tussen sociale structuur en persoonlijk handelen overstijgen. Zijn sociale cognitieve theorie verklaart psychosociaal gedrag in termen van wat hij "*triadic reciprocal causation*" noemt.

Gedachten, actie en emotie worden gezien als de interactie van gedrag, persoonlijke cognitieve factoren en omgevingsfactoren. Bovendien beïnvloeden gedrag, cognitie en externe omgeving elkaar wederzijds. Deze wederzijds afhankelijke causale structuur kan schematisch voorgesteld worden door een driehoek waarbinnen drie factoren elkaar wederzijds oorzakelijk beïnvloeden.

FIGUUR 5: TRIADIC RECIPROCAL CAUSATION (BANDURA)

Bron: Bandura 1997

In deze kijk op individu en samenleving zijn zowel persoonlijke factoren (in de vorm van cognitieve, affectieve en biologische gebeurtenissen), gedrag, als de externe omgeving op elkaar inwerkende determinanten die elkaar bilateraal beïnvloeden. De drie sets van determinanten hoeven niet van gelijke sterkte te zijn. Hun relatieve sterkte verschilt naar activiteit en naar omstandigheid. Alle invloeden doen zich ook niet gelijktijdig voor. De causale factor heeft tijd nodig om zijn invloed uit te oefenen. Dit tijdsverloop maakt het mogelijk om oorzaak en gevolg van elkaar te onderscheiden (Bandura, 1997: 4-6).

3.3 DE LEVENSLLOOP

Menselijk gedrag stellen duurt een tijdje. Bepaald gedrag zoals de uitoefening van het vaderschap kan jaren aanhouden, ander gedrag zoals een schouderklopje duurt slechts een fractie van een seconde. Maar wanneer we gedrag willen verklaren en interpreteren, moeten we ook weten wat er voor het stellen van het gedrag gebeurde en wat de gevolgen zijn. Dat geldt eens te meer voor de studie van gelijke kansen. Elke kans heeft haar oorzaak en gevolg zonder dewelke haar betekenis onmogelijk kan achterhaald

worden. Kansen in vroegere levensfasen hebben bovendien gevolgen voor de kansen in het latere leven. Daarom wil deze paragraaf de concepten uit de vorige paragrafen in een dynamisch tijds kader plaatsen. De levensloopbenadering past hier perfect, aangezien deze het individueel gedrag van start tot finish behelst.

We besteden eerst aandacht aan het concept tijd. Daarna verbreden we dit concept binnen de levenslooptheorie. Ten slotte diepen we een aantal begrippen binnen de levenslooptheorie uit.

3.3.1 TIJD

In de levensloop is tijd een cruciaal gegeven. Je kan tijd op twee manieren benaderen:

- *Statische benaderingen* beschouwen tijd als een locatie in de tijd. Cross-sectioneel onderzoek doet dit bijvoorbeeld.
- In een *dynamische of procesbenadering* krijgt tijd een connotatie van verandering. Tijd leunt hier sterk aan bij de concepten ontwikkeling en evolutie.

Een statische notie van tijd is in een gedragsbenadering binnen de levensloop ontoereikend (cf. Elder §3.3.2). Sociale instituties hebben een geschiedenis, mensen hebben een verleden en een toekomst en ze gedragen zich op basis van anticipaties op toekomstige posities (cf. §3.1.2). Institutionele functies of individueel gedrag kunnen niet volledig begrepen worden door enkel de huidige omstandigheden te beschouwen. Om ongelijke kansen in de levensloop te bestuderen, hebben we nood aan een dynamisch conceptueel kader.

De Bruijn (1999) zet een aantal verschillende dimensies van tijd op een rij: historische tijd, institutionele tijd, sociale tijd, individuele (persoonlijke) tijd en procestijd. De verschillende tijdsdimensies kunnen voorgesteld worden als klokken die simultaan tikken, maar op verschillende schalen.

- *Historische tijd* is de ontwikkeling van de omvattende sociale context in een bepaalde ruimte.
- *Institutionele tijd* duidt op de evolutie van de verschillende instituties die deze sociale context uitmaken.

- *Sociale tijd* bevindt zich op een lager conceptueel niveau. Hier gaat het om levensfasen waarin verschillende regels gelden voor relaties met anderen, verantwoordelijkheden, taken en gedrag. De levensfasen zijn gescheiden door referentiepunten zoals gebeurtenissen en initiaties. Vaak wordt ook leeftijd gebruikt om de sociale tijd aan te duiden⁵.
- *Individuele tijd* duidt op de ontwikkeling in de individuele levensloop. Ervaring, mentale en fysieke capaciteiten, motivatie, status en kennis zijn typische aspecten die veranderen naarmate de individuele tijd vordert.
- *Procestijd* bekijkt de biologische, sociale en psychologische ontwikkelingen in de levensloop onder een vergrootglas. Hij duidt op de vele componentprocessen die bijdragen tot de precieze vorm en inhoud van de levensloop.

Aangezien deze studie een benadering op microniveau als uitgangspunt neemt, neemt de individuele dimensie van tijd een centrale positie in. De tijdsdimensie die behoort tot het contextuele niveau is bijkomend relevant in de mate waarin het individu deze waarneemt. Dit is eigen aan onze subjectieve benadering.

De tijd heeft onmiskenbaar een invloed op mensen. Vooreerst veranderen mensen naarmate zij ouder worden als gevolg van een combinatie van biologische, psychologische en sociale mechanismen. Men spreekt in dit geval over een *leeftijdseffect*. Maar ook de historische context heeft een effect op individuen. Men spreekt over *cohort-effecten* wanneer deze effecten verschillen van geboortecohorte⁶ tot geboortecohorte. Als de impact uniform is tussen de geboortecohortes, spreekt men van een *periode-effect*. De grens tussen cohorte- en periode-effecten is vaak dun. Meestal is de hamvraag wie getroffen wordt door de gebeurtenissen in kwestie (Alwin & McCammon, 2003).

3.3.2 LEVENSLOOPTHEORIE

Een theoretische uitwerking van de levensloopbenadering vinden we in de levenslooptheorie. Deze ontstond in de jaren zestig vanuit de behoefte om de menselijke

⁵ Leeftijd wordt universeel gebruikt als de belangrijkste standaard om het ogenblik waarop een bepaald gedrag zich voordoet, te beoordelen en om gebeurtenissen en situaties in een leven in een chronologische volgorde te plaatsen. Toch moet het duidelijk zijn dat leeftijd geen gedragsdeterminant is. Leeftijd is geen verklaring van gedrag of oorzaak van verandering. Het is niet meer dan een aanduiding van een levensfase binnen een volgorde.

⁶ Een cohorte is een groep van mensen die eenzelfde kritische ervaring gedeeld hebben gedurende dezelfde tijdsinterval. In het geval van geboortecohorten is deze kritische ervaring de geboorte.

ontwikkeling doorheen de levensloop te vatten. Traditioneel bestaan er drie modellen van menselijke ontwikkeling doorheen de levensloop. Het *ontogenetische model* legt vooral de nadruk op de biologische component in de ontwikkeling en het menselijk gedrag. De *sociogene school* benadrukt de invloed van de sociale omgeving op menselijk gedrag en ontwikkeling. Het *liberatieve model* plaatst de vrije keuze in de menselijke ontwikkeling centraal (Levenson, Aldwin & Cupertino, 2004).

Glen Elder (1999) bouwt met zijn levenslooptheorie een brug over deze drie tradities. Hij spreekt over drie niveaus van de levensloop die samen de levensloop van een persoon beïnvloeden:

1. *sociale instituties* zoals beleid, organisaties, marktvoorschriften,... (cf. §3.2)
2. de *persoonlijke levensloop* die gevormd worden door de eigen keuzes en beperkingen van het individu (cf. §3.1)
3. het *ontwikkelings- of ouderwordingstraject* van het individu dat de dimensie van tijd toevoegt (cf. §3.3)

Elder (2003a, 2003b) bouwt zijn levenslooptheorie rond vijf principes die de levensloop definiëren:

1. *Menselijke ontwikkeling en ouder worden zijn levenslange processen.*

Met dit principe zet Elder zich af tegen leeftijdsspecifieke studies. Aangenomen dat menselijke ontwikkeling en ouder worden over heel het leven gebeuren, kan gedrag niet ten volle verklaard worden door de analyse van een specifieke levensfase.

2. *Principe van human agency: individuen bouwen hun levensloop doorheen de keuzes en acties die ze ondernemen binnen de mogelijkheden en beperkingen van de geschiedenis en sociale omstandigheden.*

Transities in de levensloop zijn het resultaat van individuele initiatieven, omgevingsfactoren, invloed van anderen en vroegere ervaringen die individuen meenemen naar nieuwe situaties. Binnen de beperkingen van hun wereld maken mensen keuzes. Via hun keuzes geven mensen hun leven vorm.

3. *Principe van historische tijd en plaats: de levensloop van individuen is ingebed in en gevormd door de historische tijden en plaatsen die men doorheen de levensloop ervaart.*

Maatschappijen zijn niet overal en altijd hetzelfde. Deze omgevingsfactoren variëren bovendien van macro- en mesoniveau tot op het microniveau.

4. *Timingsprincipe: de antecedenten en gevolgen op ontwikkelingsvlak van transities in de levensloop, van gebeurtenissen en van gedragspatronen variëren naar het ogenblik waarop ze zich voordoen in een mensenleven.*

Levenslange menselijke ontwikkeling, haar historische en ruimtelijke context, en human agency onderstrepen het belang van timing in levenslopen. Historische veranderingen hebben verschillende implicaties voor mensen van een verschillende leeftijd en ontwikkeling. Mensen in verschillende leeftijdsfasen treden nieuwe levenssituaties tegemoet met verschillende ervaringen en daardoor passen zij zich op verschillende wijze aan de nieuwe omstandigheden aan. Zulke aanpassingen vereisen selectieve besluitvorming van het individu en geven de levensloop vorm.

5. *Principe van verbonden levens: levens zijn onderling afhankelijk en sociaal-historische invloeden komen tot uiting door dit netwerk van gedeelde relaties.*

Vaak worden individuen getroffen door grote sociale veranderingen en door de impact die deze veranderingen hebben op hun interpersoonlijke relaties op het microniveau. Daarnaast kunnen nieuwe relaties levens vormgeven omdat anderen gedrag kunnen veranderen of bestendigen.

Deze theorie van Elder geeft individuen de mogelijkheid om zelfstandig hun levensloop te bouwen doorheen keuzes en acties (*agency*), maar binnen de mogelijkheden en beperkingen van de geschiedenis en sociale omstandigheden. Bovendien geeft hij aan dat de modaliteiten van het macroniveau gevolgen hebben op het microniveau en dit een heel leven lang. Maar hoewel de levenslooptheorie een begrippenkader aanbrengt om veranderingen in het menselijk gedrag objectief in kaart te brengen, vertelt ze niets over de processen waarlangs dit individueel gedrag tot stand komt of hoe de context hierop invloed heeft (De Bruijn, 1999). Daarom werkten we deze processen eerder in dit hoofdstuk uitgebreid uit (cf. §3.1 en 3.2).

3.3.3 LEVENSLLOOP: DEFINITIE EN KENMERKEN

Naast Elders levensloopprijncipes onderscheiden we ook een aantal analytische componenten van de levensloop. We baseren ons hierbij op Elder (2003a, 2003b) en op Liefbroer (2000). Deze laatste definieert de levensloop samen met Dykstra als volgt:

“De levensloop wordt opgevat als een opeenvolging van posities die een individu in de loop van de tijd bekleedt. Een belangrijk onderscheid is dat tussen gebeurtenissen en posities. Gebeurtenissen markeren de overgang tussen twee posities en een positie wordt ingesloten tussen twee gebeurtenissen.” (Liefbroer, 2000: 15)

▪ Begrippenkader

Volgens Liefbroer zijn twee centrale concepten relevant om een levensloop helder en inzichtelijk te beschrijven. De term *positie* geeft aan op welk punt in de levensloop een persoon zich bevindt. Voorbeelden van zo'n positie zijn “gehuwd” en “postbode”. De term *gebeurtenis* geeft de overgang van de ene positie naar de andere aan. Beide begrippen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een gebeurtenis markeert de overgang tussen twee posities en een positie markeert de periode tussen twee gebeurtenissen (Liefbroer, 2000: 20-22). Gebeurtenissen kunnen *keerpunten* zijn in iemands leven. Keerpunten zijn gebeurtenissen die een substantiële verandering in de richting die iemands leven uitgaat, teweegbrengen, hetzij objectief, hetzij subjectief (Elder, 2003b).

Elder spreekt in plaats van over posities over *states* of *roles* en in plaats van gebeurtenissen meestal over *transitions*. Verschillende transitieën na elkaar vormen een *trajectory*. Deze trajecten hebben betrekking op meerdere transitieën binnen een bepaalde levenssfeer zoals arbeid of gezinsrollen (Elder, 2003b). Willekens (1991) introduceert daarnaast ook het begrip *carrière*. Deze duidt de evolutie aan van alle gebeurtenissen en posities binnen een bepaalde levenssfeer.

▪ Kenmerken van gebeurtenissen en posities

In levensloopstudies wordt doorgaans aandacht besteed aan een aantal centrale kenmerken van gebeurtenissen en posities. Variatie in de kenmerken onderscheidt de levenslopen van verschillende personen van elkaar.

↳ *Al dan niet plaatsvinden van gebeurtenissen*

Het eerste kenmerk betreft het al dan niet plaatsvinden van gebeurtenissen en als gevolg daarvan het al dan niet bekleden van een positie (Liefbroer, 2000)

↳ *Frequentie van gebeurtenissen*

Ook de frequentie waarin een gebeurtenis voorkomt of een positie bekleed wordt, is een kenmerk dat zicht geeft op de levensloop. Bijvoorbeeld herhaaldelijk scheiden, werkloos zijn,... (Liefbroer, 2000).

↳ *Duur van posities*

Niet alleen het al dan niet bekleden van posities is van belang, ook de duur daarvan. Bijvoorbeeld de duur van een huwelijk, de duur van thuis wonen, de duur dat men kinderloos is,... (Liefbroer, 2000; Elder, 2003b).

↳ *Combinaties van gebeurtenissen en posities*

Ook de combinaties van gebeurtenissen zijn van belang om tot een adequate beschrijving van de levensloop te komen. Deze combinaties betreffen verschillende levenssferen waarin deze gebeurtenissen en posities zich voordoen. In principe kunnen zoveel levenssferen onderscheiden worden als er zich posities voordoen, maar vaak wordt een globalere indeling gehanteerd (Liefbroer, 2000). De meest gangbare fundamentele indeling bestaat uit twee levenssferen: de private en de publieke levenssfeer. Wij zullen in ons onderzoek de volgende levenssferen hanteren: werken, leren, privé-leven, wonen, vrije tijd, waardebeleving en gezondheid.

De carrières binnen deze levenssferen staan niet los van elkaar. Willekens (1991) onderscheidt drie afhankelijkheidstypes: gebeurtenis-, status- en bronafhankelijkheid. Een carrière is gebeurtenisafhankelijkheid wanneer men geen vooruitgang kan boeken in een bepaalde carrière zolang een bepaalde gebeurtenis zich niet voordoet. Statusafhankelijkheid duidt een situatie aan waarin de waarschijnlijkheid van vooruitgang in één carrière afhangt van een positie die men bereikt heeft in een andere. Twee

carrières zijn bronafhankelijk wanneer ze dezelfde bronnen delen. Verhuizen en trouwen vragen bijvoorbeeld aanzienlijke financiële inspanningen en worden daarom uitgesteld of gespreid in de tijd.

Volgens Willekens zijn carrières hiërarchisch georganiseerd. Deze hiërarchie is gedeeltelijk een persoonlijke keuze maar ook gedeeltelijk een product van sociale conventies en biologische gegevens. Sommige carrières (educatie, migratie, huwelijk) staan immers onder redelijke individuele controle terwijl andere carrières (gezondheid), of dezelfde carrières in verschillende omstandigheden (geregelde huwelijken) of in verschillende levensfasen (educatie op schoolplichtige leeftijd), minder mogelijkheden tot individuele regulering bieden. Meestal nemen één of twee domeinen het grootste deel van iemands tijd en energie in beslag of ze hebben voorrang in de zin dat ze de keuzes en gebeurtenissen in andere levenssferen significant beïnvloeden (Willekens, 1991).

☞ *Volgorde van posities*

De onderlinge volgorde van posities kan grote gevolgen hebben. Denk maar aan het ogenblik waarop het ouderschap plaatsvindt (Liefbroer, 2000: 20-22; Elder, 2003b).

▪ **Aanverwante termen**

Drie termen zijn aanverwant aan de term levensloop. Ze zijn deel van de levensloopterminologie maar geen ervan is synoniem met de levensloop (Elder, 2003a).

- *Life span* specificiert de onderzoeksfocus en -specialisatie. Life span studies strekken zich uit over een substantiële tijdsperiode en vergelijken menselijk gedrag in twee of meer levensstadia.
- *Life history* studies leggen de chronologische opeenvolging vast van gebeurtenissen en activiteiten over de verschillende levenssferen heen.
- *Levenscyclus* wordt gebruikt om een bepaalde opeenvolging van gebeurtenissen in de levensloop aan te duiden. In bevolkingsstudies duidt het op het reproductieve proces van een generatie op de volgende.

3.4 BESLUIT

In dit besluit schetsen we een synthese van de verschillende theorieën uit dit hoofdstuk. De begrippen en opvattingen uit deze synthese vormen het theoretisch kader voor het kwalitatieve onderzoek in de volgende hoofdstukken.

Individen bouwen hun levensloop op door keuzegedrag binnen de mogelijkheden en beperkingen van de geschiedenis en sociale omstandigheden. Via normenstelsels werkt de sociale omgeving in op individueel gedrag. Normatief handelen wordt beloond, overtredingen worden door de samenleving bestraft.

Individen nemen de sociale omgeving met hun regels, maar ook de keuzes in hun leven en hun persoonlijke ontwikkeling als informatie op in cognitieve schema's. Deze schema's laten de mens toe om de werkelijkheid te construeren en te interpreteren, inclusief de eigen positie in de omgeving. De constructie van deze schema's is een continu, dynamisch proces dat over de hele levensloop plaatsvindt. Deze schema's coördineren gedrag en persoonlijke overwegingen zoals percepties, verwachtingen, motivaties en beslissingsregels.

Niettegenstaande de dwingendheid van de normatieve samenleving, kunnen individuen zelf beslissen welk gedrag ze stellen. Hierbij maken ze keuzes tussen alternatieven. Ze wegen de uitkomsten tussen alternatieven af en kiezen het alternatief waarvan de gevolgen het meest overeenstemmen met hun doelstellingen. Deze keuze kan weloverwogen zijn of snel genomen. Hoe dan ook is er altijd sprake van een keuze, ook wanneer deze keuze gewoon het volgen van de norm is.

De menselijke motivaties tot handelen zijn erg individueel en hebben een hiërarchisch karakter. Hogere, veelomvattende doelstellingen die enkel via vele handelingen te bereiken zijn, bestaan uit vele kleinere, concretere doelstellingen die met slechts één handeling bereikt kunnen worden.

De realisatie van doelstellingen leidt tot tevredenheid. Wanneer gedrag niet de bedoelde doelstellingen oplevert, doet zich een gevoel van ontevredenheid voor. Ontevredenheid kan een prikkel zijn om alsnog te trachten de doelstellingen waar te maken, maar kan ook leiden tot het bijstellen van de doeleinden.

In het al dan niet stellen van gedrag speelt de waargenomen gedragscontrole een belangrijke rol. Waargenomen gedragscontrole verwijst naar het geloof in eigen kunnen. Verschillen in waargenomen gedragscontrole vormen een belangrijke basis voor activiteit en inactiviteit. Een sterk geloof maakt meer en moeilijkere gedragsalternatieven mogelijk.

Dit beschreven keuzegedrag doet zich in de gehele levensloop voor. Via de cognitieve schema's en de waargenomen gedragscontrole oefent elk gedrag op zijn beurt een invloed uit op volgende gedragingen.

Hassan is een Marokkaanse immigrant van de eerste generatie. Toen hem in het begin van de jaren zestig ter ore kwam dat ze in België arbeiders zochten, liet hij zijn verloofde en zijn huis in de steigers achter en kwam naar België. Hij was toen achtentwintig jaar. Al gauw kwam zijn verloofde over, huwde hij en stichtte hij een gezin. Hij huurde een huis tot hem op een dag het volgende overkwam.

"Ik werkte toen van zes tot twee en toen ik terugkwam van mijn werk zag ik dat de eigenaar een bord "te koop" op mijn huis had aangebracht. Al die huizen daar werden verkocht door dezelfde maatschappij. Eén van de buurvrouwen is gekomen, een Belgische, dat was een goede mevrouw. Ze was op mij aan het wachten. Ze zei tegen mij: "Hassan, dit huis is verkocht! Dit huis is verkocht!" Ze zei me: "Als u uw huis wilt kopen, dan zal ik ook mijn huis kopen. Dan blijven wij burens. Maar als u het huis niet wilt kopen, dan wil ik dat van u kopen." Ze vond mijn huis beter. Ik ging naar boven om er met mijn vrouw over te praten. "Moeten wij dit huis kopen?" Mijn vrouw zei: "Nee, dat doen wij beter niet." Mijn vrouw wou het huis niet kopen want ze wou geen lening aangaan. Ik heb dat tegen die mevrouw gezegd en zij heeft meteen die eigenaar gebeld en toen heeft ze dat huisje gekocht.

Dan heb ik een brief gekregen om uit het huis te gaan. Zij hebben me een termijn van één maand gegeven, maar ik heb niets gevonden. Toen heb ik nog een aangetekende brief gekregen. Het was een bericht dat ze al mijn spullen buiten het huis kwamen zetten. Dat waren voor mij nog grotere problemen dan ik in Marokko had. Ik kon niet meer eten, niet slapen. Ik kon mij niet meer concentreren op het werk.

De sociale dienst zei: "Je moet gewoon rondkijken naar huizen en het adres noteren." Ik liep rond in de stad als een gek, noteerde adressen op een papiertje. Dan gingen ik en mijn vrouw naar de gemeente. Zij brachten ons in de auto overal heen. Wij belden aan en veel mensen zeiden: "Neen, wij willen geen Marokkanen". De meeste mensen zeiden dat. De gemeente heeft ons goed geholpen. De gemeente zelf had geen huizen en kon geen huis ter beschikking stellen. De Marokkanen die hier waren, zeiden: "Misschien is het beter als je jouw kinderen naar Marokko brengt, hen voorlopig daar in jouw huis laat verblijven en dan kan jij op je gemak een huisje zoeken. Mijn vrouw zei: "Dat gaat niet, ze kunnen geen school missen in deze periode". Toen ik geen oplossing kon vinden, heb ik dit huis gekocht. Ik was verplicht om dit huis te kopen, dit klein huisje zonder tuin of iets. Ik heb het niet vrijwillig gekocht. Wij dachten beter huur te betalen dan een lening aan te gaan. Maar nu is het gebeurd, hè."

HOOFDSTUK 4: KWALITATIEVE METHODE

Dit hoofdstuk schetst de opzet en de uitvoering van het kwalitatieve onderzoek. Eerst schetsen we de motieven voor het kwalitatieve onderzoek (§4.1). Daarna zetten we de onderzoeksvragen nog eens op een rijtje (§4.2). Vervolgens lichten we de gevolgde onderzoeksmethode toe (§4.3). Daarna gaan we in op een aantal bijzonderheden van de respondenten (§4.4). We doen ook de analysemethode uit de doeken (§4.5).

4.1 MOTIEVEN VOOR EEN KWALITATIEF ONDERZOEK

Met het geschetste theoretisch kader in het achterhoofd starten we ons eigen onderzoek naar de beleving van (on)gelijke kansen. Dit onderzoeksthema maakt een kwalitatief onderzoek noodzakelijk. We zetten de motieven kort op een rijtje:

- Het onderzoeksprobleem omvat veel kwalitatieve vragen. We willen de beleving en de betekenisgeving van de betrokkenen achterhalen.
- De onderzoeksproblematiek is vrij nieuw zodat er eerst een dosis kennis opgedaan moet worden eer we tot een vragenlijst over dit thema kunnen komen. Dit kwalitatieve luik wordt dan ook gebruikt voor exploratie.

4.2 ONDERZOEKSVRAGEN

Alvorens in te gaan op de methodologie van het kwalitatieve onderzoek, herhalen we nog even de onderzoeksvragen (cf. §1.3):

- Welke situaties van ongelijke kansen maken mensen mee in hun leven?
- Welke zijn de kansenbeïnvloedende factoren in deze situaties?
- Waarop beïnvloeden deze factoren de kansen?
- Welke gevoelens hebben mensen bij deze ongelijke kansensituaties? Is er sprake van een (on)gelijke kansengevoel?
- Aan wie of wat zijn de ervaren kansen ongelijk?

- Hoe gaan mensen om met kansenongelijkheid?
- In welke levenssferen doen ongelijke kansensituaties zich voor?
- In welke levensfasen doen ongelijke kansensituaties zich voor?
- Welke verschillen bestaan op dit vlak naar geslacht, leeftijd, afkomst en seksuele voorkeur?

De eerste vraag is een vraag naar de identificatie van ongelijke kansensituaties door de respondenten (cf. §4.5.2). De volgende zes vragen vormen de analyse van deze ongelijke kansensituaties. Deze analyse staat centraal in dit kwalitatieve onderzoek (cf. §4.5.3). De laatste vraag schuiven we omwille van haar kwantitatief karakter door naar het kwantitatieve luik van het onderzoek.

4.3 KWALITATIEVE ONDERZOEKSMETHODE: HET LEVENSLIOPINTERVIEW

Dit onderzoek wil de levensloop van individuen onder de loep nemen en de beleving van kansen(on)gelijkheid hierin nagaan.

Als onderzoeksmethode opteren we voor een methodologie die sinds een aantal jaren opnieuw veelvuldig toegepast wordt in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek: de biografische of narratieve methodologie. Dit is een kwalitatieve onderzoeksmethode om informatie te verzamelen over het subjectieve wezen van iemands gehele leven.

In deze paragraaf schetsen we eerst enkele theoretische uitgangspunten bij het levensloopinterview. Daarna gaan we in op de concrete uitwerking ervan binnen dit kwalitatieve onderzoek.

4.3.1 THEORETISCHE UITGANGSPUNTEN

Het begint als een opgenomen interview, wordt daarna uitgeschreven en eindigt na minimale aanpassingen als een vloeiend verhaal in de eerste persoon, helemaal in de eigen woorden van de geïnterviewde. Het resultaat is als het ware een minibiografie. Het uitgangspunt hierbij is dat het leven van elk individu en zijn of haar rol in de bredere samenleving best begrepen wordt in de vorm van een verhaal. De verhaalvorm voegt context en betekenis toe.

Een levensverhaal is de essentie van wat een persoon overkomen is. Het beslaat de tijd van de geboorte tot het heden en zelfs ervoor en erna. Het bevat de belangrijke gebeurtenissen, ervaringen en gevoelens in het leven. Een levensverhaal biedt een geschikt uitgangspunt om te zien hoe een persoon het (en in het bijzonder zijn of haar) leven ervaart en begrijpt doorheen de tijd (Atkinson, 1998: 3-8).

“A life story is the story a person chooses to tell about the life he or she has lived, told as completely and honestly as possible, what is remembered of it, and what the teller wants others to know of it, usually as a result of a guided interview by another.

A life story is a fairly complete narrating of one’s entire experience of life as a whole, highlighting the most important aspects ”. (Atkinson, 1998: 8)

“The life story is the currently available autobiography reflecting present interpretations of self, others, relationships and events, which both explains the past and guides future actions and intent.” (Handel, 2000)

De studie van de levenslopen onderzoekt de levenslopen als geheel of significante onderdelen ervan. De studie van het levensverhaal is het theoretische en methodologische complement van de levensloop en is noodzakelijk om de loop van individuele levens te begrijpen (Cohler & Hostetler, 2003: 556). Deze studie is bovendien de nuttigste beschikbare onderzoeksbenadering om een subjectief perspectief te bekomen van welk onderdeel ook maar onderzocht wordt. Levensverhalen hebben de natuurlijke neiging om gebeurtenissen en omstandigheden in een leven in een coherente orde voor te stellen (Cohler, 1988).

Concreet betekent deze onderzoeksbenadering voor ons onderzoek dat wij ons voor het beantwoorden van onze onderzoeksvragen zullen baseren op individuele levensverhalen en dat wij binnen deze verhalen specifiek aandacht zullen hebben voor kansen(on)gelijkheid en de beleving ervan.

4.3.2 CONCRETE UITWERKING

Wij vroegen de respondenten om hun levensverhaal, niet (rechtstreeks althans niet) om hun antwoord op onze onderzoeksvragen. Het concept “gelijke kansen” werd niet als het

centrale thema van het interview voorgesteld. De woorden “gelijke kansen” vielen enkel bij de voorstelling van de interviewer als onderzoeker van het “Steunpunt *Gelijkekansenbeleid*”. De interviewer stelde als doel van het interview “het vergelijken van de levenslopen van personen uit diverse groepen in de samenleving” voorop.

De bewuste keuze om gelijke kansenproblematiek niet als centraal thema van de interviews voor te stellen, kwam voort uit de overweging om het gesprek niet te zeer in een bepaalde richting te sturen. We wilden mensen hun levensverhalen laten vertellen, eerder dan de discriminerende situaties laten opsommen die ze zich konden herinneren. Wanneer het uitgangspunt de hele levensloop was, zouden de situaties met meer of minder kansen sowieso aan bod komen. We voorkomen op die manier dat de respondenten bepaalde elementen uit hun levensloop zouden weglaten als niet relevant voor de gelijke kansenproblematiek. Dit zou de onderzoeker kunnen verhinderen om situaties van ongelijke kansen in een breder kader te interpreteren of om verbanden te leggen tussen verschillende levenssferen.

De interviewer streefde naar een zo open mogelijk vertelinterview met een minimale tussenkomst van de interviewer. De interviewer beschikte wel over een lange reeks vragen om het verhaal indien nodig weer op gang te trekken.⁷ Deze vragen hadden betrekking op de verschillende levensfasen en -domeinen.

Ruwweg bestond het eerste deel van het interview uit het overlopen van het leven van de respondent in al zijn facetten. Bij het overlopen van de levensloop werd steeds stilgestaan bij volgende vragen:

1. *Wat is er gebeurd?*
 - vraag naar de gebeurtenissen zelf
2. *Hoe komt het dat dit gebeurd is?*
 - vraag naar de rol van de verschillende betrokken actoren in de gebeurtenissen
3. *Hoe voelde of voelt u zich daarbij?*
 - vraag naar de subjectieve beleving die in dit onderzoek centraal staat

⁷ Deze leidraad bij de interviews is opgenomen in de bijlage.

De vraagstelling beperkte zich niet tot bovenstaande invalshoek. Minstens even belangrijk en parallel met bovenstaande vragen werd de respondent gevraagd:

1. *Wat is er NIET gebeurd?*
2. *Hoe komt het dat dit NIET gebeurd is?*
3. *Hoe voelde of voelt u zich daarbij?*

Vooraf op het vlak van de onvervulde wensen waren de antwoorden op deze vragen van grote waarde.

Het tweede deel van het interview stond stil bij een aantal overschouwende levensvragen en de toekomst van de respondent.

De interviews werden steeds afgenomen in een door de respondent verkozen plaats. De meeste gesprekken vonden plaats bij de respondent thuis. Eén respondent verkoos een openbare gelegenheid voor een gesprek. Eén interview vond plaats op de werkplek en één in het Limburgs Universitair Centrum.

De duur van de gesprekken kon nogal verschillen. Variabelen hierin waren de vertelstijl (zakelijk of prozaïsch), de spreeknelheid, de "rijkdom" van het geleden leven en – vaak hiermee samenhangend – de leeftijd. Het kortste gesprek (effectieve interviewtijd) duurde ongeveer een uur, het langste ruim twee en een half uur.

4.4 DE RESPONDENTEN

In deze paragraaf bakenen we onze doelgroepen af, gaan we op zoek naar respondenten en schetsen we een profiel van hen.

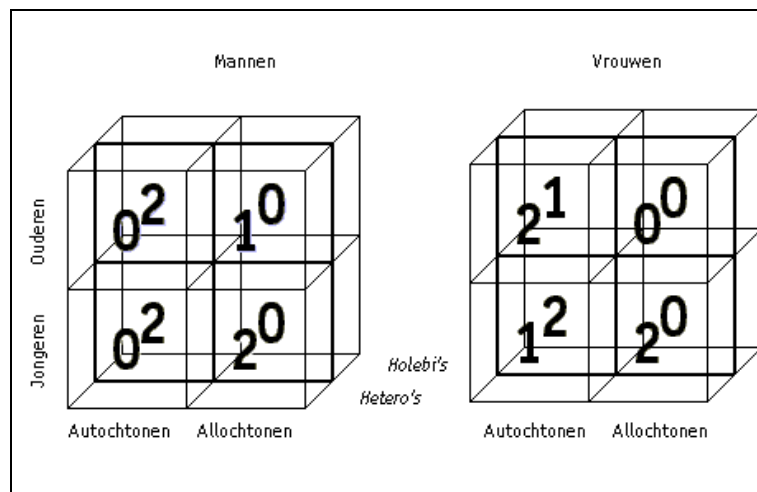
4.4.1 AFBAKENING VAN DE DOELGROEPEN

Om onze onderzoekspopulatie zo goed mogelijk te laten aansluiten met de doelgroepen binnen het gelijke kansenbeleid, identificeerden we onze respondenten naargelang de doelgroepen waartoe ze behoorden. Om de doelgroepen strikt van elkaar te kunnen onderscheiden, definieerden we ze als volgt.

- Om de doelgroep ouderen af te lijnen maakten we gebruik van twee leeftijdsgroepen. De leeftijdsgroep 60 tot 65 jaar vormde de doelgroep. Daartegenover stelden we een leeftijdsgroep van 30 tot 35 jaar. We verkozen deze leeftijd omdat deze personen min of meer gesetteld zijn in hun leven.
- Om de doelgroep allochtonen te definiëren, maakten we gebruik van de definitie van etnisch-culturele minderheden⁸. Daartegenover stonden Vlamingen van wie beide ouders Vlaming waren.
- De holebirespondenten onderscheidden zich van de heterorespondenten op basis van hun eigen seksualiteitsbeleving.
- Ten slotte vormde ook het onderscheid tussen mannen en vrouwen in onze interviews geen probleem. De genderidentiteit van alle respondenten was eenduidig definieerbaar.

Op basis van deze onderverdeling kwamen we tot 16 cellen (2x2x2x2). Het bleek echter niet nodig om elke cel in te vullen. We konden volstaan met een voldoende aantal respondenten per doelgroep. In het totaal verzamelden we 5 tot 9 levensverhalen van respondenten per doelgroep. Onderstaande figuur toont het volledige plaatje.

FIGUUR 6: VERDELING INTERVIEWS OVER DE DOELGROEPEN

Naast de voorwaarden i.v.m. geslacht, leeftijd, afkomst en seksuele voorkeur, legden we bijkomende voorwaarden op aan de selectie van respondenten: bijvoorbeeld i.v.m. burgerlijke staat en beroepsklasse. Ook hierin voorzagen we voldoende variatie.

4.4.2 ZOEKTOCHT NAAR RESPONDENTEN

De respondenten werden op diverse wijzen gezocht. Voor het vinden van de holebi-respondenten deden we een grote mailing via e-mail naar het netwerk van de cel holebi's van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid. Ook de cel allochtonen leverde twee allochtone respondenten aan.

Een aantal respondenten waren kennissen van medeonderzoekers. Een aantal respondenten werkten als enquêteur mee aan vroegere onderzoeken van SEIN. Een laatste groep respondenten waren kennissen van eerdere respondenten.

De contactname gebeurde algemeen via telefonisch contact. Daarbij werd een datum, tijdstip en plaats vastgelegd waarop het interview kon doorgaan.

4.4.3 KENMERKEN VAN DE RESPONDENTEN

In deze paragraaf zetten we de kenmerken van de respondenten kort op een rij. We maken een onderscheid tussen enerzijds de doelgroepvariabelen die de basis vormden voor de selectie van de respondenten (geslacht, leeftijd, afkomst en seksuele voorkeur) en anderzijds een aantal secundaire variabelen die een bijkomende rol speelden bij de selectie.

4.4.3.1 Doelgroepvariabelen

In het totaal zijn er 15 interviews afgenomen. Van de 15 respondenten waren er 8 vrouwen en 7 mannen, 10 autochtonen en 5 allochtonen⁸, 6 ouderen en 9 jongeren, 8 hetero's en 7 holebi's.

⁸ met uitzondering van illegalen en de trekkende bevolkingsgroepen

⁹ waaronder 3 van Marokkaanse afkomst en 2 van Turkse afkomst.

4.4.3.2 Secundaire variabelen

Naast de belangrijke doelgroepvariabelen op basis waarvan de selectie van de respondenten gebeurde, hielden we ook rekening met een aantal andere variabelen. We streefden immers naar een zekere variatie in gezinssituatie, opleidingsniveau, werksituatie en woonplaats.

▪ *Gezinssituatie*

Van de 15 respondenten waren er 8 gehuwd en 7 ongehuwd. Veertien respondenten zeiden wel een vaste partner te hebben. Dertien onder hen woonden ook effectief samen met deze partner.

Negen respondenten hadden kinderen, zes niet. Er waren twee holebi respondenten met kinderen en één heterorespondent zonder kinderen.

▪ *Opleidingsniveau*

Het opleidingsniveau is verscheiden. Elf van de vijftien respondenten maakten hun secundair onderwijs af. Negen respondenten behaalden een diploma van hoger onderwijs.

Onderwijs	N
Hoger onderwijs van het lange type (>4 jaar)	2
Hoger onderwijs van het korte type (<4 jaar)	7
Hoger secundair onderwijs	2
Lager secundair onderwijs	2
Lager onderwijs	1
Geen onderwijs	1

Van de 13 personen die (minstens gedeeltelijk) secundair onderwijs volgden, volgden er vijf hun laatste jaar in het ASO, vier in het TSO en vier in het BS0.

- **Werk situatie**

Negen respondenten waren effectief aan het werk op het ogenblik van het interview¹⁰. Eén respondent maakte gebruik van tijdskrediet. Drie respondenten waren gepensioneerd. Eén respondent was werkloos en één respondent was huisvrouw.

- **Woonplaats**

In de selectie van de respondenten leek het ons ook van belang rekening te houden met de woonsituatie van de respondent. Vier respondenten woonden in de grootstad, drie in centrumsteden en zeven in eerder landelijke gemeenten. Eén respondent woonde in een Brusselse randgemeente.

Dertien respondenten hadden een eigen huis en twee respondenten huurden hun woning.

4.5 VERWERKING VAN DE INTERVIEWS

In deze laatste paragraaf van dit hoofdstuk zetten we de verwerking van de interviews uiteen. Eerst beschrijven we hoe het uitschrijven van de interviews gebeurde. Daarna gaan we dieper in op de analyse van de verzamelde gegevens. Ten slotte bespreken we hoe de rapportering in het volgende hoofdstuk gebeurt.

4.5.1 UITSCHRIJVEN VAN DE INTERVIEWS

Het is de betrachting om de respondent zoveel mogelijk zelf over zijn leven te laten vertellen. We willen hierbij vooral de betekenis achter elke gebeurtenis achterhalen, d.i. de rol van de respondent en zijn omgeving. Aan de hand van bijkomende vraagstellingen besteden we voldoende aandacht aan de transities in de levensloop en de rol van de eigen keuze hierin. Maar het is aan de respondent om zelf betekenis te geven in zijn of haar eigen woorden.

Na het interview wordt de bandopname woordelijk uitgeschreven. Om de tekst enige leesbaarheid te verschaffen, worden stopwoorden eruit gefilterd en lange neven-

¹⁰ waaronder 4 bedienden, 3 zelfstandigen en 2 arbeiders

schikkende betogen onderverdeeld in aparte zinnen. Aan zinsbouw en woordgebruik wordt zo min mogelijk gesleuteld. Om de chronologische samenhang van het verhaal te respecteren, werd de volgorde van het interview soms wel aangepast. Het resultaat is een samenhangend levensverhaal, helemaal in de eigen woorden van de geïnterviewde. Het resultaat is als het ware een minibiografie (Atkinson, 1998: 8).

Het uitgangspunt bij dit alles is dat het leven van elk individu en zijn of haar rol in de bredere samenleving best begrepen wordt in de vorm van een verhaal. De verhaalvorm voegt context en betekenis toe. Concreet betekent dit voor ons onderzoek dat wij ons voor het beantwoorden van onze onderzoeksvragen baseren op uitgeschreven individuele levensverhalen en dat wij binnen deze verhalen op zoek gaan naar een antwoord op onze onderzoeksvragen.

4.5.2 VOORBEREIDING VAN DE ANALYSE

De voorbereiding van de eigenlijke analyse verliep in twee fasen.

▪ Eerste fase

De eerste fase van de analyse betrof het reorganiseren van de tekst in verschillende levenssferen. Hierdoor springt de tekst minder van de hak op de tak. Dit komt de leesbaarheid van de tekst ten goede. De opgenomen levenssferen zijn:

- geboorte en familie¹¹
- leren
- werken
- wonen
- liefde, seksualiteit, relaties, gezinsleven
- gezondheid
- vrije tijd
- waarden - geloof

Deze domeinen waren al in de leidraad afgebakend.

¹¹ Geboorte en familie is strikt genomen geen levenssfeer maar is hier gebruikt om de verzameling van levenssferen aan te duiden die het milieu tekenen waaruit men afkomstig is.

- **Tweede fase**

In de tweede fase van de analyse maakten we de uitgeschreven interviews schriftelijk over aan de respondenten. Aangezien het onderzoek de subjectieve beleving van (on)gelijke kansen wil onderzoeken, konden we immers niet voorbij aan de vraag hoe zij in hun leven (on)gelijke kansen ervaren hebben. Daarom stuurden wij de respondenten twee exemplaren van hun levensverhaal op, samen met een begeleidende brief. Eén exemplaar mochten ze houden, bij het andere exemplaar hoorde volgende opdracht:

“Ik zou u willen vragen één of meerdere stukken tekst aan te duiden met een potlood of een balpen. Het gaat hierbij om stukken tekst (fasen in uw leven) waarvan u zegt:

“Ik heb het gevoel dat ik hier meer kansen heb gehad dan anderen.”

of

“Ik heb het gevoel dat ik hier minder kansen heb gehad dan anderen.”

De derde fase vormde de start van de eigenlijke analyse. Deze analyse stelde de aangeduide fragmenten centraal. In deze fragmenten herkennen de respondenten ongelijke kansen. Hier vinden we dan ook een antwoord op onze onderzoeksvragen.

4.5.3 EIGENLIJKE ANALYSE

In deze paragraaf beschrijven we hoe de analyse gebeurd is. Eerst situeren we onze analysemethode binnen de verschillende benaderingen in de studie van levensverhalen. Daarna gaan we dieper in op de eigenlijke analyse.

4.5.3.1 Analyse van levensverhalen

Lieblich, Tuval-Mashiach en Zilber (1998) onderkennen vier verschillende benaderingen in de studie van levensverhalen. Ze maken een onderscheid naargelang de analyse het levensverhaal holistisch of categoriaal benadert en naargelang de analyse de nadruk legt op de inhoud of op de vorm van het levensverhaal.

- **Holistisch-inhoudelijk**

Deze benadering vereist een grondige lezing van de tekst en richt zich op markante thema's in het levensverhaal als geheel. Deze benadering wordt vertegenwoordigd door de gevalstudie of gedetailleerde levensverhalen.

- ***Categoriaal-inhoudelijk (Inhoudsanalyse)***

De inhoudsanalyse richt zich op het merken van tekst en toekennen van codes aan een bepaalde inhoud, eerder ongeacht hun plaats in het verslag.

- ***Holistisch-vormelijk***

Deze methode richt zich eerder op de structuur van het verslag dan op de inhoud, bijvoorbeeld door de hoogte- en dieptepunten in een levensverhaal of de afstand tussen gebeurtenissen en/of relaties grafisch voor te stellen.

- ***Categoriaal-vormelijk (Tekstanalyse)***

Deze benadering richt zich op de structuur van het uitgeschreven interview. Deze benadering wordt vooral gebruikt bij taalkundige studies van persoonlijke verslagen.

Wij willen in de verschillende levensverhalen op zoek gaan naar hoe verschillende mensen verschillende (on)gelijke kansensituaties ervaren hebben in hun leven. De inhoud primeert dus op de vorm. Daarnaast kiezen we voor een categoriale benadering omdat we zo de verscheidenheid aan inhoudelijke gegevens kunnen vatten.

Omdat het steeds om een interpretatieve methode gaat, is het vaak nogal moeilijk om een narratieve studie te integreren in een kwantitatief sociaal-wetenschappelijk onderzoek. De inhoudsanalyse is nog het meest compatibel met kwantitatieve analyse (Cohler & Hostetler, 2003: 564). Dit vooruitzicht bekrachtigt onze keuze voor de inhoudsanalyse.

De analyse is van conceptueel-thematische aard, eerder dan van inhoudelijke aard. We gaan na welke categorieën we in de antwoorden op onze vragen terugvinden. Welke nuances komen voor? We gaan op zoek naar verbanden. Dit alles gebeurt met een open oog.

4.5.3.2 Inhoudsanalyse toegepast

De analyse van de interviews leverde 213 ongelijke kansenfragmenten op. 141 fragmenten handelen om meer kansen, 72 maken melding van minder kansen.

Elk fragment krijgt een unieke code. Deze bestaat uit het nummer van het interview, een plus- of minteken, en een volgnummer naar de volgorde van voorkomen in de tekst. Zo

verwijst de code 4+1 naar het eerste meerkansenfragment uit interview vier en de code 11-3 naar het derde minderkansenfragment uit interview elf.

Per fragment trachten we vervolgens het antwoord te vinden op de bovenstaande vragen. Concreet ontstaat er voor elk fragment een diagram.

- In de linkerkolom staan de vragen. Concreet gaat het om acht vragen waarop we de antwoorden in kaart willen brengen. Deze vragen zijn gebaseerd op de onderzoeksvragen. Gemakkelijkheidshalve liggen ze vervat in acht begrippen: facilitator/barrière, faciliterende/belemmerende grond, doelstelling, gevoelens, reactief gedrag, vergelijkingsgroep, levenssfeer, leeftijd. Deze begrippen worden in het volgende hoofdstuk verder uitgewerkt.
- In de tweede kolom citeren we zoveel als mogelijk de antwoorden letterlijk uit de fragmenten. Dit is echter niet altijd mogelijk. Soms worden de gevoelens niet vermeld, of is de doelstelling enkel impliciet aanwezig.
- In tweede instantie interpreteren we de inhoud van de antwoorden. In deze kolom worden voor het eerst interpretaties gemaakt. We vatten de citaten samen met het oog op latere categorisering en vullen de lege plekken uit kolom twee zoveel mogelijk in met wat we begrijpen uit de context van het hele interview. Hier komt het belang naar voor te beschikken over een coherent levensverhaal dat context en betekenis toevoegt en niet enkel over de ongelijke kansensituaties (cf. §4.3). Bij verwarring vragen we uitleg aan de respondenten zelf, via mail of telefonisch. Deze antwoorden worden ook in de derde kolom opgenomen.
- Ten slotte gieten we de verzamelde antwoorden in veelal abstracte categorieën. Dit is het coderen. We trachten het aantal categorieën zoveel mogelijk te beperken.

Hieronder staat een uitgewerkt voorbeeld zoals het eruit ziet wanneer alle stappen doorlopen zijn.

“Tijdens mijn studies toen kon ik stage doen bij de politie. Daar was toen de eerste vrouwelijke politieagente. Dat interesseerde mij wel om daar stage bij te doen. En dat mocht. Ik was daar geweest en alles was in orde. En verdorie, de school

verbood het mij, ik had arbeidsproblemen gedaan en bij de politie hoorde iemand thuis die gezinsproblemen deed. Dat viel er tegen. Zo ben ik dan uiteindelijk in de koolmijn terechtgekomen waar ik ook mijn thesis en alles gemaakt heb. Daar heb ik dus mijn laatste jaar stage gedaan.” (vro-oud-aut-het)

Onderzoeksvraag	Fragment	1° interpretatie	Analyse-categorie
Barrière	<i>“de school verbood het mij”</i>	school	Betekenisvolle derde – mesoniveau
Belemmerende grond	<i>“ik had arbeids-problemen gedaan en bij de politie hoorde iemand thuis die gezinsproblemen deed”</i>	Gekozen studierichting	Eigen keuze
Doelstelling	<i>“stage doen bij de politie”</i>	stage doen bij de politie	Leren
Gevoelens	<i>“verdorie” “Dat viel er tegen.”</i>	Vloeken, tegenvallen	Ontevredenheid
Reactief gedrag	<i>“Zo ben ik dan uiteindelijk in de koolmijn terechtgekomen waar ik ook mijn thesis en alles gemaakt heb. Daar heb ik dus mijn laatste jaar stage gedaan.”</i>	andere stageplaats aangenomen	Aanvaarding
Vergelijkingsgroep	-	studenten van een andere richting binnen de richting maatschappelijk assistent	
Levenssfeer		Leren	Leren
Leeftijd		21	21

4.5.4 RAPPORTERING

De rapportering van de resultaten van het kwalitatieve onderzoek gebeurt in het volgende hoofdstuk. De indeling volgt de onderzoeksvragen (cf. §1.3). De antwoorden op deze vragen vinden we terug in de laatste kolom van elke tabel, die elk interviewfragment

conceptueel in beeld brengt (cf. §4.5.3). De concepten uit deze kolommen vormen het geraamte van de rapportering binnen elke onderzoeksvraag. Daarnaast zijn bij elk concept één of meer tekstfragmenten opgenomen die het geformuleerde concept treffend illustreren.

4.6 BESLUIT

Onze onderzoeksvragen en het gebrek aan onderzoeksliteratuur over de beleving van gelijke kansen maakt een kwalitatief onderzoek noodzakelijk. Daartoe verzamelden we levensverhalen van mensen uit de doelgroepen van het gelijke kansenbeleid aan de hand van interviews. In deze levensverhalen duiden de respondenten de fragmenten aan waarin ze ongelijke kansen ervaren hadden.

De verwerking van de interviews vroeg veel tijd. Niettegenstaande het beperkte aantal van 15 interviews, hebben we levensverhalen van respondenten uit alle doelgroepen (5 tot 9 interviews per doelgroep) en uit alle lagen van de bevolking kunnen verzamelen. Bovendien verschaftte onze werkwijze met gelijke kansenfragmenten ons een zeer ruim aanbod van analyse-eenheden.

Voor de analyse kiezen we voor een inhoudsanalyse. Deze is vooral van conceptueel-thematische aard, eerder van inhoudelijke aard.

De onderzoeksvragen voor de analyse van de fragmenten zijn de volgende:

- Welke zijn de kansenbeïnvloedende factoren in deze situaties?
- Waarop beïnvloeden deze factoren de kansen?
- Welke gevoelens hebben mensen bij deze ongelijke kansensituaties? Is er sprake van een (on)gelijke kansengevoel?
- Aan wie of wat zijn de ervaren kansen ongelijk?
- Hoe gaan mensen om met kansenongelijkheid?
- In welke levenssferen doen ongelijke kansensituaties zich voor?
- In welke levensfasen doen ongelijke kansensituaties zich voor?

Samira is een jonge Marokkaanse vrouw die erin slaagde om verpleegkunde te studeren. Studeren was voor haar nochtans verre van een evidentie. Thuis werd ze onvoldoende gestimuleerd, vindt ze.

“Wij kwamen thuis en wij mochten geen Nederlands meer praten. We moesten Arabisch praten. Ik vind dat niet slecht achteraf bekeken omdat ik dan toch mijn Arabisch ken. Maar toen móesten we dat Arabisch spreken want we móchten geen Nederlands praten.

Wij werden ook niet geholpen met ons huiswerk. Maar we hadden een buurvrouw en die hielp ons. Daarvóór hadden wij veel hulp aan de zusterkes. Die hielpen ons met ons huiswerk. “Zo moet ge dat doen en zo.” Maar thuis werd daar echt geen aandacht aan geschonken. Mijn vader vond dat dat niet moest, zeker niet voor een meisje. Wij kwamen thuis en we hadden geen verplichtingen zoals nu: “En nu gaat ge eerst uw huiswerk maken voor dat je gaat spelen!” Mocht ik zoveel spelen als ik wou.

Ik heb drie oudere zussen en zij zijn zich gaan moeien met ons, met de iets jongere kinderen. Dan is er wel controle gekomen. Mijn tweede zus is bijvoorbeeld altijd naar mijn ouderavonden geweest. Mijn ouders zijn nooit mee geweest. Het is zij die ook altijd mijn rapporten tekende en zo. Maar dan is zij getrouwd.

Ze konden ook niet volgen wat er gebeurde want mijn ouders kwamen uit een dorpje. “We gaan toch met jullie allemaal terug naar Marokko.” Bovendien vonden mijn ouders dat heel belangrijk dat wij bijvoorbeeld konden naaien en zo. Dat vonden ze heel belangrijk. Mijn drie oudste zussen zijn dus ook allemaal naar een school geweest voor Snit en Naad. Dat was niet anders dan normaal. Dat was tenminste iets nuttig. Voor de rest kon je niets nuttig doen als vrouw. Je ging toch niet werken want uiteindelijk trouwde je toch en ging je man voor je werken. Dat was hier ook, jaren en jaren terug. “Uw man zal wel voor u werken. Laat uw man maar werken.” Voor mijn broers vonden ze dat ietsje belangrijker, maar die veegden zelf hun voeten eraan. Dat was het omgekeerde dan.

Ik denk soms: “Had ge ons niet beter verplicht van dit of dat...” Dan was het misschien helemaal anders met ons geweest. Ik zeg niet dat ik niet content ben, maar dan zou het misschien helemaal anders geweest zijn bij ons. Dan had je misschien iets hoger geprobeerd en als je het niet aankon, dan had je nog altijd kunnen zakken.”

HOOFDSTUK 5: KWALITATIEVE RESULTATEN

In dit hoofdstuk brengen we verslag uit van de resultaten van de kwalitatieve analyse van de interviews. We onderbouwen de resultaten steeds met citaten uit de door de respondenten gekozen ongelijke kansensituaties uit de interviews. Deze citaten illustreren wat mensen onder ongelijke kansen verstaan. We gaan hierbij echter elke kwantificering van de resultaten uit de weg.

De indeling van dit hoofdstuk volgt de gestelde onderzoeksvragen:

- Welke zijn de kansenbeïnvloedende factoren in situaties van ongelijke kansen? (§5.1)
- Waarop beïnvloeden deze factoren de kansen? (§5.2)
- Welke gevoelens hebben mensen bij deze ongelijke kansensituaties? Is er sprake van een (on)gelijke kansengevoel? (§5.3)
- Aan wie of wat zijn de ervaren kansen ongelijk? (§5.4)
- Hoe gaan mensen om met kansenongelijkheid? (§5.5)
- In welke levenssferen doen ongelijke kansensituaties zich voor? (§5.6)
- In welke levensfasen doen ongelijke kansensituaties zich voor? (§5.7)

Aan het eind van dit hoofdstuk maken we enkele algemene bemerkingen bij de resultaten (§5.8).

5.1 KANSENBEÏNVLOEDENDE FACTOREN: FACILITATOREN EN BARRIÈRES

In de tekstfragmenten gingen we eerst en vooral op zoek naar de kansenbeïnvloedende factoren. We maken een voor de hand liggend onderscheid tussen kansenbevorderende factoren of “facilitatoren” en kansenbelemmerende factoren of “barrières”. Facilitatoren doen kansen toenemen, barrières doen kansen afnemen.

Daarnaast maken we op basis van de interviews een inhoudelijk-analytisch onderscheid tussen drie soorten kansenbeïnvloedende factoren:

- 1) Betekenisvolle derden
 - a) Op microniveau: één of meer personen (bv. echtgenote, ouders,...)
 - b) Op mesoniveau: organisaties of netwerken (bv. holebiwerking, school, PMS,...)
 - c) Op macroniveau: instituties (bv. godsdienst, wet,...)
- 2) Toevallige (reeks van) gebeurtenissen of maatschappelijke processen (bv. overlijdens, ongevallen,...)
- 3) Persoonlijke factoren: persoonlijkheid, gedragscontrole, biologische eigenschappen, bewuste keuzes in het verleden (bv. verbaal onvermogen, handicaps, brede interesse, geaardheid, diploma,...)

We bespreken in deze paragraaf achtereenvolgens deze factoren.

5.1.1 BETEKENISVOLLE DERDEN

Mensen zien vaak het gedrag en de verwachtingen van anderen aan de basis liggen van kansengelijkheid. Dit gedrag of deze (rol)verwachtingen van anderen hebben een invloed hebben op de kansen van het individu.

Eenzijds reduceren ze gedragalternatieven zoals instituties dat doen (cf. §3.2.1): wie niet aan de normen en de bijbehorende rolverwachtingen voldoet, wordt gesanctioneerd.

“Als ik jong was had ik een schone tijd maar als ge ouder wordt, is dat geen schone tijd want iedereen drukt op u, mijn nonkel, mijn familie, de bureu. "Hé, jong, wanneer komde gij ne keer af met uw lief, gij altijd met uw vriendjes?" Dus ge wordt gedrumd naar uw eerste communie, naar uw plechtige communie en ge MOET wel trouwen oftewel zijde abnormal. Of ge kon pater of non worden.” (man-oud-aut-hol)

Anderzijds kunnen anderen ook nieuwe alternatieven creëren in het geval van een kansentoe name. In onderstaand voorbeeld geeft de echtgenote na de breuk met haar homoseksuele man, aan haar echtgenoot de kans om zijn kinderen te blijven zien en op te voeden samen met zijn en haar nieuwe vriend.

“Ik heb geluk gehad. Ik zat met één groot probleem: die kinderen. Dus hadden er geen kinderen moeten zijn, dan zegde ik: "De tijd dat we samen waren, was het goed of minder goed en we zullen wel zien, tot later." Maar met zo iets kun je dat niet. Want mijn vrouw zou me dat niet aandoen mogen hebben, want dan weet ik niet waar dat ik uitkwam en dat wist ze heel goed. Want was ze nu bijvoorbeeld naar het zuiden van Frankrijk gevlucht en daar schapen gaan kweken gelijk mijn nonkel, bij manier van spreken,... Dat was voor mij, allee en ik probeerden de anderen ook te motiveren. Met mijn vriend had ik geen moeite, want die zag mij graag. Direct hebben die kinderen aan zijn slippers gehangen. Robert had het iets moeilijker met de kinderen, vond ik. Ze waren daar ook meer, maar ze liepen over en weer want dat is één groot huis, hè. We hadden ook in het straatje van advocaten kunnen geraken. We hadden samen een paar eigendommen en zo en dat zou allemaal verdeeld moeten worden en op ons miserie zouden die anderen percenten moeten hebben. Ik probeerde controle te houden over de situatie. Ik probeerde dat minnelijk te houden uit schrik van "pak mij toch mijn kinderen niet af, hè."” (man-oud-aut-hol)

We noemen de personen, groeperingen of instituties die facilitatoren of barrières vormen “betekenisvolle derden”. Individuen beleven deze derden als externe factoren met een eigen intentionaliteit.

- **Sleutelfiguren**

Betekenisvolle derden zijn heel vaak mensen die in een sleutelpositie verkeren ten opzichte van het individu. Zij hebben de sleutelmacht. Dit uit zich op twee manieren.

Eenzijds is de sleutelpositie figuurlijk te begrijpen, als een machtspositie. Vooral wanneer we het hebben over situaties met minder kansen, bevindt het individu zich in een afhankelijke positie en is niet in staat de beslissingen van de betekenisvolle derde(n) ongedaan te maken of naast zich neer te leggen.

“In het begin dat ik werkte, woonde ik nog thuis. Al hetgeen wij verdienden werd gewoon afgegeven. Wij kregen wat zakgeld en dat was het. Dat was zo. Braaf. Veel te braaf. Echt waar.” (vro-oud-aut-het)

Deze afhankelijke positie speelt minder bij een toename van kansen. Toch kan een individu gedwongen worden zijn kansen te grijpen. Meestal ervaart hij dit op dit ogenblik zelf niet als een meerkans, maar plukt hij de vruchten ervan pas later (cf. §5.2).

Anderzijds kunnen sleutelfiguren ook een rol spelen in de letterlijke zin van het woord. Zij dragen als het ware een sleutel die deuren kan openen naar mogelijkheden die anders niet toegankelijk zouden zijn voor het individu in kwestie. Deze "sleuteldragers" maken het bereiken van doelstellingen mogelijk die alleen slechts moeilijk of zelfs onmogelijk te bereiken zijn.

"Mijn nonkel was een broer van mijn moeder, die kwam uit het zuiden van Frankrijk, was het boeren daar beu en kwam hier met een reclamebureau en dan heb ik met mijn nonkel 18 jaar samengewerkt. Van mijn 18 jaar begon ik de baan te doen. Van mijn 14 tot mijn 18 heb ik bij mijn vader in de kleermakerij gewerkt. En dan 18 jaar bij mijn nonkel. Ik deed de verkoop en mijn nonkel deed het atelier. Mijne vriend doet nu ook een beetje het atelier en de papieren en ik doe nog altijd een paar dagen in de week de baan. Mijn nonkel pikte mij daar weg. Mijn vader was daar niet zo blij mee. Ik deed dat liever, op straat lopen en met de mensen zaken doen. Op één maand tijd verdiende ik zoveel bij mijn nonkel als dat ik op drie maanden verdiende bij mijn vader. Dat was juist een goed begin om er mij in te smijten in die job. Ik heb dat na mijn legerdienst terug hervat, want mijn nonkel wilde mij liever aan het werk beginnen zetten maar ik werkte niet zo graag, ik deed liever de baan." (man-oud-aut-hol)

In meerkansensituaties zien mensen de betekenisvolle derden veelal als sleuteldragers, in situaties met minder kansen beschouwen mensen de derden vaak als personen in een machtspositie.

- **Betekenisvolle derden op drie niveaus**

De betekenisvolle derden kunnen zich op het micro-, meso- en macroniveau situeren. We herkennen hierin de niveaus waarop instituties zich kunnen bevinden (cf. §3.2.2). Maar wij nemen ook individueel gedrag van betekenisvolle derden binnen dit kader op. We geven enkele voorbeelden.

a) Op microniveau: één of meer personen (bv. echtgenote, ouders,...)

“Dat geld moest ik thuis afgeven. Totdat ik trouwde natuurlijk. Dat was een andere tijd. Mijn kinderen hebben nooit hun geld afgegeven als ze begonnen een vakantiejob te doen. Dat was voor hun eigen. Als ze dan begonnen werken, dan hadden ze ook al een lief, of ze trouwden, eerst gaan samenwonen, dat was in die tijd, dat waren de jaren '70, dat was al wat later. Maar in onze tijd was dat normaal dat ge uw geld afgaf. Je hield dan wel wat drinkgeld over. Ik was altijd nogal commercant. Ik was 23-24 jaar, nog niet getrouwd, dus thuis en een bediende verdiende gemiddeld 10.000 fr. Ik verdiende 8.000 fr. Maar ik zat in de verkoop en verdiende soms 15.000 frank. Mijn ouders waren daar zelf niet gelukkig mee, want ik moest dan een occasiewagen en zo kopen en ik moest eigen geld hebben. Mijn ouders hadden de laatste 30 jaar van hun leven altijd geld tekort en dus wij als kinderen moesten inspringen. Samen met onze Jozef, de onderwijzer, hebben wij 25 jaar lang bijgelegd om hun pacht te betalen. Ik 2.000 frank in de maand en onze Gust 2.000 frank in de maand. En mijn zuster deed de was gratis voor mijn ouders. Die waren daar een beetje mee gesteund. En zij vonden dat maar heel normaal dat wij dat deden. Dat was zo hun ingesteldheid.”(man-oud-aut-hol)

b) Op mesoniveau: organisaties of netwerken (bv. holebiwerking, school, PMS,...)

“Over die invloeden van buitenaf. Het PMS had gezegd: "Ge kunt het niet aan," zelfs gewoon middelbaar. Dan moest ik naar een beroepsschool gaan, zo van die dinges. Maar daar heb ik niet aan toe gegeven. Telkens opnieuw in 4e, in 't 5e, in 't 6e: "Ge zult dat niet aankunnen, ga maar iets anders, iets gemakkelijkers doen." In het 6e was ik dan één van de besten van de klas. "Ja, ga maar hotelmanagement doen." Dat is een specialisatiejaar na het 6e. Maar dat zag ik echt niet zitten.”(man-jon-all-het)

c) Op macroniveau: instituties (bv. godsdienst, wet,...)

“Misschien wat me nog nauw aan het hart zou liggen, is het gezinsleven op zich, alhoewel ik mij er constant van bewust ben dat heel veel mensen het niet snappen dat ge als homo ook misschien graag kinderen zou hebben en dat ik het zelf ook

nog altijd wil uitmaken dat ik een kind wil opvoeden als een homokoppel. Dat zijn gedachten die toch beginnen op te komen. Ik word nu ook dertig, en mijn vriend ziet ook enorm graag kinderen. Die heeft nu twee kleine neefjes. Als ik die met de kinderen zie bezig zijn, dan weet ik dat die heel graag kinderen wilt. Maar natuurlijk ge kunt nog geen kinderen krijgen hé.” (man-jon-aut-hol)

Het onderscheid tussen de drie niveaus is niet altijd even eenduidig te maken. Kleine organisaties benaderen het microniveau, grote organisaties dan weer het macroniveau.

Verschillende niveaus beïnvloeden elkaar ook onderling. Zo kan de houding van de ouders ingegeven zijn door de godsdienst. Er zijn zo verschillende combinaties van factoren mogelijk. Deze factoren hoeven zelfs geen onderlinge relatie tot elkaar te hebben. Ze kunnen geheel los van elkaar een (versterkende of tegengestelde) invloed uitoefenen op de kansen van een individu.

“Ik ben dan gewoon in Tongeren gebleven en toen ging dat dus naar 't einde toe, naar 't zesde jaar en toen was er sprake: “Wilt gij in 't onderwijs gaan?” En dat zag ik dus echt niet zitten. En dan was er nog één mogelijkheid en dat was nog maatschappelijk assistent. Maar maatschappelijk assistente A1 met een technische opleiding, ge hoeft niet te vragen. En iedereen zei: “Ge kunt dat aan, ge kunt dat aan.” ...

Thuis hadden ze dan ook ingezien dat ik op dat punt toch wel een beetje te goed was om zo thuis te blijven. Toen zegden ze: “Ze kan het. Waarom dan ook wel niet!?” 't Is zo dat het gebeurd is. En ik wou het dan zelf ook. Want het onderwijs vond ik dan niet zo interessant en dat leek me dan zo wat beter. En ge werd daar van school uit ook zo'n beetje naartoe gepusht, zal ik zeggen, voor hun was dat zo'n beetje een reclame voor die school, voor iemand die dan van daar kwam en die dan toch naar A1 durfde overstappen, dat was heel wat.” (vro-oud-aut-het)

- **Formele en informele normen**

De norm die de stimulerende of belemmerende derden stellen of bewaken, kunnen formeel zijn zoals wetten. Andere normen zijn eerder informeel zoals ouderlijke beslissingen.

“Wij moesten naar school gaan, maar waarom dat wij naar school gingen, dat wisten ze niet. Dat was eigenlijk geen belang. Want hier was het verplicht om naar school te gaan, toen in die tijd was het in Turkije nog niet verplicht maar nu misschien, ik weet het niet.” (vro-jon-all-het)

“Ik woonde op de Stationsstraat en toen zijn daar verschillende café’s gekomen en daar was dus niks tegen te doen. En daar waren vrouwen. Dat was dus echt prostitutie en natuurlijk, dat was niet heel ver van ons thuis af want wij woonden in een rijwoning. En dat ze thuis besloten hadden: “Dat kan zo niet. Na 't lager onderwijs moet ons dochter ergens op een internaat, want dan heeft die toch een beter opvoeding dan hier in de buurt.”” (vro-oud-aut-het)

▪ **Faciliterende en belemmerende grond**

Naast het in kaart brengen van barrières en facilitatoren willen we ook aandacht besteden aan wat we hier de faciliterende of belemmerende grond noemen. In feite gaat het om de reden waarom betekenisvolle derden kansen belemmeren of bevorderen. Het gaat hier om de beweegredenen van deze derden. Het kan hier gaan om normen, maar ook om bewuste keuzes om van deze normen af te wijken.

“Ik ben dan werk beginnen zoeken. De kranten nakijken. Elke week de zaterdag de Vacature en de Job@t en er was er nog één toen, denk ik. De advertenties nakijken en dan beginnen schrijven. En ik kreeg heel weinig reactie. Ik denk dat de grootste factor mijn naam was. Het feit dat ik geen Belg was. Dat was één van de grote factoren denk ik. Volgens mij toch zeker. Mijn diploma was een A1 diploma. Op dat moment was dat nog een serieus diploma. En de economie was ook niet zo denderend. Maar ik denk toch dat de grootste factor mijn vreemde naam was.” (man-jon-all-het)

In dit voorbeeld vormen naar analogie van hierboven de aanwervende bedrijven, al dan niet in de persoon van de human resources manager, de barrière. Maar het is duidelijk dat een onderliggende factor zwaarder doorweegt. Deze respondent noemt het probleem bij naam: zijn vreemde naam. We noemen dit de belemmerende grond. Het is niet zijn naam op zich die hem minder kansen geeft, het is de interpretatie die de human resources

manager aan deze naam verbindt. Hetzij minder capaciteiten, hetzij criminaliteit, hetzij onbetrouwbaarheid, hetzij een andere connotatie.

Deze faciliterende of belemmerende grond is echter meestal slechts een flauw vermoeden van de respondent. Soms tast een individu compleet in het duister over de beweegredenen van een betekenisvolle derde. Een individu kan immers nooit weten, en vaak zelfs niet gissen, wat de beweegredenen van een betekenisvolle derde zijn. Deze grond wordt in de interviews dan ook zelden expliciet verwoord.

“Er was wel een leraar die mij echt wel serieus begeleidde. Dat was bij wijze van spreken mijn mentor. Die mentor was niet iemand die ervoor betaald werd. Dat was echt iemand die zich om mij bekommerde.” (man-jong-all-het)

“En dan was ik zo in één keer in een overdrive geschoten en ik heb het eigenlijk gezegd omdat een neef van mij die jonger was het eerst gezegd had tegen mijn ouders. En dat was dan de zoon van de zus van mijn moeder, langs die kant. En die was 21 en die wou naar een feestje gaan naar een communie en die belde naar mijn ouders, die was heel de familie aan het rondbellen of dat ze er iets zouden op tegen hebben dat hij met een vriend kwam in plaats van een vriendin. En mijn ouders hun reactie was direct van ‘ja natuurlijk en kom maar af en geen probleem’. En effectief nadien ook, die hebben gewoon dat koppelke onder hun vleugels genomen en beschermd tegen de rest van de familie. Niet dat ze veel bescherming nodig hadden in dit geval, maar die gingen daarvoor in de bres springen en doen. Mijn ouders zijn daar eigenlijk echt zo ongelofelijk geweest en van die reactie op dat moment zelf dacht ik: “Dat is nu echt wel om dood te kloppen hé.” Dan zit gij hier te zwijgen van precies ‘het is het ergste wat ge kunt tegenkomen’ en dan reageren die daar zo positief op. En mijn moeder heeft dan ook de vraag opnieuw gesteld zo van “en zoude gij nu ook niet liever een vriendje hebben?” En op dat moment dacht ik van ‘nu zeg ik het hé.’ En ik heb gezegd: “Eigenlijk wel, ik zou ook liever een vriendje hebben.” (man-jon-aut-hol)

Enerzijds kunnen we dus nauwelijks uitspraken doen over de belemmerende of faciliterende gronden. Anderzijds kunnen deze gronden van groot belang zijn, vooral met het oog op de doelgroepen binnen het Steunpunt Gelijkekansenbeleid.

5.1.2 TOEVALLIGE (REEKS VAN) GEBEURTENISSEN OF MAATSCHAPPELIJKE PROCESSEN

Liefbroer (2000) vindt het al of niet plaatsvinden van gebeurtenissen in het leven het belangrijkste kenmerk van de levensloop (cf. 3.3.3). Voor hem zijn de meeste gebeurtenissen het gevolg van individueel of collectief gedrag.

Veel gebeurtenissen worden inderdaad door toedoen van een of meer personen, of een organisatie of een maatschappij tot stand gebracht. Maar soms zijn gebeurtenissen niet aan specifieke actoren te verbinden, of gebeuren ze niet intentioneel. Je kan er niemand de schuld van geven. Deze gebeurtenissen doen zich voor zonder individueel toedoen maar hebben toch een grote invloed op onze kansen. Typevoorbeelden zijn overlijdens en ongevallen. Maar het kan ook de opkomst van het internet zijn dat perspectieven opent, of de komst van de werldeutoonstelling naar Brussel.

“Dat is dan toch de jaren ‘58 en ik studeerde dan. In Brussel hadden we de expo, ik heb de werldeutoonstelling gehad en dan elke dag, elke namiddag kregen wij les op de werldeutoonstelling, telkens in een ander paviljoen. Dat was wel goed en een keer vijf uur of half zes gingen we allemaal samen naar Vrolijk België en dan was dat ontspanning.” (vro-oud-aut-het)

Naast specifieke gebeurtenissen kunnen algemener ook maatschappelijke processen individuele kansen beïnvloeden. Het gaat hier om veranderende contexten waarin mensen keuzes maken. Maar hoewel mensen achteraf (op het ogenblik van het interview) deze contexten kunnen benoemen, is de betekenis op het ogenblik van de beleving zelf vaak nog niet duidelijk. Het gaat om ongeïdentificeerde, ongeplande patronen. Identificatie volgt pas later bij het terugkijken op het leven.

Bij onschuldig toeval kan er geen sprake zijn van belemmerende of faciliterende gronden. Er liggen immers geen beweegredenen aan ten grondslag.

5.1.3 PERSOONLIJKE FACTOREN

Naast externe kansenbeïnvloedende factoren die zich situeren buiten het individu, kunnen ook persoonlijke factoren kansen beïnvloeden. Uit de interviews blijkt duidelijk dat individuen hun kansen ook intrinsiek verbonden kunnen beschouwen aan zichzelf:

persoonlijkheid, gedragscontrole, biologische eigenschappen, bewuste keuzes in het verleden.

De betekenisvolle derde is hier als het ware het individu zelf en de faciliterende of belemmerende gronden zijn de persoonlijke factoren.

“Maar ik heb toch een vat kunnen hebben op mijn leven door mijn strikte principes. Ik vind mezelf een sterke persoon qua karakter en ik versterk het ook constant. Ik probeer me daarin te sterken.” (man-jon-aut-hol)

We kunnen niet nagaan hoe waarheidsgetrouw de inschatting van de gedragscontrole is. We kunnen wel onderkennen dat een respondent aangeeft meer of minder kansen te hebben gehad omwille van zijn eigen sterktes of zwaktes.

Maar ook eigen keuzes kunnen kansen bevorderen of belemmeren.

“Tegen dat ik het aan mijn ouders vertelde was ik al 26. ... Dan heb ik zo'n zes maand gewacht en dan heb ik het aan mijn vrienden willen vertellen. ... Dan is het eigenlijk heel snel gegaan, één keer dat de vrienden het wisten. Toen had ik zo het gevoel van 'oké, familie en vrienden zijn op de hoogte' en sindsdien heb ik eigenlijk nooit nog een blad voor de mond gepakt.” (man-jon-aut-hol)

“Want mijne nonkel is voor een jaar naar Amerika geweest met AFS, zo'n programma. En dat wilde ik ook zeker doen, maar door te blijven zitten, kon dat niet meer. Ja eigenlijk doet ge daar uw zesde jaar opnieuw. En die heeft daar heel veel uit geleerd en die is daar heel zelfstandig door geworden en opengebloeid. Maar ja, dat was in '78 en dan zal Amerika wel een heel groot verschil geweest zijn met ons. En ik dacht 'ja dat is het.' En eigenlijk heb ik dan toch met mij dat jaar niet te goei in te spannen, niet ingespannen om daar te geraken en dan had ik mijn kansen verkeken. ... Ik heb nog niet rap spijt gehad van iets wat ik gedaan heb. Dingen die ik niet gedaan heb misschien, kansen die ik laten liggen heb. Zoals dat jaar met AFS gaan. Moest ik mijn leven kunnen opnieuw doen dan zou ik op tijd in dat 5de middelbaar zo na Kerstmis zeggen van 'ola dat rapport is verschrikkelijk slecht, ge gaat vanaf nu, ge gaat nog maar goed op stap maar ge

gaat toch zorgen dat ge er geraakt en dat ge die droom kunt waarmaken.” (vrouwen-antwoord)

In het laatste fragment maakte de respondent de keuze om zich onvoldoende in te spannen in haar vijfde middelbaar. Bij deze verkeerde keuzes is de term “gemiste kansen” op zijn plaats. Anders dan bij andere kansenbeïnvloedende factoren lag de weg naar het succes hier open, maar toch koos de respondent voor een andere weg. Ze heeft haar “kansen verkeken” (cf. §5.5).

5.1.4 BEMERKINGEN BIJ KANSENBEÏNVLOEDENDE FACTOREN

Omdat analytische onderscheiden in de realiteit niet altijd in zuivere vorm voorkomen, formuleren we enkele bemerkings bij kansenbeïnvloedende factoren.

▪ Combinaties van kansenbeïnvloedende factoren

Hoewel toevallige gebeurtenissen, persoonlijke factoren en betekenisvolle derden vrij eenduidig van elkaar te onderscheiden zijn, is het niet zo dat zij enkel apart voorkomen. In de realiteit spelen vaak meerdere factoren op elkaar in zoals bijvoorbeeld het onderwijs als institutie (faciliterende derde) en de eigen interesse (persoonlijke factor). Verscheidene barrières of meerdere facilitatoren kunnen elkaar versterken. Maar facilitatoren kunnen ook tegelijk met barrières actief zijn.

“Sowieso heeft onderwijs een hele grote rol gehad in mijn leven. Alles wat ik weet is van het onderwijs en ik denk dat het een goede drive heeft gegeven. Ik snap ook niet waarom dat dit bij mij goed uitpakt en dat dit voor iemand uit mijn klas niet goed uitpakt. Ik denk dat ik vooral geïnteresseerd was in alles wat ze gaven. Het stond me niet aan hoe ze het gaven maar ik was wel geïnteresseerd in de materie.” (man-antwoord)

“Op het einde van het zesde jaar zeggen ze: gij moogt die richting, gij moogt die richting. Van mijn leraar van het zesde leerjaar mocht ik naar het technische gaan studeren want ik had goede punten. Hij had mij gezegd dat ik het technisch kan volgen bij het atheneum. Ik wou ook technische gaan doen maar ik mocht niet van mijn ouders. Dat mocht ik wel niet doen. Omdat mijn zus naar beroeps ging, zij

volgde kleding, en ze wouden dat ik ook met haar meeding. Toen gingen wij met de bus naar school. Ik wou echt gaan studeren maar ik mocht echt niet gaan studeren van mijn vader en van mijn moeder omdat mijn zus...” (vro-jon-all-het)

▪ **Meer en minder kansen tegelijk**

Hoewel barrières en facilitatoren tegenpolen zijn, kunnen in bepaalde kansensituaties dezelfde factoren zowel barrière als facilitator zijn.

“En uw vriendinnen spraken dan over hun vriendjes. En op een bepaald moment dan denkt ge waarom ikke niet, ik zou dat ook wel graag willen hebben en zo een weekendje weg, waarom niet, dat zou eigenlijk wel plezant zijn. En dat mocht dan niet en dan voelt ge u inderdaad wel ongelukkig. Langs de andere kant denk ik: “Heel gelukkig dat ik nooit mocht drinken, dat dat tegen onze principes was, niet drinken, niet roken en dit en dat, heel gelukkig want uiteindelijk is dat heel gezond dat ik dat niet doe.” Gelukkig dat ik dat nooit heb gedaan. Langs de ene kant zijn er ook positieve dingetjes.” (vro-jon-all-het)

Dit voorbeeld maakt voor het eerst duidelijk hoe belangrijk de doelstellingen zijn die het individu nastreeft. Niet roken en niet drinken ligt in de lijn van de doelstellingen en hier spelen de ouders en de godsdienst een kansenbevorderende rol. Het niet uitgaan ligt echter niet in de lijn van de doelstellingen. Daarom ervaart de respondente haar ouders en de godsdienst als barrières. De doelstellingen spelen dus een uiterst belangrijke rol in ongelijke kansensituaties. In de volgende paragraaf gaan we daarop verder in.

▪ **Aansluiting op het theoretisch kader**

De indeling in de zonet geschetste kansenbeïnvloedende factoren vinden we ruwweg terug in de indeling van ons theoretisch kader. Zo vertegenwoordigt de invloed van de betekenisvolle derden de invloed van de sociale omgeving op het menselijk handelen (cf. §3.2). In de toevallige gebeurtenissen en maatschappelijke processen herkennen we het onvoorspelbaar en onberekenbaar voortschrijden van de tijd en de dynamiek van de levensloop (cf. §3.3). De invloed van persoonlijke factoren daarentegen leunt dicht aan bij het individuele keuzegedrag van de mens (cf. §3.1).

5.2 DOELSTELLINGEN

Het staat als een paal boven water dat meer of minder kansen hebben of krijgen zonder meer volkomen nonsens is. Het gaat steeds om meer of minder kansen om een doelstelling te bereiken. Vandaar het belang van een analyse van de doelstellingen in dit kader.

We stellen niet dat aan elk gedrag expliciet gestelde doelstellingen ten grond liggen. Maar wanneer mensen op een bepaald ogenblik in hun leven gevraagd worden om hun kansen in te schatten, meten zij deze af aan de doelstellingen van het ogenblik waarop deze vraag zich stelt. Deze doelstellingen kunnen verschillen van de doelstellingen die zij hadden op het ogenblik van de feiten (als zij die al uitdrukkelijk hadden). De feiten worden geherinterpreteerd en de doelstellingen als het ware achteraf toegevoegd. Op die manier verschilt onze notie van doelstelling van het statische begrip uit de gedragstheorie. Ons begrip is dynamischer.

Als we een aantal doelstellingen uit de interviews op een rijtje zetten, blijkt hoe divers ze zijn.

“Maar daarna was dat altijd met het standpunt “ ik wil eigenlijk een relatie en ik wil eigenlijk iemand vinden, gelijk een ander een meisje vindt, zo wilde ik een jongen vinden. Maar dan heb ik effectief met die Zuid-Afrikaan twee weken een koppelke gevormd.” (man-jon-aut-hol)

“Tijdens mijn studies toen kon ik stage doen bij de politie. Daar was toen de eerste vrouwelijke politieagente. Dat interesseerde mij wel om daar stage bij te doen.” (vro-oud-aut-het)

“Ik wilde carrière maken. Dat had ik toch wel ergens een stuk besloten.” (vro-oud-aut-het)

“We hadden ook in het straatje van advocaten kunnen geraken. We hadden samen een paar eigendommen en zo en dat zou allemaal verdeeld moeten worden en op ons miserie zouden die anderen percenten moeten hebben. Ik probeerde controle te

houden over de situatie. Ik probeerde dat minnelijk te houden uit schrik van "pak mij toch mijn kinderen niet af, hè." (man-oud-aut-hol)

"Er was wel een leraar die mij echt wel serieus begeleidde. Dat was bij wijze van spreken mijn mentor. Die mentor was niet iemand die ervoor betaald werd. Dat was echt iemand die zich om mij bekommerde. Ik heb hem toen gezegd dat ik TEW wou studeren, in 't 6e dan." (man-jon-all-het)

"Ik heb verschillende jaren jeugdbeweging gedaan, ik heb Chiro gedaan waarin ik mij heel goed kon uitleven. Dat waren ook jaren die voor mij belangrijk waren, in de zin van, enerzijds uitleven en anderzijds ook een stuk weg van thuis. Dat was voor mij belangrijk." (vro-jon-aut-het)

"We hebben bouwgrond gekocht, we waren bezig met bouwen en dan zijn we naar hier verhuisd. Ik wou niet altijd in een appartement blijven. Ik wou mijn eigen huis, ik wou niet huur betalen levenslang. Daarom." (vro-jon-all-het)

"Via het PRH leren wij analyseren. Wat er in ons omgaat en dat proberen uit te schrijven zodanig dat je tot een ontdekking kan komen. Voor mij is dat gewoon stil staan, die dag gegeven. Wat er in mij omgaat is voor mij, ook nog vergeleken met het katholieke, is dat een vorm van bidden eigenlijk. Ook al is dat niet zo uitgesproken. Maar voor mij is dat gewoon stil durven staan en voelen wat er leeft in jou, en met de dingen die je zit. Zo die levensvragen, dat is voor mij een stuk geloof." (vro-jon-aut-hol)

Uit de interviews leren we dat de nutsmaximalisatie uit de theorie in de context van gelijke kansen in de levensloop vooral begrepen kan worden als de verbetering van de eigen positie, de eigen levenskwaliteit. Gedragsalternatieven worden geëvalueerd op basis van hun gevolgen voor de verbetering van de eigen situatie.

De doelstellingen kunnen zich op veel verschillende niveaus en binnen verschillende levenssferen situeren. Stage doen bij de politie is bijvoorbeeld een doel op zich, maar past duidelijk in een verdere doelstelling om bij de politie te gaan werken en op een hoger niveau om een carrière uit te bouwen maar ook om mensen te helpen om zo op een ultiem niveau gelukkig te zijn.

In het theoretische hoofdstuk passeerden meerdere lijsten van motivaties de revue. Wij willen niet tot nog maar eens een nieuwe lijst doelstellingen komen. Deze lijsten bestaan immers uit voor mensen vaak onherkenbare doelstellingen die veraf staan van de keuzes die mensen in hun leven maken. Mensen spreken in hun levensverhalen niet over affiliatie, moraliteit, roem of orde. Ze spreken wel over hun ambities op het werk, dromen die ze willen waarmaken,... Deze doelstellingen zijn allemaal veel concreter. Op die manier dreigen we echter te vervallen in een eindeloze lijst van concrete doelstellingen.

Onze oplossing is een heel algemene (maar herkenbare) invulling van het begrip menselijke motivatie dat we verder concretiseren naar verschillende levenssferen. Ons uitgangspunt is de veronderstelling dat *mensen hun levenskwaliteit wensen te verbeteren*. Met deze notie kunnen we alle doelstellingen vatten. Om toch tot een werkbare indeling van deze ultieme motivatie te komen, splitsen we deze ultieme doelstelling uit naar de levenssferen die al in de leidraad van het interview aanwezig waren. Na enkele aanpassingen komen we tot vijf levenssferen en twee welzijnsdomeinen die alle doelstellingen omvatten.

Zo komen we tot de volgende lijst:

- Verbetering van levenskwaliteit in de levenssfeer onderwijs en vorming
o.a. alle mogelijke opleidingen in iemands leven, studiekeuze, stopzetting opleidingen, diploma, rol van leerkrachten, directeurs, het PMS, ouders, vrienden,...
- Verbetering van levenskwaliteit in de levenssfeer werken
o.a. beroepskeuze, sollicitaties, jobs, carrière, mogelijke ontslagen of jobveranderingen, werkloosheid, werkongeschiktheid, (brug)pensioen, huisman/huisvrouw,...
- Verbetering van levenskwaliteit in de private levenssfeer
o.a. liefdesleven, partner, huwelijk, scheiding, kinderen, kleinkinderen, seksualiteit, gezinsleven,...
- Verbetering van levenskwaliteit in de levenssfeer vrije tijd
o.a. mate van vrije tijd, invulling van vrije tijd, lidmaatschappen, vakantiemogelijkheden,...
- Verbetering van levenskwaliteit in de levenssfeer zorg en welzijn
o.a. ziekte, zorgbehoevendheid, gezondheidspreventie,...

- Verbetering van levenskwaliteit binnen het welzijnsdomein materieel welzijn
o.a. *inkomen, eigendom (goederen en huizen, gronden,...), woonsituatie, financiële situatie,...*
- Verbetering van levenskwaliteit binnen het welzijnsdomein persoonlijke ontwikkeling.
o.a. *innerlijk welbehagen, zelfontdekking, zelfontplooiing; zingeving, levensbeschouwing, geloofsovertuiging,...*

- **Bemerkingen bij doelstellingen**

Ook bij de doelstellingen kunnen we enkele bemerkingen formuleren.

☞ *Doelstellingen in levenssferen*

Natuurlijk zijn niet alle doelstellingen beperkt tot één levenssfeer. Studeren doet men met het oog op een goede leerontwikkeling, maar ook met het oog op de uitbouw van een goede loopbaan. In elke ongelijke kansensituatie kunnen dus meerdere doelstellingen door elkaar lopen (cf. §5.6).

☞ *Doelstellingen doorheen de tijd en gevolgen voor gelijke kansen*

Doelstellingen kunnen veranderen in de levensloop. Zo is het mogelijk dat een situatie pas op latere leeftijd een ongelijke kansensituatie wordt. Het omgekeerde kan zich ook voordoen. Vaak worden kinderen op jonge leeftijd verplicht te doen "wat goed voor hen is". Minder kansen op korte termijn kunnen zo leiden tot meer kansen op langere termijn.

"Mijn vader was streng, heel beschermend. Ik mocht weinig buiten spelen. Hij deed handarbeid, in de metallurgie. Hij zat wel telkens achter mijn veren om te zeggen: "Kijk, pakt een boek, leest, doe iets in plaats van zo gewoon constant tv zitten kijken." Maar hij was wel streng. Streng maar correct." (man-jon-all-het)

5.3 ONGELIJKE KANSENGEVOELENS

Naar analogie van het onveiligheidsgevoel gaan we in de interviews ook op zoek naar een ongelijke kansengevoel. Hiertoe brengen we ongelijke kansenfragmenten samen waarin we citaten over gevoelens terugvinden.

Laten we een paar typische beschrijvingen van deze gevoelens op een rij zetten. In fragmenten over meer kansen lezen we:

“Ik kon fantastisch goed overweg met mijn ouders. Toen en nu nog, ik zou niet weten waarom niet. En ook de reden waarom ik mij zo goed in mijn vel voel, is door mijn ouders.” (man-jon-aut-hol)

“Dus dat was effekes, maar op dat moment had ik ook nog zoiets van ‘ha dat is goed, die barrière is doorbroken, alles is in orde.’”(man-jon-aut-hol)

“We zijn veel samen en ge kunt de dingen met twee delen. Dat is het mooiste vind ik.” (man-jon-all-het)

“Het lot is goed verlopen. Want we zijn nu 30 jaar samen, dat zei ik tegen hem: “Wij hebben geluk gehad als wij rondom ons kijken.” Wij hebben 2 keer geluk gehad. Dat we gezond zijn na 30 jaar samen zijn. Dat ons kinderen gezond zijn, dat ons kleinkinderen gezond zijn. Dat is een supergeluk!”(man-oud-aut-het)

Tekstfragmenten die minder kansen beschrijven:

“In het begin zit ge daar wel mee hoor. Ik kan mij niet herinneren dat er in mijn studietijd gesproken werd over homoseksualiteit. Ik weet wel, ik heb de menstruatiecyclus van buiten geleerd en hoe dat er een natuurlijke bevruchting gebeurt maar zo echt zeggen van homoseksualiteit behandelen, zoiets wat ze nog altijd aan pushen zijn dat die in de eindtermen moet opgenomen worden dat was er niet en achteraf gezien, had ik dat toen gehad, dan had ik misschien heel wat frustraties niet gehad. Bijvoorbeeld dat opzoekwerk, als ik nu zo zit te zeggen van ik moest opzoeken wat het betekent of wat ik voor mijn eigen wou uitmaken wat dat ik was moest ik dat zelf allemaal zo stiekem achter de rug van, ja dat moest allemaal zo in het uiterste geheim zijn, dan denk ik, ik ben bezig gelijk mijn ouders toen bezig waren over voortplanting, die moesten dat doen voor de natuurlijke voortplanting, maar ik moest dat doen zo voor de “alternatieve” wijze. En dat frustreerde mij, ik heb wel met frustraties gezeten ook omdat ge kunt nergens terecht.” (man-jon-aut-hol)

“Ik vind dat ik van de generatie ben die al de informatie zelf moest gaan opzoeken wil je het te weten komen, zeker over homoseksualiteit en dat geeft u dan minder het gevoel van controle omdat het is meer het gevoel van peddelen om te overleven.” (man-jong-aut-hol)

“Daar heb ik bijna 5 jaar gewerkt maar de sfeer en zo zat me daar dik tegen.” (man-jon-all-het)

“Emotioneel ben ik echter “gekraakt” aangezien ik voor mijn geaardheid niet kon uitkomen en het altijd als een last heb moeten meesleuren.” (man-oud-aut-hol)

Deze fragmenten tonen een breed gamma van emoties, gaande van uiterst negatieve gevoelens, over meer neutrale tot zeer positieve emoties. Algemeen kunnen we stellen dat het ervaren van meer kansen eerder met positieve gevoelens gepaard gaat en het ervaren van minder kansen met negatieve gevoelens.

We merken vaak een evolutie in de tijd. Soms gaat het beleven van de gebeurtenissen gepaard met een ander gevoel dan de beschouwing achteraf. Het niet mogen uitgaan en moeten studeren kan aanvankelijk aanleiding geven tot negatieve gevoelens, maar op latere leeftijd positieve gevoelens oproepen omdat men op dat ogenblik de meerkans hiervan ervaren heeft.

“Mijn ouders waren telkens de drijvende kracht, zowel mijn ouders als mijn oudste broer en mijn oudste zus zeiden: “Ga studeren, ge moet gaan studeren, dan kunt ge uw lot later veel gemakkelijker maken.” Nu, dat is wel meer afzien en zo... Maar zij stimuleerden mij. ... Zonder dat was ik niet wie ik nu ben of was ik niet geraakt waar ik nu ben.” (man-jon-all-het)

Daarnaast kunnen er meerdere gevoelens tegelijk een rol spelen. Het krijgen van kansen betekent soms kiezen. Maar kiezen is verliezen. Daarom kan het ook dat meer kansen negatieve gevoelens met zich meebrengen.

“Ik wilde carrière maken. Dat had ik toch wel ergens een stuk besloten. ... Maar daar was dus geen mogelijkheid om vast benoemd te worden en toen werd er een

betrekking uitgeschreven aan de rechtbank en dat was toen nog bij het parket als vaste afgevaardigde, de diensten van de Procureur des Konings en dat was vooral onderzoeken doen bij ontzettingen uit de ouderlijke macht en dus vooral zorgen voor de kinderen waarvan de ouders dus ontzet worden, met die te plaatsen.

Wij zijn dan in 1964 getrouwd en toen waren we bezig van: "Als gij toch wilt blijven werken, en wij willen kinderen dan vliegt ge sowieso aan de deur. Zou ge daar niet eens postuleren?" En dat heb ik toen gedaan. In 1965.

Wij waren op reis en we kwamen terug van vakantie en toen stak er een brief in de bus dat ik benoemd was in Hasselt. Dat is me zeer zwaar gevallen. Ik had gewoon gedacht: "Ik doe daaraan mee, als ze op mijn werk weten dat ik daaraan meedoe heb ik misschien meer kans om vast benoemd te geraken en dan laten ze me toch niet gaan." Maar nu kwam dat allemaal niet uit. En in plaats van mijn opzeg te doen had de commissaris en de burgemeester beslist: "Als dat is om naar het parket te gaan en ge wilt eerder vertrekken, daar hebben we niets tegen." Want op mijn nieuw werk vroegen ze dat ik zo vroeg mogelijk zou komen. Ik ben daar dan heel in der minne vertrokken maar met tranen in de ogen want ik was daar zeer zeer graag. Dan ben ik bij de rechtbank begonnen op 1 december 1965." (vro-oud-aut-het)

In dit fragment maakt de respondent melding van een meerkans. Ze krijgt de mogelijkheid om een carrière uit te bouwen. Dat was haar doelstelling. Toch maakt ze melding van een negatief gevoel: "Dat is me zeer zwaar gevallen." Dit gevoel komt echter voort uit het mislukken van een andere doelstelling: vast benoemd worden op de huidige werkplek. De doelstelling speelt hier een uitermate belangrijke rol.

Algemeen stellen we dat positieve gevoelens het gevolg zijn van het bereiken van doelstellingen en dat negatieve gevoelens het gevolg zijn van het niet bereiken van doelstellingen. In navolging van de sociale leertheorie en Veenhoven zullen we deze negatieve gevoelens vanaf nu dan ook benoemen als (on)tevredenheid (cf. §3.1.2).

Belangrijk is dat mensen deze doelstellingen niet steeds vooraf uitdrukkelijk stellen. Soms merken mensen pas achteraf welk voordeel ze uit een situatie gehaald hebben.

5.4 VERGELIJKING

Spreken over meer en minder kansen houdt ontegensprekelijk een vergelijking in. Het gaat steeds om meer dan het één of minder dan het ander.

Ons uitgangspunt bij de analyse was dat één individu kan ervaren meer kansen te hebben dan een ander individu. Daarom vroegen wij in onze opdracht aan de respondenten om de fragmenten aan te duiden waar ze meer of minder kansen hadden “dan anderen”. We zouden zo een zicht krijgen op wie deze anderen zijn.

In een aantal fragmenten krijgen we dat ook. Het betreft vooral de fragmenten waar een faciliterende of belemmerende grond aanwezig is. Zoals eerder vermeld gaat het hier vooral om situaties met mindere kansen (cf. §5.1.1). Mensen dichtten hun mindere kansen toe aan hun geaardheid, geslacht, vreemde naam of de financiële draagkracht van hun ouders. Men vergelijkt zich dan met mensen die deze barrières niet ervaren.

“Maar op het werk wil ik wel carrière. Maar die kans krijg je niet. Waarom? Veel politiek, hè, vriendjespolitiek. En dat van de baas beginnen tot de arbeiders, want ik heb soms ook al eens gevraagd: “Mag ik zo een job doen, mag ik pouleman worden?” Dat is als er iemand niet hier is aan de lijn dan mag ik in zijn plaats springen, en dat zijn iets hogere lonen. En ik krijg dat niet en ik zit al jaren op die afdeling. De [Vlaamse] mensen die na mij gekomen zijn die krijgen dat. Wij Turken, geen een.” (man-jon-all-het)

In de meeste fragmenten is dit zicht op de anderen echter minder duidelijk. Het lijkt ons onwaarschijnlijk dat de vele respondenten die hun ouders aanduiden als facilitator werkelijk bedoelen dat hun ouders beter zijn dan de ouders van bepaalde groepen, laat staan die van alle anderen. Neen, volgens onze interpretatie vervulden een aantal respondenten de opdracht eerder in de zin van “hier heb ik veel kansen gekregen”. Dit geldt vooral voor de meerkansen. Ze zouden deze meerkans niet gehad hebben indien de betekenisvolle derde er niet was geweest, indien iets niet gebeurd was of indien ze iets niet gedaan hadden.

“Thuis moesten we Marokkaans spreken, geen Nederlands. En op school dus Nederlands. Mijn Nederlands was niet zo goed tot in het 5e leerjaar. Toen kreeg ik

iemand die mijles Nederlands gaf. Sindsdien heeft dat wel serieus geholpen met mijn Nederlands. Dan ben ik ook beginnen lezen. Ik heb enorm veel gelezen. En dan op die manier kweek je een zeker gevoel voor Nederlands maar dus in het begin had ik wel serieuze problemen.” (man-jon-all-het)

Algemeen stellen we dat individuen wanneer ze gevraagd worden de kansen in hun leven in te schatten, nagaan wat hen in hun leven meer kansen gegeven heeft en wat minder. Ze vergelijken eerder met hoe hun leven er zonder de facilitatoren en barrières uitgezien zou hebben dan met anderen. De vergelijking met anderen gebeurt wel (meestal impliciet weliswaar) wanneer er een duidelijke faciliterende of belemmerende grond in het spel is. Dan vergelijkt men zich met personen die deze grond niet ervaren.

5.5 REACTIES OP ONGELIJKE KANSEN

Hoe gaan mensen om met gelijke kansen? Hoe reageren ze wanneer een barrière hen de weg verspert of wanneer een facilitator deuren voor hen opent? De sociale leertheorie stelt dat indien voorbijge gedragingen geleid hebben tot het bereiken van een bepaalde doelstelling (tevredenheid), mensen nieuwe en hogere doelstellingen stellen. Ontevredenheid kan ook dienst doen als motivationele factor voor actie. Maar indien de doelstelling herhaaldelijk niet behaald is, stellen mensen hun doelstellingen bij (cf. §3.1.2). Als meer kansen leiden tot tevredenheid en minder kansen tot ontevredenheid (via het al dan niet bereiken van doelstellingen), gelden deze theoretische stellingen dan ook voor ongelijke kansensituaties?

▪ *Omgaan met kansenbevorderende factoren*

Wanneer mensen een meerkans ervaren, hebben zij twee mogelijkheden: ofwel gaan ze in op deze meerkans, ofwel gaan ze er niet op in. Zoals we eerder zagen, is deze keuze niet altijd vrij, maar dit laten we even buiten beschouwing.

Indien ze ingaan op de meerkans, lijken we de hypothese dat mensen hogere doelstellingen stellen, te kunnen bevestigen. De respondent in het onderstaande voorbeeld droomde van een job bij de politie. Maar eenmaal bij de politie wil ze carrière maken. Dat had ze “toch wel ergens besloten”.

“En dan is er ook een betrekking open gekomen bij de politie. Ik dacht: “Nu of nooit.” En daar heb ik álles voor in het werk gesteld. Dat was een uitdaging. Eigenlijk hulpverlening en zo. Dat wilde ik nu echt. Ik vond dat nu eens echt het van het. Ik dacht: “Verdorie, de politie, en dan daar kunnen gaan werken met jongeren en zo.” Dat trok mij wel aan. Mensen die in nood zitten en waarvan één helft in contact komt met politie. Dat ge het gezin dan toch ergens moet gaan helpen en dat stond mij wel aan. Ik vond dat het een en het ander. ...

Ik wilde carrière maken. Dat had ik toch wel ergens een stuk besloten. ... Maar daar was dus geen mogelijkheid om vast benoemd te worden en toen werd er een betrekking uitgeschreven aan de rechtbank en dat was toen nog bij het parket als vaste afgevaardigde, de diensten van de Procureur des Konings en dat was vooral onderzoeken doen bij ontzettingen uit de ouderlijke macht en dus vooral zorgen voor de kinderen waarvan de ouders dus ontzet worden, met die te plaatsen.

Wij zijn dan in 1964 getrouwd en toen waren we bezig van: “Als gij toch wilt blijven werken, en wij willen kinderen dan vliegt ge sowieso aan de deur. Zou ge daar niet eens postuleren?” En dat heb ik toen gedaan. In 1965.” (vro-oud-aut-het)

Sommige individuen gaan niet in op meerkansen. Dit zijn de gemiste kansen die we al eerder beschreven. Het interessante hierbij is dat we deze gemiste kansen in de fragmenten met mindere kansen terugvinden. Op die manier is een gemiste meerkans een mindere kans, waarop mensen ook weer kunnen reageren (cf. infra).

“Ik wist niet wat ik ging doen na school. Ik wist het totaal niet. Ik wou soms logopedie doen, dat weet ik nog. Omdat mijn ma had voordien ook op een bureau gewerkt in een revalidatiecentrum. En dan zei die altijd: “Die hebben eigenlijk schoon jobkes, de logopedistes en die therapeuten.” Zo één of twee kinderen die ze rustig konden behandelen en een observatieverslag schrijven. Die hadden het eigenlijk veel makkelijker dan de leerkrachten of de opvoeders in de leefgroep. Dat was verbonden aan een internaat. Die hebben echt dat kind één voor één en dus minder bedreigend en minder vermoeiend en die kunnen daar rustig aan werken. En ja, dat was wel echt iets voor mij en dat zat dan weer in die lijn van mensen helpen en zo. En ik dacht dat het dat ging zijn. En dan had ik mij geïnformeerd en dan heb ik mij wel echt laten afremmen door het feit dat dit niet in Leuven was. Dat was alleen in Hasselt of Antwerpen. En dan dacht ik naar Antwerpen, daar ga

ik niet naar toe. Naar Hasselt? Amai dat is ver, oh nee zulle. Wacht ik ga eens zien wat er allemaal in Leuven te studeren valt.” (vro-jon-aut-het)

▪ **Omgaan met barrières**

Wanneer mensen barrières ontmoeten in hun leven, hebben ze wederom twee mogelijkheden: ofwel leggen ze zich hierbij neer, ofwel trachten ze de barrière te overwinnen.

De meeste fragmenten spreken over minderkansensituaties waarbij men zich neerlegt. Dit is vaak geen fatalisme maar realisme. Mensen zien binnen hun probleemruimte geen mogelijke alternatieven meer, tenminste geen die aan hun doelstellingen voldoen.

“...ik zat nog altijd in de vzw Parochiale werking. Ik hoor dat het een vergadering is en ik hoorde zeggen dat ik mijn ontslag ging krijgen. Goed, maar de pastoor ging die hier ten huize komen brengen. Die vergadering heeft plaats en ik heb geen ontslag gekregen. Ik ga ernaartoe maar ik was niet uitgenodigd. Ik zeg: "Heren, ik versta niet goed, ik hoor zeggen dat ik mijn ontslag ga krijgen omdat Wilfried Lammens hier komen spreken is over homoseksualiteit." Dan zeiden ze vlakaf: "Walter, we hebben gestemd en ge zijt eruit gestemd." Alleen de onderpastoor heeft voor u gestemd. Die staat recht met een rode kop en zegt: "Die heren noemen zich allemaal christelijk." En hij stapt het af. En ik zat daar. Ik werd gewipt uit de beheerraad en de pastoor na de stemming komt bij mij en zegt: "Walter, moest er gij ook niet uit. 't Zijn maar al die komeren die bij mij in de pastorij aan de bel komen hangen en die niet kunnen verdragen dat een homo in de vzw Pastorale Werken nog meedraait. Ik werd gewipt uit de beheerraad.” (man-oud-aut-hol)

Of mensen hun doelstellingen bijstellen na minderkansensituaties is in onze opzet moeilijk na te gaan. Sommigen geven hun doelstellingen op, anderen blijven hun dromen nastreven.

“Maar een echt doel heb ik dan ook waarschijnlijk niet meer voor ogen gehouden. Voor de meeste mensen, hetero's, is dat trouwen en kindjes krijgen. Dat zat er dus voor mij niet in, dus wat doel hebt gij dan nog? Een relatie, oké ik ben er zeer laat

aan begonnen. Ik heb dan een relatie gehad die dan na 6 jaar is afgesprongen en dan is het over. En dan zegt ge van ja, ik vul mijn leven in zo goed en zo kwaad mogelijk maar zonder specifiek doel. Nu niet meer.” (man-oud-aut-hol)

In de fragmenten waarin men de barrière tracht te overwinnen, is het onderscheid tussen meer en minder kansen flou. Wanneer men de barrière heeft kunnen overwinnen, spreekt men achteraf niet meer over minder kansen. Het tijdsperspectief is hier opnieuw belangrijk. Mensen kijken in de interviews terug op hun leven. We vinden vooral overwonnen barrières terug in enkele meerkansenfragmenten. Het overwinnen van barrières blijkt vaak in een meerkansensituatie te resulteren.

“Over die invloeden van buitenaf. Het PMS had gezegd: "Ge kunt het niet aan," zelfs gewoon middelbaar. Dan moest ik naar een beroepsschool gaan, zo van die dingetjes. Maar daar heb ik niet aan toe gegeven. Telkens opnieuw in 4e, in 't 5e, in 't 6e: "Ge zult dat niet aankunnen, ga maar iets anders, iets gemakkelijkers doen." In het 6e was ik dan één van de besten van de klas. "Ja, ga maar hotelmanagement doen." Dat is een specialisatiejaar na het 6e. Maar dat zag ik echt niet zitten.” (man-jon-all-het)

“Dan was het solliciteren en zoeken naar werk. ... En dan is er ook een betrekking open gekomen bij de politie in Genk. Ik dacht: "Nu of nooit." En daar heb ik álles voor in het werk gesteld. ... Maar dat was dus nog echt een politiek spel. Wij waren met drie die ze weerhouden hadden. Dat wist ik. Uit die drie moest er gekozen worden. ... Dan werden wij opgeroepen op de geneeskundige dienst in Hasselt voor een geneeskundig onderzoek. En dat was dus een dokter die aan mij vroeg wat ik bij de politie van Genk kwam zoeken. Ik zeg: "Ik heb daar toch voor gestudeerd en ik wil alles op alles zetten." "Ja maar," zegde hij, "gij zijt niet bekwaam, uw gezondheidstoestand laat dat niet toe. Uw longen." Ik zeg: "Wablijf?" "Ja, gij hebt iets aan uw longen." Toen viel dus werkelijk mijn wereld in. Ik ben naar huis gegaan maar hoe dat ik thuis geraakt ben, dat weet ik niet meer. Alles was in één keer gedaan.

Van de kant van mijn vader, had ik een neef die advocaat was en daar ben ik onmiddellijk naartoe gegaan en gezegd: "Kijk, dat doet zich voor, wat moet ik doen?" En toen zei hij: "Probeer ergens naar een specialist te gaan, voor uw longen." Dat heb ik dan gedaan en dezelfde namiddag had ik een afspraak bij een

specialist in Genk. ... Om een lang verhaal kort te maken, ik had dus niks. Ik zeg: "Wilt ge dat op papier zetten?" En dan terug naar mijn neef. Hij zei: "Wacht nu maar want gij gaat een uitslag van dat onderzoek krijgen." En die heb ik dan ook gekregen en toen stond daarop "bronchitis reutels" op het ogenblik van het onderzoek. En dan heb ik onmiddellijk beroep aangetekend tegen die beslissing van die dokter. En met veel vijven en zessen: daar mocht dus niemand benoemd worden in Genk. Ze moesten wachten tot alles bij mij in orde was. Dat was dus de procedure. En drie maand daarna ben ik terug opgeroepen. Toen moest die zelfde dokter mij terug onderzoeken. Maar ik ben dan wel te weten gekomen dat de vader van een kandidaat die ook bij die drie stond, het jachtgoed van die dokter onderhield. Daar was iets dat die geprobeerd hadden mij uit te schakelen maar het was hun dan toch niet gelukt. En uiteindelijk heb ik de betrekking gekregen en ben ik in dienst gegaan." (vro-oud-aut-het)

De persoon in het laatste voorbeeld vat de koe bij de hoorns en buigt een mindere kans om in een meerkans. Zij getuigt zonder meer van een sterke persoonlijkheid. Maar niet iedereen beschikt hierover. Sommige andere respondenten zouden nooit deze stappen genomen hebben. Deze vaststelling op basis van de interviews vindt aansluiting bij het begrip gedragscontrole uit onze theorie. Mensen met een sterke (waargenomen) gedragscontrole kunnen gemakkelijker barrières overwinnen dan mensen met een zwakkere gedragscontrole (cf. §3.1.3).

5.6 LEVENSSFEREN

De leidraad bij de interviews deelt de interviewvragen in naar levenssfeer. Dit laat toe geen aspecten van de levensloop te vergeten. Bovendien kunnen we op die manier nagaan in welke levenssferen ongelijke kansen zich voordoen en of en hoe gebeurtenissen in verschillende levenssferen elkaar beïnvloeden (cf. Willekens §3.3.3).

Op basis van de interviews stellen we vast dat ongelijke kansensituaties zich in alle levenssferen voordoen maar wellicht¹² niet in alle levenssferen even vaak.

¹² Op basis van dit kwalitatieve onderzoek kunnen we hierover geen concretere uitspraken doen. Het kwantitatieve onderzoek zal ons hieromtrent meer betrouwbare gegevens kunnen verstrekken.

Enerzijds heeft een ongelijke kansensituatie die zich in een bepaalde levenssfeer voordoet, een invloed op het verdere verloop van het leven binnen deze levenssfeer.

“Op het einde van het zesde jaar zeggen ze: gij moogt die richting, gij moogt die richting. Van mijn leraar van het zesde leerjaar mocht ik naar het technische gaan studeren want ik had goede punten. Hij had mij gezegd dat ik het technisch kan volgen bij het atheneum. Ik wou ook technische gaan doen maar ik mocht niet van mijn ouders. Dat mocht ik wel niet doen. Omdat mijn zus naar Stella Maris ging, zij volgde kleding, en ze wouden dat ik ook met haar meeging. Toen gingen wij met de bus naar school. Ik wou echt gaan studeren maar ik mocht echt niet gaan studeren van mijn vader en van mijn moeder omdat mijn zus... Mijn zus had geen goede punten, die moest gewoon kleding gaan en ik moest omdat mijn zus naar daar ging, wouden ze niet dat ik naar een andere school ging. Ze hadden ook wel schrik. Ik weet niet waarom, maar daarmee.” (vro-jon-all-het)

Het niet mogen studeren in het voorbeeld heeft gevolgen voor de leerontwikkeling en het te behalen diploma. Maar dit heeft anderzijds ook gevolgen over de grenzen van de levenssferen heen: op de arbeidsloopbaan. Op die manier kunnen ongelijke kansensituaties een sturend mechanisme van de levensloop zijn in verschillende levenssferen.

De invloed van de ervaren ongelijke kansen is niet altijd even groot. Sommige ongelijke kansensituaties hebben – zoals net beschreven – gevolgen in de hele levensloop, andere hebben slechts tijdelijk invloed.

“Toen maakten ze ook ons uit. "Turk, Turk," zo van die dingen. Pesten en zo. Dat was daar wel. Maar toen wij verhuisden, waren wij allemaal met Turkse kinderen. Daar was geen één Belg. Daar waren Marokkanen en Turken. Hier ging het wel goed ja.” (vro-jon-all-het)

5.7 TIJDSPERSPECTIEF

Ons idee om leeftijd in de analyse te betrekken, dateert van de aanvang van ons onderzoek. In de loop van het onderzoek leerden we echter dat leeftijd op zich geen determinerende factor is in het menselijk gedrag (cf. §3.3.1). Leeftijd is slechts een

aanduiding voor de levensfase waarin men zich bevindt. Een levensfase geeft dan weer een indicatie van een aantal posities die een persoon in zijn leven inneemt. Al kunnen deze veralgemeningen een statistisch belang hebben, ze houden geen verklaringsgrond in voor concreet gedrag. De leeftijd vastleggen waarop de ongelijke kansensituatie zich voordoet, is op zich dus nutteloos. Bovendien blijkt al snel dat het ervaren van ongelijke kansen van alle leeftijden is.

Dit neemt niet weg dat leeftijd onrechtstreeks wel van belang is in het denken over gelijke kansen. Het kan immers een belangrijke faciliterende of belemmerende grond zijn. Zo vinden sommige respondenten inderdaad dat ze het in de huidige (contextuele) tijd gemakkelijker zouden gehad hebben.

“Maar dan achteraf dan zegt ge soms: “Maar ma, hoe is het toch mogelijk van mij toch in technisch onderwijs te stoppen. Had mij toch laten naar de humaniora gaan of iets.” Maar kom, die mensen waren veel te braaf op dat punt en voor een meisje kwam 't dan toch zo nauw niet als ze maar iets kon. Dat was in die tijd.”
(vro-oud-aut-het)

Ondanks het belangrijke conceptuele onderscheid tussen leeftijds-, cohorte- en periode-effecten binnen het levenslooponderzoek, is het in onze subjectieve opzet echter niet mogelijk om het onderscheid tussen deze effecten te onderkennen. Respondenten spreken wel over “hun generatie” en “een andere tijd” maar zijn niet in staat verschillende effecten te onderkennen. Wij gaan dan ook verder in dit onderzoek niet verder op deze effecten in.

5.8 ENKELE ALGEMENE BEMERKINGEN

Tot slot van dit hoofdstuk maken we nog twee algemene bemerkingen bij onze resultaten.

- ***Gelijke kansen en keuzevrijheid***

Vanwege ons gedragstheoretisch referentiekader kan de idee ontstaan dat iedereen gelijke kansen zou hebben wanneer iedereen vrij zijn keuzes zou kunnen maken. Gelijke kansen en keuzevrijheid hebben veel met elkaar te maken. Dat vinden we ook terug in citaten uit de interviews. Toch leidt keuzevrijheid niet altijd tot gelijke kansen.

Eigen keuzes kunnen immers achteraf gezien minder kansen opleveren en gedwongen keuzes meer kansen! Het tijdsperspectief is hier heel belangrijk. Doelstellingen veranderen doorheen de tijd.

Daarnaast hebben we ook gesproken over gemiste kansen. Ook al liggen kansen soms open, mensen benutten ze niet altijd. Meer keuzemogelijkheden leiden niet altijd naar meer juiste keuzes.

Ten slotte wijzen we op de rol van toeval en van persoonlijke factoren. Op deze hebben we vaak weinig of geen vat. Hoe vrij onze keuze ook is, toevallige gebeurtenissen of aangeboren afwijkingen kunnen onze keuzevrijheid belemmeren.

▪ ***Gelijke kansen en discriminatie***

Ook tussen het ervaren van minder kansen en discriminatie zijn heel wat parallellen te trekken. Discriminatie is het in gelijke omstandigheden ongunstiger behandelen van bepaalde bevolkingsgroepen¹³. Discriminatie kan zich onder zeer diverse vormen en op de meest uiteenlopende terreinen manifesteren, gaande van openlijk racisme tot een verborgen ongelijkheid in de behandeling van mannen en vrouwen.

Discriminatie kan leiden tot ongelijke kansen, maar dit laatste begrip is breder. Ouders die hun kind niet kunnen laten studeren omwille van budgettaire redenen, discrimineren niet, maar ze ontnemen hun kind wel kansen.

Wie de geschetste interviewfragmenten leest, merkt dat het ervaren van ongelijke kansen slechts zelden regelrechte discriminatie inhoudt. Het gaat vaker om zachtere vormen zoals het slecht inschatten van de situatie of omgaan met onzekerheid, zowel door de persoon in kwestie als door betekenisvolle derden.

5.9 BESLUIT

Met het kwalitatieve onderzoek willen we nagaan hoe mensen ongelijke kansen beleven. Wat zijn de kenmerken van situaties die mensen herkennen als ongelijke kansensituaties?

¹³ Definitie van het centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding

We lanceren een eigen definitie van een ongelijke kansensituatie en overlopen enkele eigenschappen van ongelijke kansensituaties.

▪ ***Definitie van ongelijkkansensituatie***

Een ongelijke kansensituatie is een transitie in het leven van een individu waarover het individu zelf oordeelt dat het zijn doelstellingen in deze transitie niet of net wel kon bereiken met zijn gedrag omwille van één of meer kansenbeïnvloedende factoren.

Transitie: We beschouwen een situatie als een opvolging van één of meer gebeurtenissen in het leven: een transitie.

Individu: Het gaat om een individueel oordeel over het eigen leven.

Oordeelt: Het herkennen van een ongelijke kansensituatie veronderstelt intellectuele activiteit. Het is niet zomaar een gevoel.

Doelstellingen: Het concept ongelijke kansensituatie veronderstelt dat het individu bewust doelstellingen heeft ontwikkeld en zich een idee gevormd heeft van hun realisatie. Dit concept is geen statisch maar een dynamisch begrip. Men kan zich pas later in het leven van bepaalde doelstellingen bewust worden. Het gaat dus ook om in het verleden niet waargemaakte doelstellingen die men pas later als doelstellingen ervaart.

Kansenbeïnvloedende factoren: Deze factoren oefenen een invloed uit op de keuzes die mensen maken in hun leven. We onderscheiden drie categorieën van factoren: betekenisvolle derden, toevallige gebeurtenissen en persoonlijke factoren. Meestal werken verschillende factoren op elkaar in.

▪ ***Eigenschappen van ongelijke kansensituaties***

We onderscheiden vier eigenschappen van ongelijke kansensituaties.

↳ *Eigenschap 1: Reacties op ongelijke kansensituaties*

Mensen kunnen op verschillende manieren met ongelijke kansen omgaan. Mensen gaan in het algemeen in op de geboden meeransen. Maar soms “missen ze kansen”. Mensen

kunnen zich neerleggen bij minder kansen, maar ze kunnen ook trachten opnieuw iets aan hun huidige positie te veranderen.

↳ *Eigenschap 2: Gevolgen van ongelijke kanssituaties in de levensloop*

Als elke transitie in de levensloop heeft ook een ongelijke kanssituatie gevolgen voor de latere levensloop. Vanwege de verwevenheid van levenssferen (cf. Willekens §3.3.3) kunnen deze gevolgen ook in andere levenssferen voelbaar zijn.

↳ *Eigenschap 3: Gevoelens in ongelijke kanssituaties*

Aangezien wij (on)tevredenheid definieerden als het oordeel van een individu over het al dan niet bereiken van zijn doelstellingen, leiden kansbevorderende ongelijke kanssituaties tot tevredenheid en kansbelemmerende ongelijke kanssituaties tot ontevredenheid.

↳ *Eigenschap 4: Vergelijking met anderen in ongelijke kanssituaties*

Mensen vergelijken zich niet altijd met anderen wanneer ze over meer en minder kansen spreken. Ze vergelijken zich eerder met het beeld dat ze van hun levensloop hebben zonder barrières of facilitatoren. Wanneer ze zich toch vergelijken met anderen, doen ze dit op basis van een kansbeïnvloedende grond. Deze grond geeft de reden aan waarom hen kansen ontzegd of aangeboden zijn.

GUIDO

Guido wist ongeveer van zijn veertien, vijftien jaar dat hij homo was. Maar het was het begin van de jaren vijftig en Guido kende geen homo's. Er werd daar alleen vrij schunnige praat over verteld. Dus kroop Guido in zijn schelp. Pas op zijn vijfendertigste kwam hij met zijn geaardheid naar buiten.

"Ik heb tot mijn dertig jaar altijd in de overtuiging geleefd dat ik wel iemand zou leren kennen en dat ik zou trouwen. Ik heb in de periode tussen mijn achttien en mijn dertig jaar zeer veel meisjes gekend. Dat was heel leuk. We gingen uit, we deden van alles. Maar ik heb daar dus nooit iets mee gehad.

Dan heb ik op mijn dertigste een ultieme poging gedaan. Ik had weer een nieuwe vriendin leren kennen, ik had die een paar keer ontmoet en ik had zo in het gedacht: 'misschien moet ik met de deze wel trouwen'. Niet dat ik daar verliefd op was maar dat zou misschien wel komen. Een paar keer een afspraak gemaakt, dan ook eens gevreeën en voor dat meisje was dat in orde. Dat heeft een paar maanden geduurd. Maar voor mij was dat niet in orde. Ik heb gezegd: "Nee, dit lukt niet." Zonder te zeggen waarom. Doodsbang dat het zou uitgekomen zijn, nog altijd. Dus toch niet durven zeggen.

De sociale druk dat je moest trouwen, de manier waarop dat er over homoseksualiteit gesproken werd, was verschrikkelijk. Dat was slecht. Daar werd mee gelachen. Dus zou ik mijn familie ten schande brengen want dat kwam niet voor in "deftige families". Het was voor mij onmogelijk van daarmee naar buiten te komen. Tot op het moment dat je vijfendertig bent en dat je zegt: "Mens, ik doe hier niets met mijn leven. Ik kan hier toch zo niet zomaar blijven zitten. Ik weet dat ik zo ben." Ik had dat voor mijn eigen uitgemaakt. Het had zeer lang geduurd. Maar op een bepaald moment heb ik dan toch de stap gezet en ben ik naar andere homo's op zoek gegaan.

Tot mijn dertig, vijfendertig, voordat ik besloten heb 'uw leven gaat er dus anders uitzien, het gaat niet zijn gelijk het eigenlijk van u verwacht wordt', voelde ik mij een beetje..., ik ga niet echt zeggen een mislukking maar ik zag mijzelf niet kinderen opvoeden. Dat is altijd iets wat ik in mijn achterhoofd had. Ik ga nooit kinderen kunnen opvoeden. Ik kan dat niet. Dat ligt niet in mijn aard. Wat gaan die kinderen later zeggen van mij? Ik voelde mij daar niet goed genoeg voor. Dat is zo iets wat wel een negatieve impact gehad heeft op mijn leven. Voor de meeste mensen, hetero's, is het doel in hun leven trouwen en kindjes krijgen. Dat zat er dus voor mij niet in. Dus wat doel heb je dan nog? Een relatie? Oké, ik ben er zeer laat aan begonnen maar ik heb dan een relatie gehad die na zes jaar is afgesprongen en dan is het over. En dan zeg je van 'ja, ik vul mijn leven zo goed en zo kwaad mogelijk in maar zonder specifiek doel'. Nu niet meer."

HOOFDSTUK 6: SYNTHESE

In dit hoofdstuk trachten we tot een eigen gelijke kansenmodel te komen. Daartoe integreren we theoretische uitgangspunten en kwalitatieve onderzoeksresultaten.

Eerst herbekijken we de modellen van Ajzen, Rawls en Sen in het licht van onze onderzoeksresultaten (§6.1). Op basis van onze vaststellingen trachten we tot een eigen model voor de beleving van (on)gelijke kansen in de levensloop te komen (§6.2). Ten slotte gaan we na wat we hieruit leren, willen we tot een samenleving van gelijke kansen komen (§6.3).

6.1 ENKELE GEBRUIKTE MODELLEN OPNIEUW ONDER DE LOEP

In de theoretische hoofdstukken van dit rapport hebben we kort enkele theorieën geschetst die we bruikbaar achten voor een theorie rond gelijke kansen. Na onze kwalitatieve analyse kijken we in deze paragraaf terug op deze theorieën. We gaan na hoe we deze theorieën en onze kwalitatieve resultaten kunnen integreren. Het is geenszins onze betrachting om deze modellen aan te passen of te verbeteren. We gaan binnen deze modellen op zoek naar de elementen die nuttig kunnen zijn bij de constructie van een gelijke kansenmodel.

In deze paragraaf komt eerst de theorie van gepland gedrag van Ajzen aan de beurt, daarna de rechtvaardigheidstheorie van Rawls en ten slotte de capability benadering van Sen.

6.1.1 THEORIE VAN GEPLAND GEDRAG VAN AJZEN

Ajzens theorie van gepland gedrag is een model dat gedrag wil voorspellen. Dat is geenszins onze doelstelling. Dat neemt niet weg dat wij in Ajzens model de belangrijkste kansenbeïnvloedende factoren terugvinden.

In wat Ajzen de subjectieve norm noemt, herkennen we onze sociale omgeving. De sociale omgeving kan ons dingen laten doen die we liever niet zouden doen, die niet overeenstemmen met onze vooropgestelde doelstellingen. In Ajzens termen conformeren mensen aan de sociale norm waardoor de intentie verandert van de eigenlijke attitude.

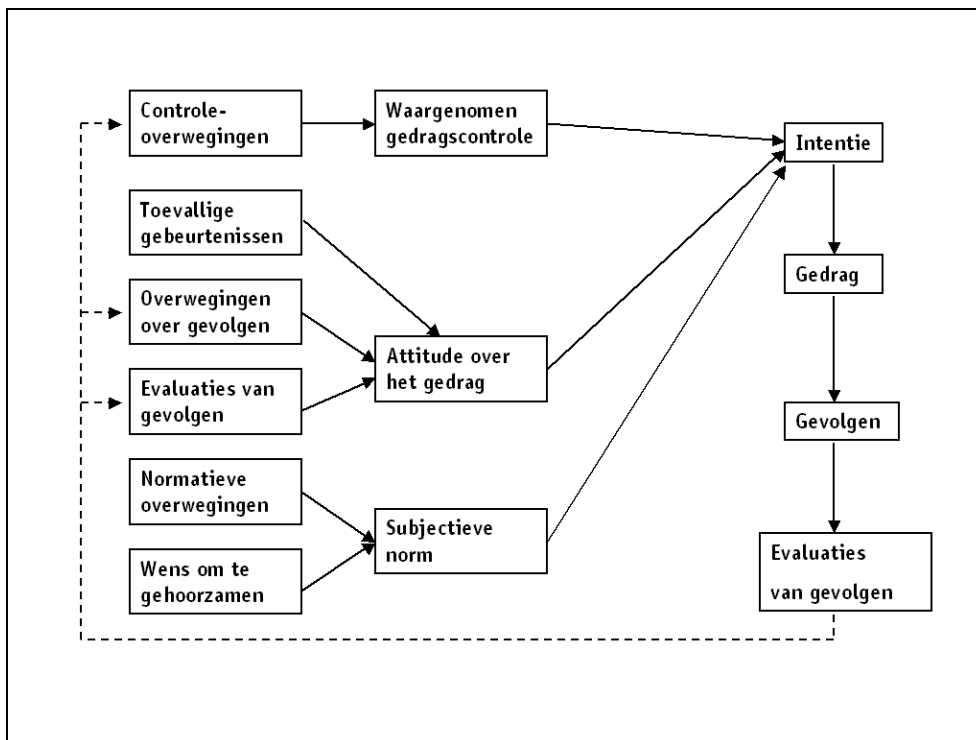
De attitude bij Ajzen is bij ons opgenomen binnen de persoonlijke factoren. Ajzen scheidt de attitude van de gedragscontrole. Wij erkennen dit theoretisch onderscheid, maar brengen beide samen onder de noemer van de persoonlijke factoren.

De concrete gebeurtenissen waarop mensen reageren, vinden we niet expliciet terug bij Ajzen. Ze zitten hoogstens vervat in zijn begrip van attitude. We hebben deze factoren echter geëxpliciteerd omdat respondenten ze herkennen als kansenbeïnvloedende factoren.

Hoewel Ajzens model veel vertelt over hoe gedrag tot stand komt, schiet het tekort als model voor ongelijke kansen. Het model zegt immers niets over de evaluatie van het gedrag en haar effecten op nieuwe en bestaande doelstellingen. Het model erkent dat de intentie kan verschillen van de attitude als gevolg van bepaalde factoren, maar het biedt geen plaats voor tevredenheid of ontevredenheid met deze intentie en het uitgevoerde gedrag. De doelstellingen van individuen en het al dan niet bereiken van de doelstellingen door middel van het gestelde gedrag staan centraal in onze theorie over gelijke kansen.

Het model van Ajzen zou daarom als volgt aangevuld kunnen worden.

FIGUUR 7: INTERPRETATIE VAN AJZENS MODEL IN HET KADER VAN GELIJKE KANSEN

De belangrijkste aanvullingen in het model bestaan uit de explicitering van de rol van gebeurtenissen die de attitude van het individu zullen beïnvloeden. Verder houdt ons model niet op bij het stellen van gedrag. Elk gedrag heeft gevolgen. Dit kunnen bedoelde gevolgen zijn of onbedoelde, maar uiteindelijk is enkel de tevredenheid met de bereikte gevolgen van belang. De al of niet positieve evaluatie van de gevolgen zal bij toekomstig gedrag een invloed uitoefenen op de attitude en de waargenomen gedragscontrole. Individuen 'leren' met andere woorden van hun gedrag.

Ajzen verschaft ons een basisschema voor individueel gedrag dat we verder kunnen aanvullen met onze eigen bevindingen.

6.1.2 RECHTVAARDIGHEIDSTHEORIE VAN RAWLS

Ook in de theorie van Rawls vinden we veel terug van ons denkkader. In zijn rationele levensplannen herkennen we alle doelen die mensen zich stellen in hun leven. We kunnen ermee instemmen dat levensplannen kunnen veranderen doorheen de levensloop. Dit kan

verklaren waarom bepaalde keuzes in verschillende levensfasen op verschillende manieren ingeschat kunnen worden door dezelfde individuen. Zelfs in Rawls' idee van geluk kunnen we ons vinden wanneer we het vervangen door tevredenheid zoals wij het eerder definieerden. Het aristotelisch principe dat Rawls gebruikt, kunnen wij op basis van onze interviews evenwel niet bevestigen.

Opdat iedereen dit geluk zou kunnen bereiken, moet de samenleving volgens Rawls voldoende primaire goederen ter beschikking stellen. In onze optiek zouden deze goederen de drie geschetste kansenbeïnvloedende factoren moeten verminderen of, beter nog, wegwerken. In welke mate verhogen de primaire goederen van Rawls de kansen van mensen?

Vooreerst moet de samenleving aan iedereen voldoende sociale primaire goederen leveren. De aanpak van Rawls richt zich hier op het wegwerken van wat wij belemmerende gronden genoemd hebben. Zonder deze belemmerende grond kunnen onze betekenisvolle derden geen barrière meer vormen voor de uitvoering van het levensplan. Met de belemmerende gronden verdwijnen tegelijkertijd ook de faciliterende gronden. Waar deze aanpak niet werkt, bij de distributie van natuurlijke primaire goederen, kiest Rawls noodgedwongen voor een andere oplossing. Mensen mogen door anderen of door instituties niet verschillend behandeld worden op basis van hun natuurlijke primaire goederen. Het is duidelijk dat Rawls' primaire goederen voornamelijk het wegwerken van de sociale druk tot doel hebben.

Rawls zwijgt over hoe toevallige gebeurtenissen de levensplannen een heel andere wending kunnen geven, of de levensplannen in de war kunnen sturen. Beschouwt hij deze gebeurtenissen niet als een onrechtvaardigheid? Gaat hij ervan uit dat alle mensen evenveel gelukkig en ongelukkig toeval in hun levensloop meemaken?

Ten slotte lijkt Rawls er ook van uit te gaan dat individuen die hun eigen keuzes kunnen maken zonder de bemoeienis van anderen, zich automatisch op het pad naar het geluk bevinden. Onze interviews leren dat eigen keuzes niet noodzakelijk de beste zijn, en dat de eerder gedwongen keuzes van anderen net de beste resultaten kunnen opleveren. Verder kunnen eigen keuzes achteraf betreurd worden. Rawls erkent dat mensen hun levensplannen kunnen bijstellen. Maar hij zegt niet op basis waarvan ze dat doen.

Een interessant gegeven in dit verband blijft de gedragscontrole. Ergens botst dit principe met het aristotelische principe dat Rawls gebruikt. Mensen met een zwakke waargenomen gedragscontrole zullen immers nooit nastreven waartoe ze zich niet in staat achten en nooit de vreugde en het geluk kunnen bereiken van iemand met een sterke waargenomen gedragscontrole. De hulpbronnen van Rawls alleen volstaan niet. Mensen moeten zich ook bewust kunnen worden van hun mogelijkheden.

Rawls reikt een interessant denkkader aan waarin de levensloop beschouwd wordt als een pad waarlangs mensen individueel hun doelstellingen kunnen bereiken. Daarnaast denkt hij na over de rol die de overheid kan spelen in het mogelijk maken van de beste omstandigheden om deze doelstellingen te bereiken.

6.1.3 CAPABILITY BENADERING VAN SEN

De sterkte van Sens capability benadering is dat hij voldoende ruimte laat voor de diverse doelstellingen van mensen om hun welzijn zelf in te vullen. De samenleving moet net als bij Rawls voldoende capabilities voorzien die mensen kunnen uitbouwen tot functionings. Hoewel functionings een centraal concept vormen voor de capability benadering, ligt de nadruk op de capability, of vrijheid, eerder dan op de functionings. Sen omschrijft een capability als de effectieve vrijheid om functionings te bereiken, de effectieve vrijheid om welzijn te bereiken.

De idee van effectieve vrijheid houdt twee dingen in. Vooreerst is vrijheid effectief in plaats van formeel. Sen noemt dit ook soms *positieve* vrijheid. Opdat iemand de capability heeft om een bepaalde functioning te bereiken, is het niet voldoende dat niemand deze persoon belet zijn functioning na te streven; het is ook noodzakelijk dat deze persoon de middelen hiertoe heeft, en dat hij niet geconfronteerd wordt met interne barrières die de functionings onbereikbaar voor hem maken en/of het nastreven ervan extreem kostelijk maken. Ten tweede wordt iemands vrijheid effectief verhoogd wanneer iemand iets voor hem doet dat deze persoon gedaan *zou* hebben als hij de kans had, zelfs als hij die niet echt kiest. Sens voorbeeld is de afwezigheid van malaria. Hij rekent deze tot deel van iemands vrijheid (Sen, 1992).

Het verschaffen van voldoende capabilities of vrijheden aan mensen moet ervoor zorgen dat mensen deze kunnen omzetten in functionings. De vrijheid staat dus centraal. Niet

alleen vrij van de belemmeringen van anderen, maar ook vrij van toevallige omstandigheden zoals de afwezigheid van malaria. Hier komt Sen dus al dichterbij in de buurt van een oplossing voor onze tweede kansenbeïnvloedende factor. Verder spreekt Sen ook van interne barrières, maar of hiermee gedragscontrole bedoeld kan worden, is onduidelijk. Toch leidt ook bij Sen keuzevrijheid onvermijdelijk tot welzijn, terwijl dit in onze interviews niet steeds het geval was.

Sens theorie sluit nauw aan bij ons denkkader. Het grootste tekort blijft echter een reële invulling van capabilities of vrijheden.

6.2 EEN EIGEN MODEL VOOR GELIJKE KANSEN

Tot slot van dit synthesehoofdstuk brengen we al onze gegevens en resultaten samen in een model dat ons in staat stelt om (on)gelijke kansensituaties op een conceptuele manier voor te stellen.

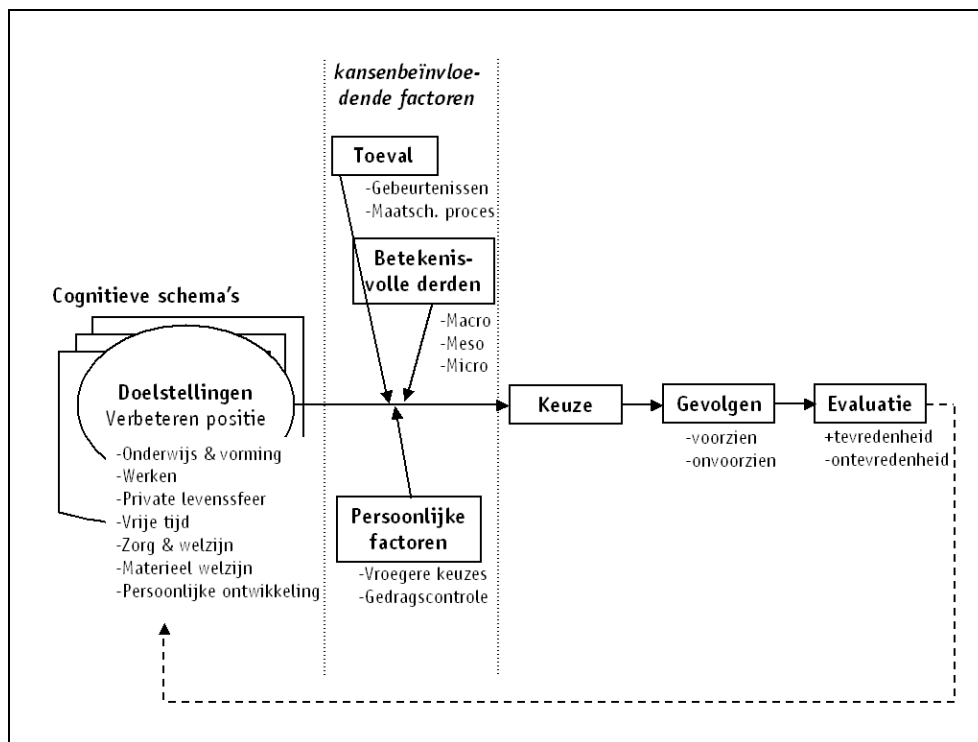
Centraal in onze gelijke kansentheorie staan de doelstellingen van mensen in hun leven. Op basis van alle informatie die een mens opdoet in zijn leven via diverse leerprocessen en die hij opneemt in zijn cognitieve schema's, stelt een mens zich bepaalde doelstellingen. Deze doelstellingen zijn erop gericht de positie van de persoon in kwestie te verbeteren. Op basis van onze interviews hebben we deze doelstellingen ingedeeld in vijf levenssferen en twee welzijnsdomeinen: de levenssferen onderwijs & vorming, werken, private levenssfeer, vrije tijd, zorg & welzijn, en de welzijnsdomeinen materieel welzijn en persoonlijke ontwikkeling. Binnen al deze domeinen vormt een individu zich doelstellingen om zijn positie te verbeteren. In sommige domeinen zijn de doelstellingen duidelijker geformuleerd, uitgebreider en ambitieuzer dan in andere. Dit hangt af van persoonlijke voorkeuren maar ook van beïnvloeding van buitenaf. Deze zijn allemaal vervat in de cognitieve schema's. Belangrijk is dat deze doelstellingen staan voor wat het individu echt wenst. De cognitieve schema's zijn immers het resultaat van de eigen persoonlijke verwerking van alle informatie die een persoon opvangt.

Vertrekkende van zijn doelstellingen maakt een individu keuzes in zijn leven. Het verschil tussen doelstellingen en keuzes ligt in de werkelijkheidswaarde. Doelstellingen vertegenwoordigen wat een individu werkelijk *wilt*, keuzes vertegenwoordigen wat het

individu werkelijk *doet*.¹⁴ Afwijkingen tussen doelstellingen en keuzes zijn het gevolg van de kansenbeïnvloedende factoren: toeval, betekenisvolle derden of persoonlijke factoren. Onder invloed van deze factoren passen mensen hun keuzegedrag aan. Deze aanpassing kan zo ver gaan dat er in hun ogen zelfs geen sprake meer is van een keuze in de alledaagse betekenis van het woord, het is een gedwongen keuze.

Eens de keuze gemaakt is, genereert deze gevolgen. Deze gevolgen kunnen voorzien of onvoorzien zijn, maar ze worden stuk voor stuk geëvalueerd ten aanzien van de oorspronkelijke doelstellingen. Wanneer de oorspronkelijke doelstellingen behaald worden, leidt dit tot tevredenheid. Indien de doelstellingen niet behaald worden, leidt dit tot ontevredenheid. Dat deze evaluatie van de gevolgen ten aanzien van de doelstelling gebeurt in plaats van de keuze, is van cruciaal belang.

FIGUUR 8: MODEL VOOR DE BELEVING VAN (ON)GELIJKE KANSEN IN DE LEVENSLIOP

¹⁴ Ajzen maakt een vergelijkbaar onderscheid tussen de intentie en het gedrag. Ajzen laat echter de intentie al afhankelijk zijn van factoren die wij als stoorzender identificeren tussen intentie en gedrag of tussen doelstellingen en keuze.

De stippellijn in Figuur 8 (tussen evaluatie en cognitieve schema's met de doelstellingen) vertegenwoordigt de tijdsdimensie. Hierdoor wordt het model dynamisch. Tevredenheid of ontevredenheid met de bereikte gevolgen leiden tot een aanpassing van de doelstellingen. Tevredenheid kan leiden tot hogere ambities, ontevredenheid tot het bijstellen van de doelstellingen. Toch is dit lang niet altijd het geval. Een en ander hangt nauw samen met de waargenomen gedragscontrole van de persoon in kwestie. Mensen met een sterke gedragscontrole lijken eerder in staat in te gaan op faciliterende omstandigheden, barrières te overwinnen en hogere ambities te formuleren. Mensen met een zwakkere gedragscontrole herkennen moeilijker faciliterende omstandigheden, laten de schouders zakken bij barrières en stellen hun doelstellingen bij naar beneden.

Het dynamische aspect van dit model maakt ook duidelijk hoe de levenssferen verweven zijn. Tevredenheid over het bereiken van doelstellingen in de ene levenssfeer kan gevolgen hebben voor een bijstelling van de doelstellingen in een andere levenssfeer. De doelstelling om een job met veel verantwoordelijkheid aan te nemen maar geen overuren te kloppen kan onder druk van oversten bijgesteld moeten worden. Overuren hebben dan weer een effect op de doelstellingen in de private levenssfeer (gezin komt tijdelijk op de tweede plaats) maar ook op vlak van materieel welzijn (extra bonus voor overuren). Op die manier zijn de verschillende levenssferen verweven met elkaar.

6.3 OP WEG NAAR EEN SAMENLEVING VAN GELIJKE KANSEN

Het uiteindelijke doel van het denken over gelijke kansen is het bevorderen van gelijke kansen in de samenleving. Dit is net zo goed de opzet van Rawls en Sen als die van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid.

We hebben beschreven hoe Rawls en Sen de kansenbeïnvloedende factoren trachten weg te werken of te stimuleren. Deze acties zijn vooral gericht op hulpbronnen die inwerken op de beperkende invloed van de sociale omgeving en in mindere mate op persoonlijke factoren. Toevalsfactoren komen het minst aan bod. Ze zijn ook het moeilijkst te controleren. Het doel van de acties die Rawls en Sen van een samenleving of een overheid vragen, is steeds om keuzevrijheid te vergroten. Hoewel het gebrek aan keuzevrijheid tot ergernis en vaak tot ongelijke kansen leidt, stellen wij in onze interviews toch vast dat het stimuleren van keuzevrijheid geen garantie voor succes is.

In vergelijking met de modellen van Rawls en Sen onderkent ons model meer kansenbeïnvloedende factoren. Uitgaande van dit model, zou een samenleving die de ongelijkheid van kansen wil wegwerken, zich best concentreren op de drie kansenbeperkende factoren die wij identificeerden. Het wegwerken van de barrières heeft tot gevolg dat de keuzes die mensen effectief maken, zo nauw mogelijk kunnen aansluiten bij hun echte doelstellingen. Minstens even belangrijk als het wegwerken van barrières is het creëren van facilitatoren. Deze stellen mensen in staat om gemakkelijker tevredenheid te bereiken. Gedragscontrole zou op die manier kunnen groeien en mensen kunnen op die manier de lat voor zichzelf hoger leggen.

Onze analyse blijft totnogtoe erg abstract (net als die van Rawls en Sen). Onze verdienste is de creatie van een denkkader over gelijke kansen. Dit kader heeft een concretere invulling. Het kwantitatieve luik van het onderzoek zal hierop gericht zijn.

UIT HET LEVENVERHAAL VAN ...

MARIA

Maria is zesenzestig, getrouwd, moeder van zes en huisvrouw. Bij Maria's dochter Joke ontdekken Leuvense artsen op negentienjarige leeftijd de ziekte van Staargard. Deze ziekte tast het zicht aan. Zo komt Maria toevallig tot de vaststelling dat ook zij deze ziekte al sinds haar jeugd meedraagt. Maria vertelt over haar wilskracht om haar zicht en daarmee haar levenskwaliteit te verbeteren.

"Ik heb aan de rechterkant geen zicht meer. De linkerkant is ook fel verminderd. Ik ben lichtschuw, nachtblind en al die dingen. Dat maakt dat ik geen officieel beroep meer aankan. Maar vermits ik mijn werk had opgegeven omwille van de kinderen, had ik geen recht op gelijk welke tegemoetkoming. Ik ben dus wel meer dan tachtig percent invalide, werkonbekwaam zagezegd, maar ik heb nog nooit een frank getrokken.

Ik heb ooit enquêtes afgenomen, freelance. Ook met de nodige problemen, maar dat zijn de mijne. Daar heeft nooit iemand naar mijn handicap gevraagd. Ik had het zelf gezegd opdat ze wisten dat ik alle verplaatsingen moest doen met het openbaar vervoer. Ze moesten mij niets geven heel ver van elkaar. Alhoewel, ik heb met het openbaar vervoer heel wat kilometers gedaan. Maar dat gaf een mogelijkheid. Alle andere dingen waar ik mij voor aanbood, konden niet. Ik kreeg dus geen enkele vergoeding maar ook geen enkel hulpmiddel want ik was huisvrouw. "En een huisvrouw heeft toch niets van doen. Ze moet dat toch niet hebben." Dat intussen al mijn kinderen hogere studies aan het doen waren en dat ik zelf als gestudeerde daar toch in geïnteresseerd was en mijn kinderen wou helpen, daar dacht geen man aan. Want ons kinderen hebben uiteindelijk allemaal hogere studies gedaan.

Ik heb dat in Leuven dan ook heel duidelijk gesteld. En op zeker moment was er daar iemand van het Vlaams Fonds. Ik was echt heel toevallig daar. Hebben ze mij binnengeropen om dat uit te leggen. En ik heb in al mijn enthousiasme uitgelegd dat ik mijn kinderen ook even goed wilde begeleiden. En ik moest iedere keer naar Leuven gaan om ons Joke te gaan helpen omdat zij de hulpmiddelen wel had en ik kreeg ze niet. En dat heeft dus wel gemaakt dat het veranderd is. Nu kunnen zelfs huisvrouwen wel hulpmiddelen krijgen. Wat ik maar normaal vind, maar dat heeft heel lang geduurd. Want ik heb toch serieus uitleg moeten geven.

Werk heb ik wel nooit gekregen. Want dan ben ik mij gaan inschrijven omdat ik die hulpmiddelen niet kreeg als ik niet bij de VDAB ingeschreven was. Dan heb ik werkaanbiedingen gekregen. Daar ben ik iedere keer heel trouw naartoe gegaan. Maar ik heb natuurlijk nooit werk gekregen. En nu krijg ik nog niets."

HOOFDSTUK 7: ALGEMEEN BESLUIT

Dit onderzoeksrapport kadert in het surveyonderzoek van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid. Deze survey neemt een aparte positie in binnen de onderzoekswerkzaamheden van dit Steunpunt. Waar andere onderzoeksprojecten binnen het Steunpunt Gelijkekansenbeleid zich veelal richten op het verzamelen van gegevens die relevant zijn voor één doelgroep, richt de survey zich op de vier doelgroepen tegelijkertijd: vrouwen, ouderen, allochtonen en holebi's. Dit rapport is de tussentijdse neerslag van een theoretisch literatuuronderzoek en een kwalitatief onderzoek in de aanloop naar de eigenlijke survey.

▪ *Onderzoeksthema*

Wat zijn gelijke kansen? Hoe ziet een samenleving eruit die gelijke kansen waarborgt? Hoe bereiken we deze samenleving? Dit zijn drie centrale vragen die op de politieke agenda staan. Deze vragen vormen immers de basis van een "gelijke kansenbeleid". Dit beleid is erop gericht om op deze vragen een antwoord te formuleren. Het Steunpunt Gelijkekansenbeleid verzamelt gegevens over de samenleving die relevant zijn in de beleidsvoorbereiding en beleidsevaluatie op dit terrein van maatschappelijke (on)gelijkheid. Onderzoek gaat na hoeveel vrouwelijke professoren er zijn, hoeveel mannen de strijk doen, hoeveel ouderen zelfstandig wonen, hoeveel allochtonen hoger onderwijs volgen,... De onderzoeksgegevens worden geïnterpreteerd in het licht van wat onderzoekers en beleidsmensen zich bij een samenleving van gelijke kansen voorstellen.

Maar wat is een samenleving van gelijke kansen? Al snel zal duidelijk worden dat men niet voorbij kan aan het luisteren naar de individuele wensen van iedere burger. We willen dan ook waarschuwen dat elke notie van gelijke kansen strikt persoonlijk is. Dat geldt voor politici maar ook voor onderzoekers. Kan je de kansen van iemand volledig inschatten zonder hem zelf aan het woord te laten? De ene arbeider ziet zijn brugpensioen bijvoorbeeld als een mindere kans terwijl de andere het als een godsgeschenk verwelkomt. Wij pleiten in dit onderzoek voor een aanvullende subjectieve benadering voor het verkrijgen van inzicht in de beleving van gelijke kansen. We

argumenteren dat deze benadering essentieel is voor zowel het beleid en het denken over gelijke kansen als het sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

Hoe beleven mannen en vrouwen, autochtonen en allochtonen, jongeren en ouderen, holebi's en hetero's de kansen in hun leven? Welke situaties van ongelijke kansen maken mensen mee in hun leven? Welke eigenschappen hebben deze situaties? Dit zijn de vragen die wij ons stellen in het onderzoek naar de subjectieve beleving van gelijke kansen.

▪ ***Theoretisch literatuuronderzoek: het menselijk gedrag onder de loep***

Het theoretische kader van dit onderzoek wordt gevormd door een synthese van de verschillende theorieën over menselijk gedrag uit de psychologie en de sociologie. We zetten onze bevindingen kort op een rij.

Individen bouwen hun levensloop op door een eindeloze reeks van keuzes te maken omtrent het gedrag dat ze stellen. Ze worden echter in deze keuzes beïnvloed door omgevingsfactoren. De levenslooptheorie van Elder stelt dan ook dat keuzegedrag zich voordoet binnen de mogelijkheden en beperkingen van de geschiedenis en sociale omstandigheden.

De sociale omgeving werkt via *normenstelsels* in op individueel gedrag. Normen zijn gebods- en verbodsregels die het gedrag en de opvattingen van de leden van een groepering bepalen. Enerzijds ontlast het normensysteem het individu van het nemen van beslissingen ten aanzien van alternatieven. Anderzijds kunnen individuen de gecodificeerde opties niet als ontlasting maar eerder als dwang beschouwen. Normatief handelen wordt immers beloond en overtredingen worden door de samenleving bestraft.

Individen nemen de sociale omgeving met hun regels, maar ook de keuzes in hun leven en hun persoonlijke ontwikkeling als informatie op in *cognitieve schema's*. Deze schema's laten de mens toe om de werkelijkheid te construeren en te interpreteren, inclusief de eigen positie in de omgeving. De constructie van deze schema's is een continu, dynamisch proces dat over de hele levensloop plaatsvindt. Deze schema's coördineren gedrag en persoonlijke overwegingen zoals percepties, verwachtingen, motivaties en beslissingsregels.

Niettegenstaande de dwingendheid van de normatieve samenleving, kunnen individuen zelf beslissen welk gedrag ze stellen. Hierbij maken ze *keuzes* tussen alternatieven. Ze wegen de uitkomsten tussen alternatieven af en kiezen het alternatief waarvan de gevolgen het meest overeenstemmen met hun doelstellingen. Deze keuze kan weloverwogen zijn of snel genomen. Hoe dan ook is er altijd sprake van een keuze, ook wanneer deze keuze gewoon het volgen van de norm is.

De *doelstellingen* van menselijk gedrag zijn erg individueel en hebben een hiërarchisch karakter. Hogere, veelomvattende doelstellingen die enkel via vele handelingen te bereiken zijn, bestaan uit vele kleinere, concretere doelstellingen die met slechts één handeling bereikt kunnen worden.

De realisatie van doelstellingen leidt tot *tevredenheid*. Wanneer gedrag niet de bedoelde doelstellingen oplevert, doet zich een gevoel van ontevredenheid voor. Ontevredenheid kan een prikkel zijn om alsnog te trachten de doelstellingen waar te maken, maar kan ook leiden tot het bijstellen van de doeleinden.

In het al dan niet stellen van gedrag speelt de *waargenomen gedragscontrole* een belangrijke rol. Waargenomen gedragscontrole verwijst naar het geloof in eigen kunnen. Individuen met een sterke waargenomen gedragscontrole zien zichzelf als competent, effectief en bekwaam. Individuen met een zwakke gedragscontrole zien zich vaak als machteloos, hulpeloos en fatalistisch. Deze verschillen in overtuigingen zijn een belangrijke basis voor activiteit en inactiviteit en hebben daardoor belangrijke gevolgen voor de levensloop.

Dit beschreven keuzegedrag doet zich in de gehele levensloop voor. Via de cognitieve schema's en de waargenomen gedragscontrole oefent elk gedrag op zijn beurt een invloed uit op volgende gedragingen.

- ***Kwalitatief onderzoek: (on)gelijke kansensituaties in de levensloop***

Onze onderzoeksvragen en het gebrek aan onderzoeksliteratuur over de beleving van gelijke kansen maken een kwalitatief onderzoek noodzakelijk. Daartoe verzamelden we *levensverhalen* van mensen uit de doelgroepen van het gelijke kansenbeleid aan de hand

van interviews. In deze levensverhalen duiden de respondenten de fragmenten aan waarin ze ongelijke kansen ervaren hadden.

Niettegenstaande het beperkte aantal van 15 interviews, hebben we levensverhalen van respondenten uit alle doelgroepen (5 tot 9 interviews per doelgroep) en uit alle lagen van de bevolking kunnen verzamelen. Bovendien verschaftte onze werkwijze met *(on)gelijke kansenfragmenten* ons een zeer ruim aanbod van analyse-eenheden.

De gevoerde *inhoudsanalyse* is vooral van conceptueel-thematische aard, eerder van inhoudelijke aard. Deze analyse leverde volgende definitie van ongelijke kansensituaties op.

☞ *Definitie van ongelijke kansensituatie*

Een ongelijke kansensituatie is een transitie in het leven van een individu waarover het individu zelf oordeelt dat het zijn doelstellingen in deze transitie niet of net wel kon bereiken met zijn gedrag omwille van één of meer kansenbeïnvloedende factoren.

Transitie: We beschouwen een situatie als een opvolging van één of meer gebeurtenissen in het leven: een transitie.

Individu: Het gaat om een individueel oordeel over het eigen leven.

Oordeelt: Het herkennen van een ongelijke kansensituatie veronderstelt intellectuele activiteit. Het is niet zomaar een gevoel.

Doelstellingen: Het concept ongelijke kansensituatie veronderstelt dat het individu bewust doelstellingen heeft ontwikkeld en zich een idee gevormd heeft van hun realisatie. Dit concept is geen statisch maar een dynamisch begrip. Men kan zich pas later in het leven van bepaalde doelstellingen bewust worden. Het gaat dus ook om in het verleden niet waargemaakte doelstellingen die men pas later als doelstellingen ervaart.

Kansenbeïnvloedende factoren: Deze factoren oefenen een invloed uit op de keuzes die mensen maken in hun leven. We onderscheiden drie categorieën van factoren:

- 1) Betekenisvolle derden
 - a) Op microniveau: één of meer personen (bv. echtgenote, ouders,...)

- b) Op mesoniveau: organisaties of netwerken (bv. holebiwerking, school, PMS,...)
 - c) Op macroniveau: instituties (bv. godsdienst, wet,...)
- 2) Toevallige (reeks van) gebeurtenissen of maatschappelijke processen (bv. overlijdens, ongevallen,...)
 - 3) Persoonlijke factoren: persoonlijkheid, gedragscontrole, biologische eigenschappen, bewuste keuzes in het verleden (bv. verbaal onvermogen, handicaps, brede interesse, geaardheid, diploma,...)

Meestal werken verschillende factoren op elkaar in.

↳ *Eigenschappen van ongelijke kansensituaties*

We onderscheiden vier eigenschappen van ongelijke kansensituaties:

Eigenschap 1: Reacties op ongelijke kansensituaties

Mensen kunnen op verschillende manieren met ongelijke kansen omgaan. Mensen gaan in het algemeen in op de geboden meerkansen. Maar soms “missen ze kansen”. Mensen kunnen zich neerleggen bij minder kansen maar ze kunnen ook trachten opnieuw iets aan hun huidige positie te veranderen.

Eigenschap 2: Gevolgen van ongelijke kansensituaties in de levensloop

Als elke transitie in de levensloop heeft ook een ongelijke kansensituatie gevolgen voor de latere levensloop. Vanwege de verwevenheid van levenssferen kunnen deze gevolgen ook in andere levenssferen voelbaar zijn.

Eigenschap 3: Gevoelens in ongelijke kansensituaties

Aangezien wij (on)tevredenheid definieerden als het oordeel van een individu over het al dan niet bereiken van zijn doelstellingen, leiden kansenbevorderende ongelijke kansensituaties tot tevredenheid en kansenbelemmerende ongelijke kansensituaties tot ontevredenheid.

Eigenschap 4: Vergelijking met anderen in ongelijke kansensituaties

Mensen vergelijken zich niet altijd met anderen wanneer ze over meer en minder kansen spreken. Ze vergelijken zich eerder met het beeld dat ze van hun levensloop hebben zonder barrières of facilitatoren. Wanneer ze zich toch vergelijken met anderen, doen ze

dit op basis van een kansenbeïnvloedende grond. Deze grond geeft de reden aan waarom hen kansen ontzegd of aangeboden zijn.

▪ ***Synthese van theorie en onderzoek: een eigen gelijke kansenmodel***

In deze synthese brengen we al onze gegevens en resultaten samen in een model dat ons in staat stelt om (on)gelijke kansensituaties op een conceptuele manier voor te stellen.

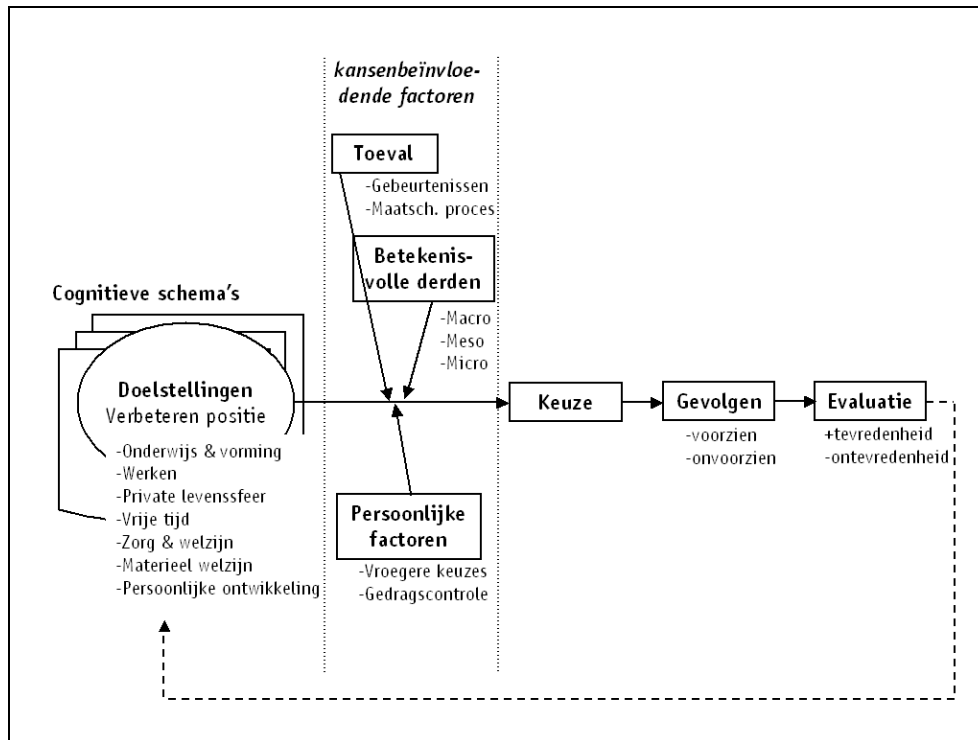
Centraal in onze gelijke kansentheorie staan de doelstellingen van mensen in hun leven. Op basis van alle informatie die een mens opdoet in zijn leven via diverse leerprocessen en die hij opneemt in zijn cognitieve schema's, stelt een mens zich bepaalde doelstellingen. Deze doelstellingen zijn erop gericht de positie van de persoon in kwestie te verbeteren. Op basis van onze interviews hebben we deze doelstellingen ingedeeld in vijf levenssferen en twee welzijnsdomeinen: de levenssferen onderwijs & vorming, werken, private levenssfeer, vrije tijd, zorg & welzijn, en de welzijnsdomeinen materieel welzijn en persoonlijke ontwikkeling. Binnen al deze domeinen vormt een individu zich doelstellingen om zijn positie te verbeteren. In sommige domeinen zijn de doelstellingen duidelijker geformuleerd, uitgebreider en ambitieuzer dan in andere. Dit hangt af van persoonlijke voorkeuren, maar ook van beïnvloeding van buitenaf. Deze zijn allemaal vervat in de cognitieve schema's. Belangrijk is dat deze doelstellingen staan voor wat het individu echt wenst. De cognitieve schema's zijn immers het resultaat van de eigen persoonlijke verwerking van alle informatie die een persoon opvangt.

Vertrekkende van zijn doelstellingen maakt een individu keuzes in zijn leven. Het verschil tussen doelstellingen en keuzes ligt in de werkelijkheidswaarde. Doelstellingen vertegenwoordigen wat een individu werkelijk *wil*, keuzes vertegenwoordigen wat het individu werkelijk *doet*. Afwijkingen tussen doelstellingen en keuzes zijn het gevolg van de kansenbeïnvloedende factoren: toeval, betekenisvolle derden of persoonlijke factoren. Onder invloed van deze factoren passen mensen hun keuzegedrag aan. Deze aanpassing kan zo ver gaan dat er in hun ogen zelfs geen sprake meer is van een keuze in de alledaagse betekenis van het woord, het is een gedwongen keuze.

Eens de keuze gemaakt is, genereert deze gevolgen. Deze gevolgen kunnen voorzien of onvoorzien zijn, maar ze worden stuk voor stuk geëvalueerd ten aanzien van de oorspronkelijke doelstellingen. Wanneer de oorspronkelijke doelstellingen behaald

worden, leidt dit tot tevredenheid. Indien de doelstellingen niet behaald worden, leidt dit tot ontevredenheid. Dat deze evaluatie van de gevolgen ten aanzien van de doelstelling gebeurt in plaats van de keuze, is van cruciaal belang.

MODEL VOOR DE BELEVING VAN (ON)GELIJKE KANSEN IN DE LEVENSLOOP

De stippellijn in de figuur (tussen evaluatie en cognitieve schema's met de doelstellingen) vertegenwoordigt de tijdsdimensie. Hierdoor wordt het model dynamisch. Tevredenheid of ontevredenheid met de bereikte gevolgen leidt tot een aanpassing van de doelstellingen. Tevredenheid kan leiden tot hogere ambities, ontevredenheid tot het bijstellen van de doelstellingen. Toch is dit lang niet altijd het geval. Een en ander hangt nauw samen met de waargenomen gedragscontrole van de persoon in kwestie. Mensen met een sterke gedragscontrole lijken eerder in staat in te gaan op faciliterende omstandigheden, barrières te overwinnen en hogere ambities te formuleren. Mensen met een zwakkere gedragscontrole herkennen moeilijker faciliterende omstandigheden, laten de schouders zakken bij barrières en stellen hun doelstellingen bij naar beneden.

Het dynamische aspect van dit model maakt ook duidelijk hoe de levenssferen verweven zijn. Tevredenheid over het bereiken van doelstellingen in de ene levenssfeer kan gevolgen hebben voor een bijstelling van de doelstellingen in een andere levenssfeer. De doelstelling om een job met veel verantwoordelijkheid aan te nemen maar geen overuren te kloppen, kan onder druk van oversten bijgesteld moeten worden. Overuren hebben dan weer een effect op de doelstellingen in de private levenssfeer (gezin komt tijdelijk op de tweede plaats), maar ook op vlak van materieel welzijn (extra bonus voor overuren). Op die manier zijn de verschillende levenssferen verweven met elkaar.

▪ ***Op weg naar een samenleving van gelijke kansen***

Het uiteindelijke doel van het denken over gelijke kansen is het bevorderen van gelijke kansen in de samenleving. Uitgaande van ons theoretisch model, zou een samenleving die de ongelijkheid van kansen wil wegwerken, zich best concentreren op de drie kansenbeperkende factoren die wij identificeerden: betekenisvolle derden, toevallige gebeurtenissen en maatschappelijke processen, en persoonlijke factoren. Het wegwerken van de barrières heeft tot gevolg dat de keuzes die mensen effectief maken zo nauw mogelijk kunnen aansluiten bij hun echte doelstellingen. Minstens even belangrijk als het wegwerken van barrières is het creëren van facilitatoren. Deze stellen mensen in staat om gemakkelijker tevredenheid te bereiken. Gedragscontrole zou op die manier kunnen groeien en mensen kunnen op die manier de lat voor zichzelf hoger leggen.

Onze analyse blijft totnogtoe erg abstract. Onze verdienste is de creatie van een denkkader over gelijke kansen. Dit kader behoeft een concretere invulling. Hiertoe bestaan er meerdere mogelijkheden. We kunnen onze onderzoeksblik versmallen en ons onderzoek verder richten op een welbepaalde levenssfeer. We kunnen ook een voldoende groot aantal interviews afnemen waardoor verschillen tussen doelgroepen zichtbaar worden. We kiezen er echter voor om onze kwalitatieve vaststellingen te toetsen en een gewicht te geven aan de hand van een kwantitatief onderzoek.

Het is onze doelstelling om na te gaan of mensen waarvan het beleid en onderzoekers uitgaan dat ze minder kansen hebben, dit ook zo ervaren. We gaan na in welke levenssferen zich ongelijke kansengevoelens het meest en het sterkst voordoen. Daarnaast trachten we enig zicht te krijgen op welke barrières of facilitators individuen

het meest onderkennen en op welke grond. Bovendien willen we vergelijkingen tussen de doelgroepen mogelijk maken.

BIBLIOGRAFIE

Ajzen, Icek (1991). The theory of planned behavior, *Organizational behavior and human decision processes*. 50: 179-211

Alwin, Duane F. & McCammon, Ryan J. (2003). Generations, cohorts, and social change. in: Mortimer, Jeylan T. & Shanahan, Michael J. (eds.), *Handbook of the life course*. New York: Kluwer, 23-50

Atkinson, Robert (1998). *The life story interview*, London: Sage

Berings, Dries & Tack, Tina (2003). *Software of women*.

http://www.ehsal.be/ces/remedi/4_3.asp#gelovenvrouwenvoldoendeinhunleiderschapcapaciteiten, gelezen op 14-02-2004

Bandura, Albert (1995). *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge: University Press

Bandura, Albert (1997). *Self-efficacy. The exercise of control*. New York: Freeman

Billiet, Jaak (1993). *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Leuven: Acco

Blau, Peter M. (1987). Contrasting theoretical perspectives. in: Alexander Jeffery & Giesen, Bernhard & Münch, Richard & Smelser, Neil (eds.), *The micro-macro link*. Berkeley: University of California Press

Bower, Gordon H. & Hilgard Ernest R. (1981). *Theories of learning*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall

Cohler, Bertram (1988). The human studies and the life course, *Social service review*, 62(4), 552-575

Cohler, Bertram & Hostetler, Andrew (2003). Linking life course and life story. Social change and the narrative study of lives over time. in: Mortimer, Jeylan T. & Shanahan, Michael J. (eds.), *Handbook of the life course*. New York: Kluwer, 555-576

Coleman, James S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge: Belknap Press

Coleman, James S. & Fararo, Thomas J. (1992). *Rational choice theory: advocacy and critique*. Newbury Park: Sage

Collins, Randall (1981). On the microfoundations of macrosociology, *American Journal of Sociology*, 81(5), 984-1014

De Bruijn, Bart Jan (1999). *Foundations of demographic theory: choice, process, context*. Amsterdam: Thela Thesis

De Clercq, Bertrand J. (1990). *Wegen naar gerechtigheid*. Leuven: Acco

De Jong, Gordon F. & Fawcett J.T. (1981). Motivations for migration: an assessment and a value-expectancy. in: De Jong, Gordon F. & Gardner, R.W. (eds.), *Migration decision making, multidisciplinary approaches to microlevel studies in developed and developing countries*. New York: Pergamon Press, 13-58

de Vries, N.K. (1992). De theorie van beredeneerd gedrag. in: Meertens, R.W. & von Grumbkow, J. (eds.), *Sociale psychologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 135-145

Dobbelaere, Karel. (1990). *Sociologie*. Leuven: Acco

Douglas, Jack D. (1976). *Investigative Social Research: individual and team field research*. Beverly Hills: Sage

Draulans, Veerle (2001). Glazen plafond: realiteit of mythe? Een genderanalyse van leidinggeven. *Ethische perspectieven*, 11, 225-246

Elder, Glen H. Jr. (1999). *The life course and aging: some reflections. Paper prepared for Distinguished Scholar Lecture - Section on aging – American Sociological Association – August 10, 1999.*

<http://www.asanet.org/sectionaging/elder.pdf>, gelezen op 14-02-2004

- Elder, Glen H. Jr. & Kirkpatrick Johnson, Monica (2003a). The life course and aging: challenges, lessons and new directions. in: Setterston, Richard E. (eds.), *Invitation to the life course: toward new understandings of later life*. Amityville: Baywood Publishing Company, 49-81
- Elder, Glen H. Jr., Kirkpatrick Johnson, Monica & Crosnoe, Robert (2003b). The emergence and development of the life course theory. in: Mortimer, Jeylan T. & Shanahan, Michael J. (eds.), *Handbook of the life course*. New York: Kluwer, 3-21
- Esser, Hartmut (1993). The rationality of everyday behavior: a rational choice reconstruction of the theory of action by Alfred Schütz. *Rationality and society*, 5, 7-31
- Festinger, Leon (1962). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press
- Fishbein, Martin & Ajzen, Icek (1975). *Belief, attitude, intention and behavior*. Reading
- Fishbein, Martin & Ajzen, Icek (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall
- Gecas, Vikas (2003). Self-agency and the life course. in: Mortimer, Jeylan T. & Shanahan, Michael J. (eds.), *Handbook of the life course*. New York: Kluwer, 369-388
- Handel, Gerald (2000). *Making a life in Yorkville: experience and meaning in the life-course narrative of an urban middle-class man*. Westport: Greenwood Press
- Inglehart, Ronald (1990). *Cultural shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press
- Leibenstein, Harvey (1980). *Beyond economic man: a new foundation for microeconomics*. Cambridge: Harvard University Press
- Levenson, Michael R., Aldwin, Carolyn M. & Cupertino, Ana P. (2004). Transcending the self: toward a liberative model of adult development. in: A. L. Neri (Ed), Maturidade & Velhice (eds.), *Um enfoque multidisciplinar*. Sao Paulo: Papirus.

<http://hcd.ucdavis.edu/faculty/aldwin/Transcending>, gelezen op 14-02-2004

Lieblich, Amia, Truval-Mashiach, Rivkza & Zilber, Tamar (1998). *Narrative research: reading analysis and interpretation*. Thousand Oaks: Sage Publications

Liefbroer, Aart & Dykstra, Pearl (2000). *Levenslopen in verandering. Een studie naar de ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en 1970*, Den Haag: Sdu.

Lindenberg, Siegwart (1989). Choice and culture: the behavioral basis of cultural impact on transactions. in: Haferkamp, Hans, (ed.), *Social structure and culture*. Berlin: De Gruyter, 175-200

Maslow, Abraham H. (1970). *Motivation and personality* (second edition). New York: Harper and Row

Mertens, Tinne (2002). *Onderzoek naar gelijke kansen in levenslopen*, SGKB: intern document.

Michielsens, Magda (2003). Inleiding. in: Michielsens, Magda, Breda, Jef, Van Haegendoren, Mieke, Vranken, Jan (eds.), *Jaarboek I Steunpunt Gelijkekansenbeleid*. Antwerpen: Garant, 9-20

NIS (2004), *Enquête naar de arbeidskrachten*.

http://statbel.fgov.be/downloads/lfs2003-2002_nl.xls, gelezen op 14-02-2004

Raes, Koen (1984), *Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls: een verkenning in de constructivistische ethisch-politieke wijsbegeerte*. Antwerpen: Kluwer

Rawls, John (1999), *A theory of justice. Revised edition*. Oxford, University Press

Robeyns, Ingrid (2001). *Understanding Sen's capability approach*.

http://www.ingridrobeyns.nl/Downloads/Under_sen.pdf, gelezen op 14-02-2004

- Robeyns, Ingrid (2003). *De kwaliteit van het leven: een politiek-filosofisch perspectief*. Herwerkte versie van een lezing georganiseerd door Studium Generale van de Universiteit van Groningen. 15 oktober 2003.
<http://www.ingridrobeyns.nl/Downloads/kwaliteit.pdf>, gelezen op 14-02-2004
- Rokeach, Milton (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press
- Rosenthal, Ted L. & Zimmerman Barry J. (1978). *Social learning and cognition*. New York: Academic Press
- Schütz, Alfred (1973) *Collected papers*. Den Haag: Nijhoff
- Sen, Amartya K. (1984). *Resources, values and development*. Harvard: University Press
- Sen, Amartya K. (1992). *Inequality reexamined*. Oxford: Clarendon Press
- Steunpunt Gelijke Kansenbeleid (2001). *Meerjarenplan voor het Steunpunt voor Beleidsrelevant Onderzoek voor het Thema Gelijkekansenbeleid*. Onuitgegeven document
- Van Parijs, Philippe (2003). Gelijke kansen en sociale rechtvaardigheid. in: Michielsens, Magda, Breda, Jef, Van Haegendoren, Mieke, Vranken, Jan (eds.), *Jaarboek I Steunpunt Gelijkekansenbeleid*. Antwerpen: Garant, 55-61
- Veenhoven, Ruut (1993). *Happiness in nations*. Rotterdam: RISBO
- Willekens, Frans J. (1991). Understanding the interdependence between parallel careers. in: Siegers, Jacques J., de Jong-Gierveld, Jenny & van Imhoff, Evert (eds.), *Female labour market behaviour and fertility: a rational-choice approach*. New York/Berlin: Springer-Verlag, 11-31
- Willekens, Harry (2003). Kansengelijkheid: een onzinnig maatschappelijk ideaal. in: Michielsens, Magda, Breda, Jef, Van Haegendoren, Mieke, Vranken, Jan (eds.), *Jaarboek I Steunpunt Gelijkekansenbeleid*. Antwerpen: Garant, 63-72

Zijderveld, Anton C. (1966). *Institutionalisering, een studie over het methodologische dilemma der sociale wetenschappen*. Antwerpen: Paul Brand

BIJLAGE

BIJLAGE 1: LEIDRAAD KWALITATIEF INTERVIEW

GEBOORTE EN FAMILIE

Hoe zag uw familie, uw gemeenschap en de wereld eruit toen u geboren werd?

Wat herinnert u zich over uw eerste levensjaren?

Hoe zou u uw ouders omschrijven?

Hoe zou u uw moeder beschrijven?

Hoe zou u uw vader beschrijven?

Wat zijn enkele van hun beste en slechtste kwaliteiten?

Wat hebt u van hen geërfd?

Welke gevoelens komen naar boven als u aan uw ouders denkt?

Wat is uw vroegste herinnering?

CULTURELE ACHTERGROND EN TRADITIES

Wat is de etnische of culturele achtergrond van uw ouders?

Was deze achtergrond duidelijk waarneembaar in het huis waarin u opgroeide?

Beschrijf eens het huis en de buurt waarin u opgroeide?

Zijn er verhalen van familieleden of voorouders die naar België emigreerden?

Hoe was het om op te groeien in uw huis of uw buurt?

Hoe voelde u zich in deze omgeving?

Was uw familie anders dan andere families in uw buurt?

Welke culturele waarden hebt u overgenomen, en van wie?

Welke waarden en idealen hebben uw ouders u trachten te leren?

Was geloof belangrijk in uw familie?

Hoe zou u de plaats die het geloof innam bij u thuis beschrijven?

Ging u naar de kerk/moskee als kind, als jongere?

Was het geloof belangrijk voor u als kind, als jongere?

Is het geloof op dit ogenblik belangrijk voor u?

Welke culturele invloeden zijn nog steeds belangrijk voor u tot op vandaag?

Hoe hoog schat u de invloed in van uw culturele achtergrond in uw leven van vandaag?

SOCIALE FACTOREN

Voelde u zich gekoesterd als kind?

Werd u gestimuleerd om nieuwe dingen te ontdekken of voelde u zich geremd?

Had u broers of zussen?

Wat herinnert u zich het meest over het opgroeien met of zonder broers en zussen?

Kon u goed overweg met uw familieleden?

Brachten uw ouders genoeg tijd door met u?

Wat deden jullie zoal samen?

Waar had u als kind moeite mee?

Wat was de meest droeve periode voor u?

Was u een gezond kind?

Hoe ging men om met discipline in uw familie?

Maakte u gemakkelijk vrienden?

Welke kinder- of tienervriendschappen waren het belangrijkste voor u?

Welke druk voelde u als tiener en vanwaar kwam die druk?

Deed u aan sport?

Bij welke clubs, groepen of organisaties was u aangesloten?

Was u ook graag alleen of vond u dat vervelend?

Wat deed u voor het plezier of als ontspanning?

Was sociale klasse belangrijk voor u?

Welke zijn de grootste problemen waarin u geraakt bent als tiener?

Wat was de belangrijkste gebeurtenis in uw tienerjaren?

Hoe was het om tiener te zijn? Het beste eraan? Het minst aangename eraan?

Hoe was het om het huis te verlaten?

Welke bijzondere mensen hebt u in uw leven gekend?

Wie heeft de meeste invloed op uw leven gehad?

Wie zijn de helden en de heldinnen, gidsen en helpers in uw leven?

Welke sociale druk hebt u gekend als volwassene?

Bent u in het leger geweest?

Hoe ervaarde u dit?

Wat doet u in uw vrije tijd?

Is gemeenschapszin belangrijk voor u? Waarom? Hoe?

ONDERWIJS

Wat is uw eerste herinnering aan de school?

Ging u aanvankelijk graag naar school?

Wat herinnert u zich het meest van de lagere school?

Had u een favoriete leerkracht in het lager of middelbaar?

Op welke manier hebben zij een invloed op u gehad?

Wat zijn uw beste herinneringen aan school?

Wat zijn uw minst goede herinneringen aan school?

Op welke prestaties in school bent u trots?

Hoelang hebt u gestudeerd?

Wat herinnert u zich het meest van de universiteit?

Bij welke organisaties of activiteiten bent u betrokken geweest in school of aan de universiteit?

Welk vak vond u het belangrijkste in school of aan de universiteit?

Wat leerde u over uzelf in die jaren?

Wat is voor u de belangrijkste levensles geweest buiten het klaslokaal?

Wat is uw kijk op de rol van onderwijs in het leven van een persoon?

LIEFDE EN WERK

Herinnert u zich nog uw eerste afspraakje? Uw eerste kus?

Had u een vaste vriend(in) in het middelbaar?

Vond u het moeilijk om uw ideeën over seksualiteit te doen passen binnen die van de samenleving toen u opgroeide?

Wat was het moeilijkste in het verkeren voor u?

Bent u getrouwd?

Hoe zou u uw hofmaken beschrijven?

Wat was er aan hem/haar dat u verliefd deed worden op hem/haar?

Wat betekent intimiteit voor u?

Hebt u kinderen?

Wat vindt u van uw kinderen?

Welke rol spelen zij in uw leven?

Welke waarden en lessen probeert op u hen over te brengen?

Wat is het beste en het slechtste geweest aan gehuwd zijn?

Is er nog iets over uw huwelijk dat u wil toevoegen?

Had u als kind dromen of ambities? Als adolescent?

Vanwaar kwamen die?

Wat wilde u worden toen u in de middelbare school zat?

Hebt u bereikt wat u wilde of zijn uw ambities veranderd?

Wat waren uw verwachtingen en dromen toen u volwassen werd?

Welke gebeurtenissen of ervaringen hielpen u uw verantwoordelijkheden als volwassene begrijpen en aanvaarden?

Hoe kwam u terecht in het type werk dat u doet of deed?

Heeft uw werk u voldoening gegeven of is het gewoon iets geweest waar u tijd in moest steken?

Wat is belangrijk voor u in uw werk?

Wat is het leukste aan uw werk?

Wat is het moeilijkste aan uw werk?

Waarom doet/deed u dit werk?

Op welk moment realiseerde u zich dat u volwassen was geworden?

Passen liefde en werk samen voor u in uw leven?

HUISVESTING

Hebt u een eigen huis?

Hebt u gebouwd? Wanneer?

Hebt u gekocht? Wanneer?

Huurt u deze woning?

Hebt u uw hele leven gehuurd?

Waarom hebt u nooit gekocht of gebouwd?

Hebt u nog bouwplannen of koopplannen?

Is het een sociale woning?

Wat vindt u van uw woning?

Woont u hier graag?

Woont u ruim genoeg?

Wat vindt u goed aan de woning?

Welke tekorten heeft de woning?

Wat vindt u van uw buurt?

Woont u hier graag?

Wat vindt u goed aan de buurt?

Welke tekorten heeft de buurt?

PENSIOEN

Hoe was het om op pensioen te gaan?

Miste u het werk of was u blij dat het voorbij was?

Hoe bevalt u het leven nu u gepensioneerd bent?

Wat doet u met uw tijd nu?

Is er iets wat u mist aan uw werk?

Wat is het ergst aan gepensioneerd zijn?

Wat is er het best aan?

Zijn al uw kinderen het huis uit?

Hoe is het om terug zonder kinderen te wonen?

Hebt u kleinkinderen?

Brengt u graag tijd met hen door?

Waar geniet u het meest van bij uw kleinkinderen?

GEVOELSLEVEN EN GEESTELIJK BEWUSTZIJN

Hoe zou u uzelf omschrijven als kind?

Hebt u een gelukkige jeugd gehad?

Wat was uw gelukkigste herinnering van uw kindertijd?

Voelde u zich bemind als kind?

Had u diepe gedachten of innige dromen als tiener?

Hoe was het om 30 te worden, 40, 60?

Welke spanningen brachten volwassen worden met zich mee?

Welke transities of keerpunten ervaarde u als tiener? Als volwassene?

Welke veranderingen hebt u ondergaan sinds 40? Sinds 50, en erna?

Bent u altijd gezond geweest?

Welke rol speelt geloof in uw leven?

Welke basisovertuigingen sturen uw leven?

Hebt u ooit een spirituele ervaring gehad?

Wat is het belangrijkste in het geloof voor u?

Hoe beïnvloeden spirituele waarden en het geloof de manier waarop u uw leven leidt?

Bent u gelovig?

Waarin gelooft u?

Op welke vlakken vindt u zichzelf sterk?

Wat ziet u als het doel van het leven?

Wat ziet u als het hoogste ideaal waarnaar we kunnen streven?

Hebt u het gevoel controle te hebben over uw leven?

Welke ervaring heeft u de grootste vreugde bezorgd?

Wat is uw opvatting over waarom er lijden is in de wereld?

Had u ooit twijfels over het bereiken van uw doel in het leven?

Hebt u innerlijke rust gevonden?

Hoe bereikte u deze?

GROTE LEVENSTHEMA'S

Welke geschenken (tastbaar of ontastbaar) zijn nog steeds belangrijk voor u?

Wat waren de cruciale beslissingen in uw leven?

Wat was de belangrijkste levensles in uw leven?

Wie leerde u wat?

Hebt u fouten gemaakt in uw leven?

Hoe hebt u moeilijkheden overkomen en ervan geleerd?

Hoe gaat u om met teleurstellingen?

Bent u tevreden over de keuzes die u in uw leven maakte?

Wat was de minst leuke tijd?

Welke relaties zijn het meest betekenisvol geweest in uw leven?

Hoe zou u deze relaties beschrijven?

Hebben deze relaties uw geestelijke ontwikkeling geholpen of geremd?

Wat zijn uw grootste prestaties?

Wat zijn enkele dingen waarvan u hoopt dat u ze nooit zal vergeten?

Is er iets in uw leven dat het leven eenheid, betekenis of doel geeft?

Hoe voelt u zich op uw leeftijd nu?

Wat is uw grootste zorg nu?

Op welke manier bent u nu aan het veranderen?

Wat is de grootste uitdaging in uw leven geweest totnogtoe?

Wat is de meest ontzagwekkende ervaring geweest die u ooit heeft gehad?

Wat ligt u het nauwst aan het hart?

Welke levensperiode zou u opnieuw willen beleven?

Wat was het moeilijkste dat u zelf moest leren?

Hoe zou u zich voor uzelf beschrijven op dit ogenblik in uw leven?

Is de wijze waarop u uzelf nu ziet anders dan in het verleden?

Hoe zou u uw wereldbeeld beschrijven?

TOEKOMSTBEELD

Als u aan de toekomst denkt, wat doet u dan het meest ongemakkelijk voelen?

Wat geeft u de meeste hoop?

Is uw leven al vervuld?

Wat zou u willen bereiken zodat uw leven vervuld zou zijn?

Waar ziet u uzelf in de toekomst, over 5, 15, 25 jaar?

Hoe denkt u over de dood?

Wat wil u het liefst nog meemaken voor u sterft?

Hoe zou u willen sterven?

Welke drie dingen zou u willen dat er over u gezegd worden wanneer u sterft?

Hebt u een advies of een wijsheid voor de jongere generatie?

SLOTVRAGEN

Hebben we iets vergeten in uw leven?

Vindt u dat u een redelijk goed beeld heeft kunnen schetsen van uzelf?

Wat vindt u van dit interview en alles wat we besproken hebben?

